

АЖДОДЛАР ЎГИТИ

ҲИКОЯТЛАР,
ҲИКМАТЛАР,
ТАМСИЛЛАР

Тошкент
«Чўлпон»
1991

Тўйловчи ва изоҳлар
муаллифи тарих фанлари доктори
БЎРИВОЙ АҲМЕДОВ

Муҳаррир Чори Аваз

Қадрли болалар!

Ушбу китобга X-XVI асрларда яшаб ижод этган буюк, жаҳонга машҳур боболаримизнинг ҳикоят, ҳикмат ва тамсилларидан намуналар жамланди. Бу асарлар ҳажман кичик-кичик бўлсалар-да, ҳар бири замонлар синовидан ўтган ибратлар хазинасидир. Қани, хазинага марҳамат!

4802000000-41
Т ————— 29-90
360(04)91

ISBN 5-8250-0162-X

© Тўплам, 1991.



АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ

ЖАВОҲИРНОМА

Ҳикоятлар

ЎЗ ҚАДРИНИ БИЛГАН ЧҮРИ

Ҳорун¹ ар-Рашиднинг¹ чўрилари орасида биттасининг хусну латофатда тенги йўқ экан. Халифа чўриларга совга-салом улашган пайтларда бошқалар зўр миннатдорчилик билан қабул қилар, у эса мутлақо олмас экан. Бундан халифанинг жаҳли чиқаркан.

Бир куни у бир халта марваридни чўриларнинг олдига тўкди. Ҳамма совгага ўзини ташлади-ю, ҳалиги чўри бурилиб қарамади ҳам. Сўнг халифа хазиначидан бир халта ёқут олдириб келиб сочди. Ҳамма ўз улушини олди, у тагин бепарволигича тураверди.

— Нега бошқалар қатори ўз улушинини олмадинг? — деб сўради ундан халифа.

— Борди-ю, шу ердан ўзимга ёққан парсани танласам меники бўладими? — деб сўради гўзал чўри қиз.

— Майли, сенинг айтганингча бўлсин.

— Унда, — деди қиз Ҳорун ар-Рашиднинг қўлидан тутиб, — мен сизни танладим.

Ҳорун ар-Рашид уни никоҳга олишга мажбур бўлди.

¹Изоҳлар китоб сўнигида алфавит тартибида берилди (таржимон).

СУЛТОН ВА ТИЛАНЧИ

Султон Маҳмуд Ғазнавий Балхда турган пайтида ов интиёқки билан саройдан чиқди. Бир бухоролик тиланчи унинг йўлини тўсди ва хайр-эҳсон тилаб туриб олди. Султон бунақаларни ёқтирмас эди. *Ҳожибга* «уни тўқмоқланглар», деб буюрди. Отга «чу» деб қамчи босганда эса қимматбаҳо узугининг ёқут кўзи тушиб қолди. Тиланчи буни кўрди ва отличлар тўдаси ўтиб кетгандан кейин уни ердан олиб ҳамёнига солди.

Султон саройга қайтганидан сўянгина узугининг ёқут кўзи йўқолганлигини пайқади ва ғуломларини уни қидиришга юборди. Уларга тиланчини ҳам топиб келиш буюрилди. Лекин улар тиланчини ҳам, узук кўзини ҳам ҳеч ердан тополмай қуруқ қайтдилар.

Эртаси куни султон шаҳар айлангани чиқди. Йўлда яна ўша кечаги бухоролик тиланчига рўбарў бўлди. Тиланчи султоннинг йўлини тўсиб яна хайр-эҳсон сўради.

— Бу баттолнинг бошини мажақлаб ташланглар, — деб буюрди султон *хожибга*.

Ғуломлар уни йўлнинг четига судраб ўтдилар. Энди тўқмоқламоқчи бўлиб турганларида тиланчи уларнинг қўлида қочиб чиқдию ҳамёнидан ниманидир олди-да, чошиб бориб султоннинг қўлига тутқазди ва тиз чўкиб шафқат сўрай бошлади. Султон тиланчи берган тугунчани ёзиб кеча йўқолган узугининг кўзини таниди. Ғуломларга «тўхтаглар, бўлди», деб ишора қилгач, тиланчига уч юз динор оқча ишом қилиб:

— Тағри таоло сен туфайли мени садақа беришга мажбур этди, ўзимга қолса бир чақа ҳам бермаган бўлардим, — деди.

ЁҚУТ КЎЗЛИ УЗУК

Фарасалик Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Язидий исмли бадавлат одам бир куни кечқурун *Журжония* атрофидаги қўриқхонада дўстлари билан узоқ майшат қилди. Уйига қайтгандан кейин эрталаб қараса узугининг ёқут кўзи йўқ. Кўп қидирди, лекин тополмади. Орадан икки йил ўтгандан кейин бир куни кечқурун кимдир унинг дарвозасини қокди. Чикиб қараса нотаниш бир одам. У Аҳмад ибн ал-Ҳасанга латтага ўраingan бир нарсани узатиб, «*фақиҳ* ал-Ихшидий ал-Хатибдан», — деди. Соҳиб ичка-

рига кириб қараса бундан икки йил муқаддам кайф устида йўқотиб қўйган узугнинг кўзи экан.

Аҳмад ибн ал-Ҳасан эртаси куни эрталаб фақиҳ ал Иҳшидийниқига борди ва узук кўзи қай йўсин унинг кўлига тушиб қолганини суриштирди.

Фақиҳ унга мана буларни ҳикоя қилиб берди:

— Маълумингиз, менинг Жўржония атрофида гишт пиширадиган хумдоним бор. Бир куни хумдан чиққан гиштарни хизматкорлар қандай теришаётганини кузатиб турган эдим. Шу пайт бир гишт хизматкорнинг елкасидан ерга тушиб иккига бўлиниб кетди. Гиштарнинг синган ерида бир нима кўзни қамаштирадиган даражада тобланди. Уша гишт парчасини олиб қарасам узук кўзи экан. Унинг бир тарафига сизнинг номингиз битилган экан.

ЕЎҚУТ КЎЗЛИ БУТ

Заминдовардаги ибодатхоналардан бирида Зун номли олтиндан қуйилган, ёқут кўзли бут турар эди. Араб қўшинининг қўмондони Абдураҳмон ибн Самура бутнинг бир қўлини синдириб олди, кўзларидаги ёқутни ҳам ўйиб олди. Сўнг марзбонга «бутнинг қолган қисмларини, майли, сен ола қол, чунки энди сизнинг училарга унинг кераги йўқ, бизга эса зиёни тегмас», деди.

ИНСОФСИЗ АМИР

Халифа Ҳишом ибн Абдулмаликга «Йатима» деган шахвор дурни олиб келиб бердилар. Халифанинг Абда исмли семиз бир хотини бўлиб, у Муавиянинг авлоди эди. Абда чўрининг ёрдамсиз ўрнидан туrolмасди. Ҳишом уни рағбатлантирмоқчи бўлиб деди:

— Агар бировнинг ёрдамсиз ўрниндан турсанг, ушбу дурни сенга ҳады қиламан.

Абда туришга кўп ҳаракат қилди. Охири турди-ю, лекин ўзини тутолмай йиқилиб тушди. Юзи билан йиқилгани боис оғзи-бурни қонга бўялди. Ҳишом хотинини ўз қўли билан ювиб-таради ва дурни унга инъом қилди. Айтишларича, у энг олий нав дур бўлиб, оғирлиги икки ярим мисқол, баҳоси бир юз йигирма минг динор экан.

Умавия сулоласи инқирозга учрагандан кейин Аббосийлар сулоласининг асосчиси *ас-Саффоҳ*нинг бобоси Али

ибн Абдуллоҳга кимдир ўша дур Абданинг қўлида эканлигини айтиб қўйди. Али ибн Абдуллоҳ Абдани олдиртириб келди.

— Бордию мана шу дурни ва устига икки жуфт қимматбаҳо зирагимни ҳам сенга топширсам, мени ўз ҳолимга қўясанми? — деди унга Абда.

— Ҳа, бунга сўз бераман, — деди Али ибн Абдуллоҳ. Абда унга дур билан зираklarини топширди.

— Истаган юртингни танла, яхши ўришлашининг учун нима зарур бўлса, ҳаммасини ҳозирлатаман, — деди Али ибн Абдуллоҳ.

Абда *Шомдан* бир ерни танлади. Уни кўч-кўрони билан ўша ерга юбордилар. Сўнг Али ибн Абдуллоҳ буни набираси халифа ас-Саффоҳ билиб қолса тортиб олмасмикан, деб кўрқиб кампирининг орқасидан одам юбориб уни ўлдиртирди.

Айтишларича бу дур ҳозир *ал-Аҳсода кароматийлар* қўлида эмиш.

ҚУТАЙБАНИНГ ҲОТАМЛИГИ

Қутайба ибн Муслим Пойкандни босиб олгач, оташ-парастлар ибодатхонасидан икки дона дур топиб олди. Қоҳинлар бу дурларни қушлар олиб келиб ташлаганликларини айтишди. Қутайба дурларни *Ҳажжжожга* бериб юборди. Дур билан бирга қоҳинлардан эшитган гапларни ҳам ёзиб юборди.

Ҳажжжож Қутайбага бундай деб жавоб битди:

— Мактубингда айтилганларни англадим. Дурларни кўриб ҳайрон қолдим. Қушларга, айниқса, сенинг ҳотамлигингга қойил қолдим.

ҚУРУҚ ВАЪДА

Ҳорун ар-Рашид вазирни Яҳъё ибн Холидга «асраб қўй», деб бир қоп қимматбаҳо дуру жавоҳирлар берди. Вазир қопни уйига олиб келиб айвоиға қўйди ва ҳеч кимга ишдамасдан иш билан шаҳарга чиқиб кетди. Хизматкорлардан бири эса пойлаб турган экан, уни ўғирлади. Бир вақт қоп вазирнинг эсига тушиб қайтиб келиб қараса ўрида йўқ. Шу пайт мен унинг билан бирга эдим.

Вазир кўи куйинди, ўнг гуломини фолбинга жўнатди. Фолбин Абу Ёқуб исмли бир кўзи ожиз одам экан. У кириб келиши билан вазир атрофдагиларга «ҳеч ким бир оғиз сўз айтмасин, ҳатто бирон кимсанинг овози чиқмасин», деб ишора қилди. Фолбин келиб сушанинг бир четига ўтиргач, Яхъё ибн Халид сўз бошлади:

— Мен сендан бир нарса хусусида сўрамоқчиман, сен унинг нималигини айтиб бер.

— Биламан, сен мендан йўқолган бир нарса хусусида сўрамоқчисан, — деди фолбин унга.

— Қани айтчи, — деди вазир, — мен йўқотган нарса нима эди?

Фолбин узоқ ўйланиб, сўнг жавоб қилди:

— Сен *тансиқ* нарсаларни, масалан, қимматбаҳо марварид шодаларини йўқотгансан. Улар қонда, қон эса хумда.

— Тондинг, фолбин! — деди вазир қувончи нчига синамай. — Энди буюгини айт: ўша нарса ҳозир қаерда ва кимнинг кўлида?

— Хум хизматкорингда. *шандакки* кўмилган, — деб жавоб қилди фолбин.

Вазир «хайрият» деб чуқур тиш олди, сўнг хизматкорларга «фалон ердаги ахлат тўкилган ўрани титиб қаранглар», деб буюрди.

Хизматкорлар ўрани эҳтиёткорлик билан очдилар ва кўмилган хумни топиб олдилар.

Вазир сарқорни чақиртириб фолбинга беш минг динор мукофот беришни буюрди. «Яна сенга ўз маҳалламдан катта ҳовли-жой ҳам олиб бераман», деб ватда берди.

— Оқчангни оламан-у, ҳовли-жойини кўя тур, — деди фолбин мукофотга қўл узата туриб.

Вазир таажжубланди:

— Нега?

— Чунки, — деди фолбин, — оқчалар нақд, ҳовли-жой бўйса қуруқ ватда.

ҚУШЧАНИНГ УЧ ПАНД-НАСИҲАТИ¹

Эътиборга молик бир масалда бундай дейилган: бир одам кичик бир қушчани тутиб олди.

¹ Бу ҳикоятнинг бошқа бир муқобили ҳам учрайди на у Абдулваҳобхўжа ўғли Пошишоҳожага нисбат берилди (*муҳаррир*).

Қушча сўради:

— Мени нима қилмоқчисан?

— Сўйиб ёмоқчиман, — деди ҳалиги одам.

— Мени сўйиб нима қиласан, қорнингга урвоқ ҳам бўлмайдиман-ку, — деди қушча ёлвориб, — яхшиис қўйиб юбор. Майли десанг сенга учта ҳикмат айтаман. Бу ҳикматлар, башарти унга амал қилсанг, ҳаётда асқотиб қолади.

— Худо шоҳид, сени албатта қўйиб юбораман, қани айт ўша ҳикматларингни.

— Биринчиси, — деди қушча, — бирон нарсани қўлдан бой берсанг, асло ўкинма; иккинчиси — топилмайдиган нарсани қидириб овора бўлма, учинчиси эса йўқ нарсага умид боғлама.

— Бу ҳикматлар менга бир тўғрам гўштдан афзалроқ, — деди ҳалиги одам ўз-ўзига ва қушчани қўйиб юборди.

Қушча «пирр» этиб учди-ю, деворга бориб қўнди ва деди:

— Э, подоп, агар мени сўйганингда фойда кўрардинг — қорнимда қаптар тухумидай лаъл бор эди.

Ўша одам қилиб қўйган ишдан пушаймон бўлди ва қушчани аврай кетди:

— Кел, азизим, ёнимга қайт. Сени тоза қушжуту булоқ суви бериб парварияш қиламан.

— Энди сўйиб ёмаганингда ўкиняпсан, — деди қушча ҳалиги одамга, — нима, мен айтган панд-насихат дарров эсингдан чиқдимми? Овора бўлма, энди мени ҳеч қачон туюлмайсан. Ўзим бармоқдай бўлсаму қаптар тухумидай лаъл менинг қорнимга қанақасига жой бўлди экан?

Қушча шундай деди-ю, сўнг қаёқларгадир учиб кетди.

СУВ ОСТИДАГИ ЁМБИЛАР

Суматра подшохи келган даромадни тилло ёмбисига айлантириб кўлга ташлар экан. Уни шу кўлдаги ҳад-ҳисобсиз тимсоҳлар кўриқлашарканлар. Борди-ю, подшога олтин ёмбилардан бирортаси керак бўлиб қолса, унинг одамлари «ҳай-ҳуй» кўтаришиб, тимсоҳларни кўлнинг бир четига қуварканлар, сўнг *гаввос* тушиб зарур олтинни олиб чиқар экан.

Олтинни шу тариқа сақлаш хавфсиз саналаркан, чунки унинг бир парчасини олиш учун жуда кўп одамнинг шовқин-сурони керак бўларкан-да.





НИЗОМУЛМУЛК

СИЁСАТНОМА

Ҳикоятлар

ЕЛҒОНЧИ ВАЗИРЛАР ВА ҚАР ПОДШО

Подшонинг қулоғи қар экан. Мансабдорлар бундан фойдаланиб, арз-додга келганларнинг сўзларини унга тўғри етказишмас эканлар. Вақт ўтиб подшо буни пайқаб қолибди ва арзга келганлар билан шахсан ўзи гаплашишга қарор қилибди. *Ҳожиби даргоҳни* чақиртириб буюрибди:

— Ҳузуримизга арзга келганларни бундан буён ўзимиз сўрайдурмиз. Лекин айтинг, арз-дод билан келганлар фақат қизил кўйлак кийиб келсинлар.

Ҳожиби даргоҳ қабул кунлари арз-дод билан келганларни *кўришишхона* олдидаги майдонга тўплар, сўнг подшо уларнинг ҳузурига чиқиб битта-биттадан чақириб арздодини эшитадиган бўлиб қолди.

Бир кун вазирни аъзам подшодан фурсат топиб сўради:

— Бундай қилишиңизнинг сабаби нима?

Подшоҳ жавоб қилди:

— Бунга *мулозимлар* ва мансабдорларнинг дўзах азобидан қўрқмай ёлғон гапиришлари сабаб бўлди.

ҚАЛЛОБЛИКНИНГ ОҚИБАТИ¹

Баҳром Гўрнинг Рост равиш исмли вазири бор экан. Подшо тамом юмушларини унинг қўлига топшириб қўйиб, ўзи маншатга берилиб кетибди. Рост равиш бундан ўз манфаати учун фойдаланиб қолишга аҳд қилди ва омилини чақиртириб деди:

— Подшо ҳазратлари эртадан кечгача ов билан, кечалари бўлса тунни кунга улаб шаробхўрлик қилиш билан банд, парируҳлар билан базм-сафо қуриб кун кечпиряпти. Башарти, айтганларимни қилсанг сени ҳам қуруқ қўймайман.

— Бажони дил, ҳазрати вазири аъзам. Буюрсинлар!— деди-да омил икки букилиб таъзим қилди.

Бундан вазир анча дадил тортди ва омилга буюрди:

— Мен айтган одамларни тўхтатмай зиндонбанд этдир, молу мулкини эса мусодара қил!

— Айтганингиз бўлади, жаноби вазири аъзам!— деди омил қўл қовуштириб.

Шундан кейин омил одамларни ҳибс этаверди, вазир эса улардан катта пора олиб қўйиб юбораверди. Вазири аъзам бора-бора байт ул-мол бошлиғи билан тил бириктириб аста-секин хазинани ҳам қуритди.

Бир вақт подшоҳ қўшин тўпламоқчи бўлиб хазинани очиб қараса унда бир *динор* ҳам оқча қолмабди. У шаҳарни ҳам айланиб чиқди. Бозорлар, расталар, қаҳвахоналар... ҳаммаси бўм-бўш. Баҳром Гўрнинг боши қотди. *Мушриф*-ни чақиртириб *итобга* олди:

— Салтанатда нима бўляпти? Сенинг кўзинг қаерда, ўзи?

Мушриф жавоб қилди:

— *Раият*нинг катта қисми юртни тарк этиб теварак-атрофга қочиб кетди, аъло ҳазрат!

— Не сабабдан шундай бўлди?

— Буни билолмадим, аъло ҳазрат,— деб мушриф тиз чўкканча ўтираверди.

Шундан кейин подшо бошқа мансабдорларини ҳам чақиртириб тафтиш қилди.

Лекин улар ҳам вазирдан қўрқиб подшога ҳақиқатни айтмадилар. Баҳром Гўр нима қиларини билмай хилват-

¹ Хожанинг ижодида ҳам шу ҳикоят муқобили учрайди (*муҳаррир*).

хошани ичидан қулфлаб икки кечаю икки кундуз бу хусусда бош қотирди, лекин ҳақиқатнинг тагига етолмади. Охири, учунчи кун, эрта тонг билан отлашиб, бир ўзи шаҳардан чиқиб чўл тарафга қараб равона бўлди. Кўп йўл босди, лекин ҳали чўлнинг чети кўринмасди. Кун ботаётганда узоқдан тутун кўринди. Подшо «ўт бор ерда — одам бўлур», деб отининг жиловини ўша тарафга бурди. Бир вақт чўпоннинг илма-тешик бўлиб кетган чодирди олдидан чиқиб қолди. Чодирдан хиёл четда қўйлар тўда бўлиб ётишарди, ундан икки-уч қадам нарида эса дорга катта бир малла ит осилиб ётарди. Баҳром Гўр ахволни кўриб таажжубга тушди. Шу пайт чодирдан чўпон чиқиб келди ва нотаниш одами кўриб хайрон бўлди, шунчаки бош иргитиб салом берди-да, сўнгра сўради:

— Йўл бўлсин, мусофир?

Баҳром Гўр чўпон уни танимаганидан хурсанд бўлди ва тавозе билан жавоб қайтарди:

— Исфаҳонга бораётган эдим, йўлдан адашиб қолдим, чамаси. Йўқ демай бир кечага бошпана берсанг.

Чўпон рози бўлди ва нотаниш меҳмонни чодирга таклиф этди, тошганини ўртага қўйиб уни меҳмон қилди. Чой устида подшо чўпондан не сабабдан итнинг бу қадар оғир жазога тортилганининг сабабларини суриштирди. Чўпон мана буларни ҳикоя қилиб берди:

— Ўша ит менга кўп содиқ эди, йўқ деганда уч-тўрт бўрига бас келарди. Шунинг учун ҳам чорвани унга ишониб, икки-уч кунга қишлоққа тушиб келардим. Қўйлардан биронтаси ҳам камаймас эди. Лекин яқиндан бери ит айниб қолди. Бир кун қишлоққа бориб қайтсам қўйлардан бир-иккитаси гум бўлибди. «Ҳа, майли, бирон кор-ҳол бўлгандир», деб ўзимни юпатдим. Яна бир гал қишлоққа бориб келсам тўрт-беш қўйим йўқолибди. Кейинги сафар ўн қўй йўқ. Мени ваҳима босди. Ўйлаб-ўйлаб пойлашга қарор қилдим. Бир кун кечқурун бир пана жойга яшириниб ётдим. Тун яримлашганда қўра атрофида бўри пайдо бўлди. Итим шу атрофда экан, думини ликиллатиб бўрининг олдига чошиб борди. Бўри билан ит бир-бирини ялашиб кетишди... Сўнг бўри мудраб ётган қўйларга ташланди. Бир қўйнинг қоринини ёриб ташлади, иккинчисининг бўғзидан тишлаб гала ичидан судраб чиқди... «Ит нима қилди?» — деб сўрарсиз. Ҳеч нима. Думини ликиллатганча мойли кўзларини йилтилатиб ётаверди. Бор ҳақиқатни шунда англадим ва бир

илож қилиб итни тутиб олиб «жазойнинг шу!» — деб осиб кўйдим. Бўлган гап шу, биродар.

Эрта билан нонуштадан кейин подшо шаҳарга қайтди ва ўша кунидек вазирни ҳибсга олдириб дорга остирди...

СОҲИБ ИХТИЁРНИНГ КЕРАГИ ЙУҚ

Бир кун *Сеистон* ҳокими амир Абулфазл султон Али Арслондан сўради:

— Шундай улуг подшо бўла туриб нега *соҳиб ихтиёр* ушламайсиз?

— Нима, менга душманмисан? Салтанатимни барбод қилмоқчимисан?

— Бу нима деганингиз, аъло ҳазрат? — деди тааж-жубланиб амир Абулфазл. — Наҳотки мени шунақа одам деб ўйласангиз? Мен содиқ бир қулингизман. Қандай қилиб салтанатни барбод қилайин! Шунчаки сўрадим кўйдим.

Орага бир зум сукунат чўкди, сўнг султон Али Арслон бунинг сабабини дўстига тушунтирди:

— Ким менга дўсту ким ёвлигини билайин деб атайин соҳиб ихтиёр тутишининг не фойдаси бор, ўзи?! Башарти шундай қилгудай бўлсам дўстларим-ку тўғри тушунадилар, аммо душманларим фойдаланмоқчи бўлиб унга пора берадилар. Шундан кейин соҳиб ихтиёр менга дўстларим ҳақида ёмон сўзлар гапирди. Яхши сўз ҳам, ёмон сўз ҳам худди найзага ўхшайди. Қунмас-қун пишонга тегади. Оқибатда дўстларимдан ажраб қоламан, уларнинг ўрнини бўлса душманларим эгаллаб олади. Шу сабабдан соҳиб ихтиёр тутмайман.

МУТРИБНИНГ ҲИММАТИ

Хусрави Парвез мулозимларининг биридан дарғазаб бўлиб, уни зиндонга ташлабди. Подшодан кўрқиб унга мутриб Базийиддиндан бошқа ҳеч ким бир парча нон, бир қултум сув олиб бормас экан. Бир кун буни подшонинг қулоғига етказибдилар. *Хусрави Парвез* дарғазаб бўлди ва «мутриб зудлик билан олиб келинсин!» — деб амр қилди. Мутрибни олиб келдилар. Подшо уни қаттиқ итбга олди.

— Биз зиндонбанд қилган одамга ғамхўрлик қилишга қандай жазм қилдинг? Ахир биз зиндонбанд қилган одам яшаш маншатларидан маҳрум қилинганлигини эшитмаганмидинг?

— Эшитганман, аъло ҳазрат,— деди мутриб Базийиддин,— лекин менинг қилган мурувватим, сен унга кўрсатган олий ҳиммат олдида сариқ чақага ҳам арзимайди-ку!

Хусрави Парвез ҳайрон бўлди, кейин сўради:

— Биз унга қандай олий ҳиммат кўрсатган эканмиз?

— Сен унга, шаҳаншоҳ, умр бағишладинг,— деб жавоб қилди мутриб.

БЕВАҚТ АРЗ-ДОД БИЛАН КЕЛГАН КИМ БУЛДИ?

Кулардан бир куни кечқурун ҳамма ётганда сарой дарвозасига осилган қўнғироқлар жаранглаб қолди. Нуширвони Одил ғуломини чақирди ва буюрди:

— Шитоб билан дарвозага бор, бевақт арз-дод билан келган ким экан, билиб кел!

Ғулом икки букилиб таъзим қилди ва дарвозага қараб чопди. Бориб қараса бир қари қўтир эшак жон-жаҳди билан дарвозага ишқаланаётган экан. Ғулом қайтиб келиб воқеани подшога арз қилди.

Нуширвони Одил деди:

— Эшак дарвозага, хусусан подшонинг дарвозасига шунчаки ишқаланмаётгандир. Бунинг тагида қандайдир бир сир борга ўхшайди. У бизга арз-дод билан келмадимми экан?

Сўнг икки хизматкорни чақиртириб буюрди:

— Суриштириб эшакнинг эгасини топинглар, унинг бу аҳволини тафтиш қилинглар.

Подшонинг хизматкорлари эшакни етаклаб бозорга қараб равона бўлдилар. Йўлда бу аҳволнинг сир-асрорини яхши билган бир қария хизматкорларга бундай деди:

— Бу эшак жомашўйинки. У ҳар куни эрталаб аслзодаларнинг кирларини тўплаб ва шу эшакка ортиб уйига олиб келар, кечқурун эса ювиб, дазмолланган кийим-кечакни яна унга ортиб эгаларига элтиб, тирикчилик қиларди. Шўрлик эшак шу тариқа йиғирма йил унинг хизматини қилди. Энди бўлса, қартайиб хизматига ярамай қолганда, уни кўчага ҳайдаб чиқарди. Мана бир ярим йил бўлдики, эшак бечора овқат ва бошпана йўқлигидан кўча-кўйда сарсон-саргардон бўлиб юрибди.

Ҳалиги икки хизматкор саройга қайтиб бориб эшитган-билганларини подшога арз қилдилар.

— Айтмадимми, эшакнинг арз-доди бор деб,— деди подшо. Сўнг зудлик билан бориб жомашўйини ҳайдаб келишини буюрди.

Хизматкорлар жомашўйини ҳайдаб олиб келдилар. Подшо унга сиёсат қилди:

— Сен бетавфиқ эшак ёш ва кучли пайтида ундан нафландинг. У сенинг тирикчилигингга яради. Энди кексайиб кучдан қолганда қувиб чиқарганинг нимаси? «Эшакнинг кучи ҳалолу ўзи ҳаром», деб сенга ким айтди?

Эшакни эгасининг қўлига тутқиздилар. «У то тирик экан, — деди подшо жомашўйга ўқрайиб, — уни боқини ва парвариш қилини сенинг зиммангда!»

ИНҚИРОЗНИНГ ИККИ САБАБИ

Нуширвони Одил бир куни мулозимлари ва хизматчилари билан овга чиқибди. Бир қишлоқнинг четидан ўтаб кетаётиб тўқсонларга бориб қолган, ёнғоқ экаётган бир чолга кўзи тушибди. У ҳайрон бўлибди, чунки ёнғоқ йилма йилдан кейин мевага киради-ку. Сўнг чолдан сўрабди:

— Ота, экаётганинг ёнғоқ дарахти бўлса керак?

— Ҳа, шаҳаншоҳ, экаётганим ёнғоқ дарахти.

— У мевага киргунча яшармикинсан, буни биласанми?

— Йўқ, билмайман, аъло ҳазрат.

— Унда нега овора бўлаётибсан?

— Аждодлар эканини биз едик, биз экандан авлодлар бахраманд бўлар деган умиддаман.

Нуширвони Одил чолнинг жавобидан мамнун бўлди ва уни минг дирҳам оқча билан мукофотлади. Чол подшоҳга миннатдорчилик билдирди ва деди:

— Худога шукр, экан инҳолимизнинг мевасига муҳлатидан аввал етишдик.

Нуширвони Одил таажжубланди ва сўради:

— Қанақасига етишдинг, қани ўша сен етишган мева?

— Мана! — деди чол ҳалиги подшоҳ инъом қилганнинг дирҳамини кўрсатиб.

УМИДНИНГ ТАҒИ ОЛТИНИ

Бузуржмехрдан сўрабдилар:

— Сен бир вақтлар Сосонийлардан Нуширвони Одилнинг вазири бўлгансан. Ҳозир ҳам сендан ҳақиқатгўйи ва доно одамни топиб бўлмайди. Айт-чи, Сосонийлар давлати не сабабдан инқирозга учради?

— Бунинг икки сабаби бор, — деди Бузуржмехр. Би-

ринчиси шулким, подшолар атрофидан доно ва фозил кишиларни узоқлаштириб давлат ишларини бесавод ва пасткаш одамларнинг қўлига топшириб қўйдилар. Иккинчидан, кўпинча ҳокимият балогатга етмаган болалар билан хотинлар қўлида бўлди.

ОЛАРДА ОРОМИЖОН, БЕРАРДА ЧИҚАР ЖОН

Халифа *Муътасим* замонида бадавлат ва нуфузли амирлардан бири саркорни ҳузурига чақиртириб деди:

— Зарурат тугилиб беш юз динор оқчага муҳтож бўлиб қолдим. Бағдодда менга қарз бериб турадиган бирон танишинг йўқми?

— Бор,— деди саркор бир оз ўйланиб туриб.— Дўкондор танишим бор. Унинг фалон бозорда кичик дўкони ва олти юз динор атрофида сармойеси бор. Уни ҳузурингизга таклиф қилинг, уй тўрига ўтқазиб иззат-икром кўрсатинг, зора жонингизга оро кирса.

Амир ўша дўкондорни таклиф қилди, зўр ҳурмат-эҳтиром билан кутиб олди ва уй тўрига ўтқазиб, олдига дастурхон ёзди. Сўнг аста-секин муддаога кўчди.

— Сенинг инсофли, виждонли, диёнатли ва қўли очик одамлигинг ҳақида кўп эшитгимман. Бундай ўйлаб қарасам Бағдод бозорларида сендан инсофли ва ҳалол одам йўқ экан. Шунинг учун ҳам сенинг ҳақингда яхши гапларни эшитиб, ғойибона ёқтириб қолдим; сен билан оға-ини тутинмоқчиман. Ушбу кундан бошлаб уйимнинг тўри сеники, сенинг уйинг эса меники бўлсин.

— Розиман, оға,— деди ич-ичидан суюниб дўкондор.— Сиздек олий насаб киши билан оға-ини тутиниш менинг учун бениҳоят фахрли.

Дўкондор билан амир ўринларидан туриб бир-бирини оғушига олдилар, ўпишдилар, умрларининг охиригача оға-ини бўлиб қолишга аҳд-паймон қилдилар. Амир дўкондор инисини ҳаддан ортиқ ҳурматлаб, меҳмон қилди. Меҳмондорчилик аяқлаб, дастурхон йиғиб олингандан кейин, амир биродарини елкасидан қучиб қулоғига шивирлади:

— Сени безовта қилиб чақиртирганимнинг сабабини билсанг керак?

— Йўқ, тақсир,— деб жавоб қилди дўкондор.— Бунинг сабабини амир жаобларининг ўзлари яхши биладилар.

У бир оз саросимага тушди.

— Ҳа, биламан,— деди амир ўзига хос улуғворлик билан.— Аслида шаҳарда ошна-оғайниларнинг сон-саногини йўқ. Улар ниманки буюрсам бетўхтов бажо келтирадилар. Борди-ю, уларнинг биронтасидан эллик минг динор қарз сўраб қолгудай бўлсам сўзимни икки қилмай, дарҳол топиб келтириб берадилар. Чунки уларнинг ҳам менга тез-тез юмуши туриб туради-да. Ростини айтсам, ҳеч қачон мен билан дўст тутинганларидан пушаймон бўлишмаган. Энди гапининг индаллосини айтсам, биродари азиз, шу кунларда қирқ минг динор оқчага зориқиб қолдим. Қарз бериб турадиганлар кўп-ку, лекин уларнинг биронтасидан ҳам сўрагим йўқ. «Йўқ» демасанг шу маблағни сендан олсам. Узоғи билан беш-олти ой ичида қайтараман. Устига минг динор оқча, бош-оёқ саруно ҳам қўшиб бераман. «Йўқ» дема биродар! Сенда шунча, балки бунга икки баробар келадиган оқча борлигини яхши биламан.

Дўкандор бошда бир оз ҳайрон бўлиб қолди, сўнг таваккал қилди.

— Хўп, тақсир. Лекин менда бунча оқча йўқ. Олижаноб одамлар ҳузурда тўғри сўзламоқ зарур — худо ҳаққи менда бунақа катта сармоя йўқ. Кўп машаққат чекиб, кўп йиллар ичида тўплаган сармойам олти юз динордан ортиқ эмас.

— Ҳимм,— деди амир настки лабини тишлаб ва бошини сарак-сарак қилиб. Ҳазинамда олтинчу жавоҳирларим беҳисоб. Қарз сўрашдан кутган асл мақсадим — сен билан дўстлик ишини боғлашдан иборат эди, холос. Бир синаб кўрмоқчи бўлган эдим-да.

Шу пайт суҳбатга саркор аралашди:

— Сен ҳали амиримизни яхши билмас экансан. Бунақа олижаноб одамни арқони давлат орасидан тополмайсан.

Шундан кейин савдогар бисотидаги олти юз динорни келтириб берадиган, амир эса уни олти ойдан кейин етти юз динор қилиб қайтариб берадиган бўлди...

Қарзни қайтариш муҳлати ўтгандан тахминан ўн кун кечгач, савдогар амирнинг ҳузурига келди. Амир уни меҳмон қилди, лекин қарз хусусида бирон гап очмади. Дўкандор қуруқ қайтди. Орадан икки ой ўтгандан кейин у амирникига яна келди. Бу сафар ҳам амир қарз хусусида гап-сўз очмади. Хулласи калом, дўкандор амирникига яна кўп марта борди, лекин амирдан садо чиқмади.

Охири дўкандор амир қарз тўлашдан бўйин товлаётганига ишонч ҳосил қилди. Шундан кейин амирнинг номига қуйидаги мазмунда хат ёзиб юборди: «Мен анча

қийналиб қолдим, қарзнинг муҳлати бўлса, аллақачонлар ўтиб кетган. Агар амир жаноблари ушбу бечорага мурувват қилмоқчи бўлсалар, пулни саркордан бериб юборсалар». Амир жавоб қилди: «Қарзни эсдан чиқариб юборди, деб ўйлаётган бўлсанг керак. Йўқ, биродар, эсимдан чиққани йўқ. Ташвишланма, яна бир оз кут. Пулнигни албатта қайтариб бераман...»

Шундан кейин яна саккиз ой ўтди, лекин амирдан дарак бўлмади...

БҲҲТОННИНГ ТАГИ ЗИЛ

Султон Ал Арслон замонида Ҳирот шаҳрида бир мўмин дошшманд қария ўтган экан. Қушлардан бир куни султон шаҳар аркига келиб тушди ва бир мушча вақт шу ерда тургун бўлди. Унинг яқин мулозимларидан бўлган тоғаси амир Абдурахмон эса ўша дошшманд қариянинг ҳовлисида тўхтади. Қушлардан бир куни базму сафо авжига минган бир пайтда амир Абдурахмон султоннинг қулогига шивирлади:

— Мен қўнган ҳовлининг соҳибни ҳар куни кечаси кичик бир хонага кириб кетади, лекин чироғи эрталабгача ўчмайди. Бошда номоз ўқиб, туни билан тоат-ибодат қилиб чиқса керак, деб ўйладим.

Орадан бир неча кун ўтгач, сабрим чидамай кечаси аста-секин бориб у ўлтирган хона эшигининг ёриғидан мўраладим ва не кўз билан кўрайки, қария мудраб ўтирибди, олдида бир кўзачада шароб ва биринж (бронза) дан ясалган бут. Чол ўша бутга сийғиб ўлтирибди.

Амир Абдурахмон эшик ёнида турган *чуҳрага* имо қилди. Эшик очилиб, қўлида ўша бут билан кўзачани кўтариб амир Абдурахмоннинг гуломи кириб келди. Гулом бут билан кўзачани оҳистагина султоннинг олдига қўйди ва икки букилиб таъзим қилганича орқаси билан юриб хонадан чиқди. Амир Абдурахмон султоннинг кўзларида ҳаяжон ва газаб учқунларини кўриб, шу ондаёқ ўша қарияни олдиртириб келади ва ўлимга маҳкум этади, деб ўйлади. Дарҳақиқат султон вазири аъзамга инора қилиб ўша қарияни олдириб келишни буюрди. Вазири аъзамнинг гуломи ҳали саройдан чиқмаган ҳам эди, султоннинг танти гуломларидан бири тиз чўкиб мурожаат қилди:

— Султоним, чолни чақиртирманг. Ҳаммасини ўзим айтиб бераман.

Гулом султоннинг қулогига нималарнидир шивирлади. Ҳамма ҳайрон бўлди. Вазирни аъзам султонга мурожаат қилди:

— Аъло ҳазрат, гулом бораверсинми?

— Йўқ қайтсин, — деди султон. Ҳаммаси тушунарли. Ушбу ҳодиса тоғам амир Абдурахмоннинг сурбетлиги орқасида юз берибди.

— Мошолло! — Ҳамма ёқасини ушлади.

Сўнг султон тоғасига қараб деди:

— Сен менга қария ҳақида кўп ёмон гапларни айтдинг ва олдимга шароб тўлатилган кўзача билан бутини келтириб қўйдинг. Лекин, билиб қўй, ҳақиқатни аниқламай туриб қария хусусида бирон ҳукм чиқармайман. Қани, «айтган гапларим тўғри», деб қасам ич!

Амир Абдурахмоннинг аъзою баданини титроқ босди, султоннинг оёқларига йиқилди:

— Авф этинг, султоним! Мен ёлгон гапирган эдим.

— О, мунофиқ, нега ўша бечора қарияга шунча маломат қилдинг ва беҳуда унинг қонини тўқмоқчи бўлдинг?!

— Унинг ҳовлиси шинамгина экан. Сен уни ўлимга маҳкум этсанг, ўша ҳовли менга қолармикан, деб ўйлаган эдим, — деб жавоб қилди амир Абдурахмон.

КҮЧА-КУИДА МАСТ-АЛАСТ

ЮРИШ ОҚИБАТИ

Султон Маҳмуд Ғазнавий баъзида *надим*лар, вазирлар ва *сипоҳсолор*лар билан тоғ отгунча ичкилик ичиб чиқар эди. Бундай ўлтиришларда сипоҳсолорлардан Али Нуштегин ва Муҳаммад Аъробин ҳам бўлур эдилар. Ўлтиришларнинг бирида эрталабга бориб улар қаттиқ маст бўлиб қолдилар. Нонуштадан кейин Али Нуштегин султондан кетишга ижозат сўради.

— Кунна-кундузи шу аҳволда кўчага чиқиш маъқул кўринмайди. Чошгоҳгача шу ерда ётиб дамнингни ол, кайфнинг тарқагадан кейин кетарсан. Аке ҳолда *муҳтасиб*нинг қўлига тушиб қолсанг тўқмоқ ейсан, мен эса сенга ёрдам беролмайман, — деди султон унга.

Али Нуштегин эллик минг аскарга бош бўлган кучли ва бообрў одам эди. Яна у ҳеч нарсадан қўрқмасди. Уни уруш-таловида минг паҳлавонга бас келади, деб айтишарди. Шунинг учун бўлса керак султоннинг гапини олмади, гурур билан жавоб қилди:

— Мен, барибир, кетишим керак. Муҳтасиб ким бўлди-ю, мен кимман.

— Бүёғини ўзинг биласан,— деди султон ва саройбонга «дарвозагача кузатиб қўй уни, майли кетаверсин!» — деди.

Али Нуштегини отга миниб йўлга тушди. Уни кўп сонли қўриқчилар ва гуломлари кузатиб бордилар. Йўлда ҳақиқатан ҳам муҳтасибга дуч келди. Унинг ҳам қўриқчилари бор экан. Улар юз киши эдилар. Муҳтасиб Али Нуштегининг мастлиги ва эгарда аранг ўтирганини кўриб одамларга: «Ушлангиз уни!» — деб буюрди. Муҳтасибнинг одамлари кўз очиб юмгунча сиоҳсолорни отдан туширдилар, сўнг чопон ва яктагини ечиб олдилар. Сўнг муҳтасиб отдан тушиб, сиоҳсолорни савалатди. Қўриқчилари ва гуломлари бўлса аралашмай бу ҳолни томоша қилиб турдилар...

Эртаси куни Али Нуштегини кўришиш (қабул) дан кейин қолиб султонга кеча юз берган воқеани арз қилди. Яктагини ечиб моматалоқ бўлиб кетган елкасини ҳам кўрсатди. Султон аччиши ва таассуф билдириш ўрнига қаҳ-қаҳа уриб кулди ва деди:

— Бундан кейин маст ҳолда кўча-кўйла юрмайдиган бўлдинг.

ЮРГИНИ ТЕРГОЛМАГАЧ...

Султон Маҳмуд Қирмонши тасарруфига киритган куни бир хотин унинг ҳузурига арз билан келди:

— Мен карвон билан Диёргачин деган жойда тўхтаган эдим. Кечаси ўша ерда бор-йўғимни ўғирлаб кетишди. Нарсаларимни ё топиб бер, ё бўлмаса қимматини тўла.

— Диёргачин дегани ўзи қаерда экан? — деб сўради султон.

— Қанчадан-қанча мамлакатларини фатҳ этдинг! Диёргачиннинг қаерда эканлигини билмайсанми?

— Билмайман. Ўзинг ўғриллар ким ва қайси юртлик экаликларини биларсан?

— Биламан. Улар балужистонлик. Бу мамлакат Қирмонга яқин.

Султон бошини қашиб бир фурсат ўйлаб турди, сўнг хотинга деди:

— Бу мамлакат менинг қўл остимдаги юртлардан олис ва менга қарамайди. Шунинг учун ҳам илтимосингни уддалолмайман.

Хотиннинг жаҳли чиқди ва деди:

— Юртни терголмагач, қанақасига ўзингни жаҳон ҳо-

кими ҳисоблаб юрибсан? Қўйни бўридан қўриқлолмасанг. қанақасига подачисан, ўзинг? Бундан чиқди иккимиз ҳам бир одам — ожиз экаиимиз-да.

ИККИ ҚИЛИЧ БИР ҚИНГА СИГМАС

Хусрави Парвезининг вазири *Баҳром Чўбин* билан муносабати бошда яхши эди, уни кўп ҳурмат қилди. Усиз ҳатто таом емас, бирон ниёла гулоб ҳам ичмас эди. Овда ҳам, саройда ҳам улар ҳамиша бирга бўлишарди. Кунлардан бир куни *Ҳирот* билан *Сарахс*нинг омиллари подшога ҳар биттаси бир харвордан зарур ва қимматбаҳо юк ортилган уч юз бош туя олиб келдилар. Хусрави Парвез буларнинг ҳаммасини *Баҳром Чўбинга* берди.

Эртаси куни Хусрави Парвезга нохуш хабар келтирдилар — *Баҳром Чўбин* гуломини қип-яланғоч қилиб қаттиқ савалабди. Подшо даргазаб бўлди ва *Баҳром Чўбинни* дарҳол чақиртириб келди, сўнг қурчи бошига «қурхонадан беш юз қилич олиб чиқ!» — деб буюрди. Қилич олиб чиқилгач, *Баҳром Чўбинга* қараб мурожаат қилди:

— Қани, *Баҳром*, қиличлар ичидан яхшиларини танла!

Баҳром юз эллик қилични саралаб олди.

Шундан кейин подшо яна деди:

— Шу қиличлардан ўнта яхшисини танла!

Баҳром уларни ҳам танлаб четга териб қўйди.

Подшо яна буюрди:

— Энди шу ўн қилич ичидан кескир иккитасини танла!

Баҳром энг яхши ва кескир икки қилични танлаб олиб подшонинг олдига қўйди.

— Энди, — деди подшо, — ҳар иккала қилични бир ғилофга жойлаштир.

Баҳром Чўбин ҳайрон бўлди, сўнг деди:

— Аъло ҳазрат! Ахир икки қилич бир ғилофга сигмайди-ку?

Подшо деди: ундай тақдирда бир мамлакатга икки ҳукмдор сиғадими, ўзи?..

ГҶШТ ҲИДЛАНСА ДАВОСИ ТУЗ, ТУЗ БУЗИЛСА-ЧИ?

Кунлардан бир куни *Дайлам* подшоси *Азуддавланин*г *зако*тчиларидан бири *Ирокдан* келаётиб йўлда бир йигитчага дуч келди. Унинг кийим-боши жулдур, юзи саргайган, қош-қовоғи калтак зарбидан моматалоқ

бўлиб кетган эди. Йигитча закотчига икки букиляб таъзим қилди. Закотчи унинг нима қилиб турганини суриштирган эди, йигитча зорланди:

— Бир ўзим кетишдан кўрқиб, шерик кутиб турган эдим. О, яхши одам! Мени ўзинг билан бирга олиб кет! Бу шаҳарнинг подшоси одилмикан, қозиси ҳаққўймикан, деб кетаётган эдим.

— Нималар деяётганингни биласанми, ўзи? — деб сўради закотчи. — Азуддавиладай подшо ва унинг қозисичалик ҳақпараст қозини топамаи, деб хаёл суриб юрибсанми?

— Агар подшода ҳаққоният бўлганда у одамлар хусусида зийрак, қозиси эса тўғри одам бўларди. Қозиси тўғри бўлмагач, подшоси адолатли бўлармиди?

Закотчи йигитчанинг норозилик сабабларини суриштирди. Йигитча йўл-йўлакай ўз шаҳрида кўрган ва эшитганларини, бошидан ўтганларни закотчига бирма-бир айтиб берди. Хусусан у бундай деди:

— Мен шу шаҳарнинг фалон кўчасида истиқомат қилган савдогарнинг ўғлиман. Отамдан катта бойлик қолди. Бир неча йил таралла бедод қилиб отамдан қолган нарсаларни еб-ичиб юрдим. Бир вақт оғир бир дардга чалиниб қолдим. Ўлиб кетсам керак, деб ўйладим. Башарти ўлмаи қолсам албатта Маккаю Мадинани зиёрат қиламаи, деб мақсад қилдим. Хайрият, худога айтганим бор экан, соғайиб кетдим. Суюганимдан бутун чўриларни ва қулларимни озод қилдим; тиллоларимни ва ер-сувларимни камбағалларга тақсимлаб бердим. Сўнг уй-жой ва рўзгоримни сотиб юбордим. Ҳаммаси бўлиб қўлимга эллик минг динор пул тушди. Ҳаж тайёргарлигига тушдим. Лекин шунча катта пулни ўзим билан бирга олиб кетишга чўчидим — йўл узоқ ва хатарли эди. Шунинг учун пулнинг бир қисмини юртимда қолдириб кетишга қарор қилдим. Бозорга бориб иккита мис офтоба сотиб олдим. Пулдан йигирма минг динорини иккига тақсимлаб офтобаларга жойлаштирдим. Кимга қолдирсам экан, деб кўн бош қотирдим. Охири қозига қолдириб кетишга қарор қилдим, чунки мўмин мусулмоннинг ҳақ-ҳуқуқини кўриқлаш унга тоширилган эди. Шу тариқа кечқурун қозининг ҳузурига бориб гаплашдим. У рози бўлди. Хурсанд бўлиб қайтдим ва эртаси илк саҳарда офтобаларни қозининг қўлига тоширдим.

Эртаси куни саҳарда сафарга отландим. Хуллас, Маккаю Мадинани зиёрат қилдим, кўп йил Арабистон ва Рум шаҳарларини кездим, Румда тўрт йил зиндонда ётдим. Қайсари Рум қаттиқ ўсаллаб қолиб авф умумий эълон қи-

лини ва мен ҳам кўп қатори озод бўлдим. Яна бир неча йил кемачиларга хизмат қилиб тирикчилик учун сармоя жамғардим ва шу билан ўн йил деганда юртимга қайтиб келдим. Бағдод қозисининг қўлида йнгирма минг динор оқчам борлиги учун ҳаёт ташвишларидан хотирикам эдим. Уша кунидёқ қозининг олдига бордим. У ўзини танимасликка солди. Шунга қарамай, бир неча кун қозиникига қатнадим. Лекин уришларим беҳуда кетди. Оч-ялапғоч бўлганим учун танини-билишлариникига боргани тортиндим. Кечалари масжидда, кундузлари у ер-бу ерларда яшириниб юрдим. Еттинчи кун яна қозининг ҳузурига бордим ва «оғтобаларимни бер», деб оёқ тираб туриб олдим.

— Мен сени мутлақо танимайман! Сен айтган йнгит яхши кийинган, олижаноб йнгит эди. Сен бўлсанг... — деди у ўқрайиб.

— Қози почча! Мен ўша йнгитман. Йўқчиликдан шундай бўлиб қолдим, — дедим мен унга ёлвориб.

— Йўқоқ кўзимдан, бадбахт! — деди қози жон-жаҳди билан.

— Шошманг, қози почча. Худодан қўрқмайсизми? Майли, йнгирма минг динордан беш минги сизиники бўла қолсин, қолганини бering, — деб тиз чўкиб ялиндим-ёлвордим.

— Ақлдан озибсан, болакай! Обрўйинг борида жўнаб қол, йўқса миршабини чақиртириб сени жиннихонага жўнатаман, — деб пўпса қилди қози.

Қўрқиб кетдим. Ўйлаб, мулоҳаза қилиб кўрдим: «Гўнги хидланса, юшиб туз селиб қўйилади, лекин туз бузилса пима қилиш керак бўлади? Ҳар қандай жинноятнинг чигалини қози ечади, лекин қози жинноятга қўл урса, унда кимга арз қиласан?» Шу ўй-хаёл билан қозиникидан чиқдим. Унинг олдига бошқа бормадим.

Закотчи олижаноб бечора йнгитчага раҳми келди ва унга ёрдам беришга қарор қилдим. Шаҳарга яқинлашиб қолганларида ҳамсафарига деди:

— Хафа бўлма, иним! Ҳамиша ойининг ўн бени қоронги бўлса, ўн бени ёруғ келади. Шаҳарда бир танишим бор, олижаноб, меҳмондўст одам. Ушаникида тунаб қоламиз. Эртаси худо хофиз. Хулласи калом, улар ўша одамникига келиб тундилар. Дастурхон қуюқ бўлди. Ҳамма ухлагандан кейин закотчи аста-секин ўрнидан туриб ташқарига чиқди ва соҳиби хопани чақириб унинг қўлига хат тутқазди ва: «тезлик билан саройга бор ва хатин Азуд-давлага етказ!» — деди.

Соҳибни хона закотчининг хатини саройга олиб бориб берди.

Азуддавла уни ўқиб кўриб шу ондаёқ закотчига сдам юборди ва ўша йигитни эртага кеч билан саройга олиб келишни буюрди.

Закотчи билан бечора йигит эртаси билан дам олиб, ҳордиқ чиқардилар. Қоронғи тушниси билан закотчи ҳамроҳига деди:

— Қани бўл, иним, саройга боришимиз керак. Подшо айттириб юборибдилар.

— Бу яхшилик бўлсамми экан? — деб сўради таажжуб ва шубҳа билан йигитча.

— Хайрлик бўлгай, дўстим. Чўчима. Подшоҳимиз одил ва ҳақпарвар одам. Амниманки, сенинг мушкулнинг ўша ерда ечилгай.

Закотчи йигитни Азуддавланинг ҳузурига етаклаб борди. Подшо уни хилватхонага олиб кириб тафтиш қилди. Йигит бошидан ўтган-кечганларини бирма-бир сўзлаб берди. Азуддавла йигитчининг ҳол-аҳволига кўп ачинди, сўнг деди:

— Аслида қозини мен тайинлаганман. Маошни ҳам мен бериб тураман. Бзида инсофли, дийнатли одам эди. Маошга қаноат қилиб рўзгор тебратарди. Пора олмас эди. Кейинча айниди. Ҳозир Бағдод теварагида кагта ер-суви, бог-роғлари, шаҳарда қатор-қатор дўқонлари, савдуқ-сандуқ қимматбаҳо матолари, зару жавоҳирлари бор. Биламан, буларнинг барчасини бир маош билан ортдириб бўлмайди. Уларни сенга ўхшаш мўъмин-муслмонни талаш орқали ортдирган. Буёғини менга қўйиб бер, йигит. Қози билан ўзим ҳисоб-китоб қиламан. Мана бу икки юз динорни олгинда. Исфаҳонга бориб фалончиникида истиқомат қилиб тур, кейин ўзим чақиртираман, — деди пировардда подшо оқча солинган халтани унинг қўлига тутқазиб.

Орадан икки ой вақт ўтди. Қози даъвогар йигитнинг Бағдодда кўринмай қолганидан хурсанд бўлди:

— Балки ўлиб кетгандир, баччагар! Ингирма минг динор энди ўзимники бўлди, — деди у суюниб.

Орадан яна икки ой ўтди. Қозини бирдан Азуддавла чақиртириб қолди. Уни хилватхонага олиб кириб сўроқ қилди:

— Сени не сабабдан чақиртирганимни биласанми?

— Улимдан хабарим бор, лекин буни билмайман. Аъло ҳазратнинг ўзлари яхши биладилар.

— Шу кунларда охиратни ўйлаб қолдим, — деб оҳиста сўз бошлади Азуддавла. — Куним битаётганга ўхшайди. Ё бирон рақиб қўлида ўламан, ё бўлмаса ҳазрати Азроил омонатни ўзи олиб кетади. Буёғига, умримдан қанчаси қолган бўлса, бечораларга, йўқсилларга ёрдам қилмоқчиман. Саройда қанчадан-қанча аёллар ва болалар бор. Мендан кейин уларнинг аҳволи не кечади? Шунинг учун тирклигимда мол-мулкимнинг бир қисмини ўшаларга атаб бирон тайинлироқ ерга қўйсам, дейман. Омонатни сенга ишониб топширмоқчиман. Нима дейсан?

— Қуллуқ, аъло ҳазрат. Ишончингиз учун ташаккур.

— Мана бу икки юз динорни ол, — деди подшо унинг қўлига бир халтача пул тутқазиб, — уйингда бирон панароқ жойдан ертўла қаздир, ичидан ишшиқ гиштдан девор қурдир, темирдан мустаҳкам эшик ишлат. Ертўла битгач, ажратилган хазинани қўлингга топшираман.

— Хўб бўлади, аъло ҳазрат. Айтганингиздан зиёда қилиб бажараман.

Қози йўл-йўлакай хурсанд бўлиб, гойибдан келаётган бу катта бойликни ҳисоб-китоб қилиб борди. Подшоҳнинг ҳам кунни битган, бугун бўлмаса, эртага ўлиб кетади. Мана энди бир умрга роҳат-фароғат билан умр кечирсак бўлади. Ишламай еб ётганда ҳам авлод-авлодга кишоя қилади бу бойлик, деди у ўзига-ўзи. Шу тариқа бир ой деганда ертўла ҳам битди. Қози саройга бориб буни подшога хабар қилди.

— Раҳмат, сенга. Мени тапвишдан қутқаздинг. Саройдаги бева-бечора ва етим-есир учун беш юз минг динор оқча, бир талай кийим-кечак ажратганман. Яна қўшадиганларим ҳам бор. Умуман бир ҳафта ичида ҳаммаси тайёр бўлади. Мени эртага кеч билан кут, бориб ертўлани ўз кўзим билан кўришим керак.

Қози кетгач, Азуддавла Исфаҳонга чопар юборди ва бундан ўн йил муқаддам қозиди омонат қолдирган ҳалиги йигитни олдиртириб келди. Қозини эса душанба кунига чақиртирди. Унга қадар хазиначини чақиртириб ажратилган олтин ва жавоҳирларни бир юзу қирқ офтобага, кийим-кечакни қирқ сандиққа солдирди ва саройдаги хоналардан биринга олиб кириб тердириб қўйди.

Қози буларни кўриб ҳанг-манг бўлиб қолди.

— Энди уйингга кетавер, — деди подшо қозига. Буларни сенингга фалон кунни ўзимиз олиб бориб қўямиз.

Қози кетиши билан Азуддавла ҳалига йигитни чақиртириб келди:

— Ҳозироқ қозининг орқасидан бориб омонатинини қиста, «бермасанг Азуддавллага бориб устингдан арз қиламан», деб айт. Берса — кўп яхши, аке ҳолда бошқа тадбир-чорасини кўрамиз.

Йингит қозиникига борди ва подшо ўргатган ганини айтди. Қози ўйлаб қолди. Бошда шунча бойликни бергани кўзи қиймади, сўнг ўйлаб ва мулоҳаза қилиб кўриб йингитга офтобалардаги пулларини қайтариб берди. Йингирма минг динор деб бени юз минг динордан ажраб қолайинми яна, деди у ўз-ўзига...

Эртаси куни Азуддавланинг фармоишини билан бировнинг ҳақидан кўрқмайдиган порахўр қози бош кийимсиз, ялангоёқ ва салласи бўйинига чулғатилган ҳолда шаҳар айлантириб сазойи қилинди...

ОМОНАТГА ХИЕНАТ

Бир киши Бузуржмеҳр ҳузурига арз билан келди ва деди:

— Кўп йил тер тўкиб жамгарган икки минг динор оқчам бор эди. Саёҳат олдидан уни ҳамёнга солдим, оғзини маҳкам қилиб тикиб ва муҳрлаб қозининг қўлида омонат қолдирдим. Қолган оқчаларимни Ҳиндистонга кетаётганда ўғрига олдириб қўйдим ва почор орқамга қайтдим. Қайтгач қозидан омонатимни олдим, уйимга келгач халтани очсам олтин динорлар ўрнига мис чақалар чиқди. Дарҳол изимга қайтиб қозининг ҳузурига бордим ва динорларимни талаб қилдим.

— Ҳамёни тотираётганингда ичида нима борлигини очиб кўрсатганмидинг? — деди қози қўлини бигиз қилиб.

— Йўқ, кўрсатган эмасман, — дедим мен.

Қози сўзида давом этди:

— Ҳамёни мена қайтариб олаётганингда унинг оғзи очикмиди ёки муҳрланганмиди?!

— Муҳрланган эди, — дедим мен.

Шундан кейин қози мени муттаҳамга чиқарди ва хизматчилари олдида оғзига келган сўз билан ҳақорат қилиб уйдан ҳайдаб юборди. Ҳозир емоққа бир нарча пон ҳам тополмай қолдим. Менга ёрдам беринг.

Бузуржмехр бир оз ўйлашиб туриб унинг ҳамёнини олиб қолди. Унга тирикчилик учун озгина оқча ҳам берди ва «икки-уч кун қаноат қилиб тур, бечора. Бир иложи топилиб қолар», деб уни овунтирди.

Жабрланмиш чиқиб кетгандан сўнг Бузуржмехр ҳамёнини синчиклаб текшириб кўрди, лекин унинг қирқилган ва қайта тикиб қўйилган бирон жойини тополмади. Кўп мулоҳаза қилиб кўриб, «қози халтани кесиб, ичидаги олтин динорларни мис чақаларга алмаштириб қўйган, сўнг уни билинмайдиган қилиб чандитган», деган хулосага келди. Бузуржмехр шубҳасини амалда текшириб кўрмоқчи бўлди. Яқинда зар билан тикилган чойшаби бор эди, эрталаб уйқудан тургач, ўша чойшабнинг бир четини пичоқ билан қирқиб қўйди. Нонуштадан сўнг эса «подшоҳнинг амри билан вилоятга уч кунга жўнаб кетяпман», деб эълон қилди...

Вазирнинг ёвоқхопасини йиғиштириш учун кирган *фаррош* ўринликни йиғиштираётиб йиртиқ чойшабга кўзи тушди-ю, қўрққанидан ҳўнграб йиғлаб юборди. Нима қилишини билмай боши қотди. Охири сирни кекса бир хизматкор дўстига ошкор қилди.

— Ғанимларимдан бири мени шармандаю шармисор қилиш ва олий даргоҳдан ҳайдатиб юбориш учун шу ишни қилган бўлиши керак. Э худо, энди нима қиламан? Буни хожа биллиб қолгудай бўлса теримни шилиб олади-ку! — деди фаррош унга.

Дўсти юпатмоқчи бўлди-да, сўнг ундан сўради:

— Бу сирни иккимиздан бошқа яна ким билади?

— Иккимиздан бошқа ҳеч ким билмайди, — деб жавоб қилди фаррош.

Чол фаррошнинг елкасига қоқиб деди:

— Ундай бўлса дуруст. Хожанг сафардан қайтгунча бунинг иложини топамиз. Хотиржам бўл.

Фаррошнинг дарди енгиллашгандай бўлди, чолга илтижо қилди, ёлворди:

— Умрингиз узун бўлсин, отахон! Бунинг иложини тезроқ топинг! Бир умрга қулингиз бўлай!

Чол фаррошни юпатди.

— Ташвиш чекма, фаррош. Мени шу шаҳарда бир таниш дўстим бор. Исми — Обид. У қўли гул зардўз, ҳар қандай кесик ёки йиртиқни мутлақо билинмайдиган қилиб чандиб беради. Дўкони фалон бозорнинг фалон ерида. Чойшабни яхшилаб ўраб, унга олиб бор. Сўраганини берсанг чойшабнинг аслига келтиради. Чандилган ерини ҳеч ким тополмайди.

Фаррош шу ондаёқ чойшабни дастурхонга чигиб бозорга қараб чопди, сўраб-суриштириб зардўз Обиднинг дўконини топди. Унга ялиниб-ёлвориб деди:

— Садағанг кетай, устажон, мушкул аҳволга тушиб қолдим, ёрдам қил!

Зардўз Обид рози бўлди. Фаррош юмушнинг ҳақини сўраган эди зардўз: «Ярим динор кифоя қилур. Чойшабнинг эртага олиб кетсанг бўлади», деди.

Фаррош эртаси куни белгиланган вақтда зардўзнинг дўконига борди. Зардўз чойшабни унинг олдига ёзди ва деди:

— Қани, фаррош, унинг чандилган ерини топ-чи?

Фаррош чойшабни у ёқ-бу ёққа онтариб кўрди, лекин унинг чандилган ерини тополмади. Сўнг, қувона-қувона чойшабни олиб келиб, хожанинг кўрпаси устидан тўшаб қўйди.

Орадан бир кун ўтиб, чошгоҳ вақтида Бузуржмехр пойтахтга қайтди, ҳордиқ чиқармоқчи бўлиб ётоқхонага кирди. Дарҳол чойшабни текширди, унинг илгариги аслига келганини кўриб ажабланди, фаррошни чақириб сўради:

— Бундан уч кун аввал мана шу чойшабни бир еридан қирқиқ ҳолда кўрган эдим, ҳозир бўлса бус-бутун. Қани, тўғриси айт, уни ким чандиди?

Фаррош аввал ўзини йўқотди, бир оздан кейин ўзига келди ва: «О, олийҳиммат хожа! Чойшабни асло йиртиқ ҳолда кўрмаганман», деди.

Бузуржмехр фаррошни ёнига ўтқазиб, бўлган воқеани бирма-бир унга ҳикоя қилиб берди, сўнг ўша қўли гул зардўзнинг кимлигини айтиб бериши ундан илтимос қилди. Фаррош бу сафар бўлган гапни рўй-рост айтиб берди. Бузуржмехр зардўзни ҳайдатиб келди. Зардўз вазирни кўриб юраги орқасига тортиб кетди, сўнг унинг оёғига йиқилиб тавба-таазаруъ қилмоқчи бўлди. Лекин Бузуржмехр унинг қўлидан тутди ва чойшабни кўрсатиб оҳиста сўради:

— Буни сен чандиганмисан?

Зардўз бўлган гапни айтишга мажбур бўлди ва тан олди.

Бузуржмехр сўроқда давом этди:

— Қўлинг гул экан, зардўз. Қани ростини айт, бу шаҳарда сендан ўтадиган зардўз борми?

— Йўқ, вазири аъзам. Мендан ўтадигани йўқ, — деди уста Обид.

Кейин Бузуржмехр ундан шу йил мобайнида бирон ки-

ши, шу чойшабдан бошқа биронта зар билан тикилган парсанн унга чандитган-чандитмаганини таҳқиқ қилди. Зардўз бироз бошини кашити, сўнг деди:

— Қози ул-қуззотнинг кўк бир ҳамёни кесилган экан икки динор бадалига чандиб берган эдим.

Бузуржмехр тўнак катидан ҳалиги арз-дод билан келган одамнинг ҳамёнини олиб устага кўрсатди.

— Чандиган халтанг шумиди?

Уста Обид бир кўришдаёқ ҳамёнини таниди:

— Ҳа, шу эди, вазири аъзам.

— Бузуржмехр уста Обиддан қўшни хонага кириб туришни илтимос қилди, сўнг бошқа бир хонага олиб келинган қозини ҳузурига чақирғирди. Ҳамёнини унга кўрсатиб деди:

— Сен муттаҳам омонатга хиёнат қилдинг. Бировнинг олтинларини ўзинга олиб, ўрнига мис чақаларни солиб қўйгансан. Шу тўғрими?

Қози қасам ичиб деди:

— Йўқ, вазири аъзам. Мен асло бундай қилганим йўқ. Бировнинг ҳақидан кўрқаман.

Вазир бошқа хонада кутиб ўтирган зардўзни чақиртирди ва қозини қараб деди:

— Сен ҳамёнини қоқиб олиб, сўнг шу одамга олиб бориб тўрлатгансан. Шундай эмасми?

Уста Обид қозини бир қарашда таниди ва Бузуржмехр-га бўлган воқеани сўзлаб берди. Қозининг аъзойи баданини титроқ босди, шафқат сўраб вазири аъзамнинг оёғига йиқилди.

Бузуржмехр ҳалиги бечоранинг олтинларини ундириб берди, омонатга хиёнат қилган қозининг бўлса боши кесилди.

ЯХШИЛИК БИР ЖАБРЛИЯДАГА ҲИММАТ КўРСАТИШДНР

Марв шаҳрида Рашид ҳожи исмли бир мансабдор ўтган экан. Бу шаҳарда, балки тамом вилоятда ундан обрўлироқ ва давлатгаандроқ одам йўқ экан. У *Султон Масъуд*-нинг ишончли хизматкори бўлган, раиятга кўи жабр-ситам етказган экан. Лекин кексайиб қолганда қилмишидан пуншаймон бўлибди ва гуноҳларини ювмоқ учун масжиду мадрасалар қурдирибди, икки бор ҳаж қилибди, етим-есирга анча-мушча садақа улашибди. Ҳатто иккинчи ҳаждан қайтаётганда мана бундай хайрли бир иш қилибди:

Ушанда Бағдодда бир неча вақт туриб қолибди. Кунлардан бир кун бозор айланиб юрганда бутун бадани яра-чақа бўлиб кетган итга кўзи тушибди. Унга раҳми келибди ва хизматкорига буюриб, итни ўзи қўнган жойга олдириб келгач, то соғайгунча даволатибди.

Рашид ҳожи Марвга қайтгач, кўп вақт ўтмай вафот этибди. Бир неча ойдан сўнг эса бир дўстининг тушига кирибди. У илгаригидан ҳам яхши, бахтиёр эмиш. Дўсти: «парвардигори олам қандай яхшиликларинг учун сени бу қадар бахт-тахтга миндирди?» — деб сўрайди. Рашид ҳожи жавоб қилибди:

— Тангри таоло менга шафқат қилди ва барча гуноҳларимни кечирди. Лекин қурдирган масжиду мадрасаларим, берган садақаю эҳсонларим, ҳатто икки бор ҳаж қилганим ҳам асқотмади. Оғир аҳволга тушиб қолган итнинг дардига оро кирганим учун у менга шафқату мурувват қилди.





НИЗОМИ АРУЗИ САМАРҚАНДИЙ

‘ТУРТ(ЧОР) МАҚОЛА

Ҳикоятлар

СУЛТОН МАҲМУД ВА БЕРУНИЙ

Бир куни Султон Маҳмуд Ғазнада Минг чинор богидаги қасрининг болахонасида вазирлар, олимлар, шоирлар билан ўлтириб бирдан Абу Райҳон Берунийга назари тушибди ва уни имтиҳон қилмоқчи бўлибди.

— Қани, айт-чи, мунажжим,— дебди у Абу Райҳонга мурожаат қилиб,— мен шу болахона тўрт эшигининг қайси бири орқали ташқарига чиқишим мумкин? Фикрининг қоғозга ёз ва шу ердагилардан бироитасига, ҳатто ўзимга ҳам кўрсатмай, мен ўлтирган кўрпачанинг қатига қистириб кўй!

Абу Райҳон *устурлоб*ни қўлига олди, бўр ва тахтача келтиришларини буюрди. Сўнг офтобнинг баландлигини ўлчади, жадвал тузди, бир оз ўйлашиб туриб бир нарча қоғозга алланималарни ёзди ва уни тўрт буклаб султон айтган жойга яширди.

— Топдингми? — деб сўради султон.

— Топдим,— деди Абу Райҳон Беруний қўл қовуштириб.

Султон қоғозга тегмади, усталарни чақиртириб болахонанинг куш чиқар тарафидаги девордан эшик

очишларини буюрди. Сўнг ўша эшикдан ташқарига чиқди, хаял ўтмай қайтиб кирди ва ўрнига ўлтиргандан кейин кўрпача қатидаги қоғозни олиб ўқиди. Унда «тўрт эшикнинг биронтасидан ҳам ташқарига чиқмайдилар, балки кун чиқар тарафдаги девордан янги эшик очдириб ўшандан чиқадилар», деган сўзлар ёзилган экан. Султон хуни бийрон бўлиб гуломини чақиртирди-да: «Абу Райҳонни қаср томига олиб чиқиб ерга улоқтиринглар!» — деб амр қилди. Буйруқ бажо этилди, лекин у шу воқеадан сал илгари султоннинг кўрсатмаси билан тортиб қўйилган соябон устига тушди. Шунинг учун ҳам бирон ери лат емади. Султоннинг амри билан уни яна болахонага олиб чиқдилар.

Султон унга муғомбирона боқиб, деди:

— Э, Абу Райҳон! Буни ҳам олдиндан билганмидинг?

— Ҳа, билган эдим, султоним, — деб жавоб қилди Абу Райҳон.

— Буни нима билан исботлайсан? — Султон унга ўқдай тикилди.

Абу Райҳон гуломини чақиртирди. У хожасининг дафтарини келтириб берди. Олим унинг орасидан бир варақни йиртиб олиб, султонга тутди. Султон қоғозни ўқиб кўриб ҳайрон бўлди, бошини қуйи солиб сукутга кетди. Ўша варақда: «Мени фалон куни, фалон жойда баландликдан ерга улоқтириб юборадилар, лекин бирон ерим лат емай, соғу саломат қоламан», деган гаплар ёзилган экан.

АЛ-КИНДИЙ ВА ШАЙХУЛИСЛОМ

Кунлардан бир куни халифа *Маъмун* вазирлар, надимлар, шайхлар, олимлар ва шоирларни ҳузурига чақиртирди. Шунда мунажжим Яъқуб ибн Исҳоқ *ал-Киндий шайхулислом*дан юқориоққа чиқиб ўлтирди. Бунга Шайхулисломнинг гаши келди ва унга қараб: «Аслинг ғайридин бўла туриб нега мусулмонлар имомини бўлган мендек зотдан юқорида ўлтиришга жазм қилдинг?» — деди.

Ал-Киндий жавоб қилди:

— Мен-ку, сен билган нарсаларнинг барчасини биламан, сен эса мен билган нарсалардан кўпини билмайсан.

Ҳақиқатан ҳам шайхулислом уни фақат бир *мунажжим*

сифатида биларди, холос. Ал-Киндийнинг кўп илмларни билишидан хабарсиз эди. Шайхулислом олимни шу ернинг ўзида ер билан баробар қилиб ташламоқчи бўлди ва у билан шарт боғлади.

— Ҳозир мен бир парча қоғозга бирон нарса ёзмаман, топсанг сени тан оламан,— деди у олимга.

Шартга кўра агар ал-Киндий унинг қоғозга нима ёзганини топгудай бўлса, унда шайхулислом зар чопонини ва *дибо* салласини унга ечиб берадиган бўлди, тополмаса шайхулисломга пархи бир минг динор турадиган от сотиб олиб берадиган бўлди. Шайхулисломга қоғоз-қалам келтирдилар ва у қоғозга бир нималарни ёзди-да, икки буклаб халифа ўлтирган кўрначанинг қатига қистириб қўйди. Ал-Киндий бўлса ўз навбатида устурлобни қўлига олди. Қуёшнинг баландлигини ўлчади, юлдузларнинг ҳолатини аниқлади, уларнинг ўн икки бурж билан кесишган ерини белгилади, жадвал тузди. Бир оз фикр-мулоҳаза қилиб, сўнг халифага мурожаат қилди:

— Э, мусулмонлар амири! Шайхулислом жаноблари битган қоғозга «аввалда ниҳол бўлиб, оқибати ҳайвонга айланади», деган гапга ўхшаган бир нарса ёзилган,— деди.

Халифа тўшакча қатидаги қоғозни олиб ўқиди. Унда «Мусонинг асоси» деган иккита сўз ёзилган экан.

Халифа ҳам, шайхулислом ҳам ал-Киндийнинг ақлу заковатига қойил қолишди. Шайхулислом шу ернинг ўзида ал-Киндийга зар чопони билан салласини ечиб берди.

ОТАНИ РАНЖИТИШНИНГ ОҚИБАТИ

Халифа Ҳорун ар-Рашиднинг вазирни Фазл ибн Яхъё огир дардга чалиниб қолибди. Унинг тўш териси оқара бошлабди. Номус қилганидан ёзда ҳам узун нимча кийиб юрар экан, ҳаммомга эса фақат кечаси, ҳеч ким йўқ пайтларда тушаркан. Бу мудҳиш дарддан қутилиш чорасини ахтариб, надим ва *ҳаким*ларни тўплаб: «Шому Ироқда, Форсу Хуросонда энг ўткир табиб деб кимни тан оласизлар?» — деб сўрабди. Мажлисга йиғилганлар Форс вилоятида шундай одам борлигини айтибдилар. Шундан кейин Фазл ибн Яхъё Шерозга одам юбориб, ўша табибни Бағдодга олдиртириб келибди.

Табиб келгач, Фазл ибн Яхъё унинг шаънига катта

лиёфат берибди. Зиёфатдан кейин табибни хилват бир хонага олиб кириб, бошда уни синаб кўрмоқчи бўлди ва «оёқларим нимагадир қувватсиз, бирон давосини топсангиз», деб илтимос қилди. Табиб унга «сутлик овқат еманг, аччиқ нарсадан ҳам ўзингизни тийинг. Фақат жўжа гўшти ва нўхатдан тайёрланган шўрва ичинг. Холва ҳам еб туринг. Бундан ташқари тухум саригини асалга қўшиб кунда наҳорда истеъмол қилиб туринг», деб тавсия қилди. Лекин Фазл ибн Яхъё табибнинг айтганларини қилмай, ҳар кун сергўшт ёглик шўрва ичиб, аччиқ нарсаларни ҳам истеъмол этаверибди. Бундан ташқари, лўбиёни ёққа қовуртириб, мурч сениб еди.

Орадан бир неча кун ўтгач, табиб унинг пешобини текширди, сўнг «бемор»нинг ўзбошимчалигидан нолиб, деди:

— Мен сизни бундан кейин даволамайман, чунки нарҳез тутмабсиз ва буюрганларимни қилмабсиз. Энди сизни даволашнинг ҳеч қанақа фойдаси йўқ.

Фазл ибн Яхъё табибнинг ақлу фаросатига таҳсинлар ўқиб, синаб кўриш мақсадида шундай қилганини айтди, сўнг нимчанинг тугмаларини ечиб тўшини кўрсатди.

Хулласи калом, шерозлик табиб Фазл ибн Яхъёни кўп вақт даволади. Унинг муолажасида бор билим ва тажрибаларини ишга солди. Лекин бундан бирон натижа чиқмади. Табиб руҳан эзиллиб, бир неча кун нима қилишини билмай юрди. Охири Фазл ибн Яхъёнинг хузурига кириб бундай деди:

— Э, улуғ вазир! Сизни даволаш учун қўлимдан келган ҳамма ишни қилдим, лекин афеуски, нафи бўлмади. Балким отангизни қаттиқ ранжитиб қўйгандирсиз, бориб, қандай бўлмасин, унинг кўнглини олинг.

Вазир ўша кунгидея отасининг хузурига бориб оёқларига йиқилди, «мен ноқобил фарзанднинг гуноҳларидан ўтинг», деб ялишиб-ёлворди. Нима бўлса ҳам ота-отада! У ўглининг гуноҳларидан ўтди. Фазл ибн Яхъё эса кўп ўтмай ўша дарддан бутунлай қутулди ва табибга кўндан-кўн миннатдорчилик билдирди.

Лекин уни юртига кузатаётди: «Менга ёпишган дард отам туфайли эканлигини қаёқдан билдинг?» — деб сўради.

Табиб жавоб қилди:

— Тузалиб кетавермаганингиздан кейин «бу одам балки кимдир ранжитиб, лаънатига қолган бўлса керак», деб ўйладим. Лекин кўп сўраб-суриштириб, сарой аҳли орасидан ҳам, бозор аҳли ичидан ҳам бунақа одамни

учратмадим. Кейин бир киши сизнинг анча вақтдан бери отангиз билан аразлашиб юрганларингизни айтиб берган эди.

ОЧКУЗ ҚАССОБ

Султон Маликшоҳ замонда Хиротда адиб Исмоил исмли бир донишманд ўтган экан. У билимдон, оқил ва бообрў одам бўлиб, фақат табибчилик билан кун кечираркан. Адиб Исмоил бир кун бозорни айланиб юриб ажойибу гаройиб бир ҳодисанинг гувоҳи бўлибди. Қассоб қўйнинг терисини шилгач, қоринни ёраётиб, қўлини қўйнинг ичига тиқиб бир кесим ичагини олиб еб турган экан. Адиб Исмоил қассобхона рўпарасидаги атторчилик дўконига борди ва атторга «бордию хў анови қассобнинг қазоси етиб ўлиб қоладиган бўлса, у ўлмай туриб менга хабар қилсангиз», деб илтимос қилди. Орадан беш-олти кун ўтар-ўтмас қассоб кечаси тасодифан ўлиб қолибди. Ҳалиги аттор тамом бозор аҳлига қўшилиб қассобнинг таъзиясига борди. Таъзияга йиғилганларнинг ҳаммаси марҳумнинг серфарзандлиги, ўзининг эса ҳали ёш эканлигини айтиб кўи куйиннар эдилар. Шу пайт адиб Исмоилнинг илтимоси атторнинг эсига тушди, унинг уйига чопиб бориб воқеадан уни хабардор қилди.

— Ие, у ўлиб қолдими? — деб афсусланди адиб Исмоил ва ҳассасини олиб атторнинг олдига тушди. Қассобнинг уйига келгач, тобут ёнига бориб, майтининг юзидан ёпиқни олиб ташлади, қўлидан тутиб томир уришини текширди, сўнг ёнида турган бақувват ёш йиғитга ҳассасини бериб мурданинг товошига қаттиқ-қаттиқ уришни буюрди. Маълум вақт ўтгандан кейин: «Бас қил!» — деб буюрди ва қассобнинг мияга қон қуйилиши (аполексия) касалидан ўлишига бир баҳя қолганлигини аниқлади. Сўнг уни бирмунча вақт даволаб оёққа турғизди. Лекин қассоб, барибир, фалаж бўлиб қолди. Шундай бўлса ҳам у бирмунча вақт умр кўрди.

Шундан кейин адиб Исмоилнинг шуҳрати яна ҳам ортди. Бундан руҳонийларнинг бир қисми, хусусан шайхулислом хожа Абдулло Ансорий газабга келдилар ва адиб Исмоилнинг барча китобларини Чореудаги майдонга тўплатдириб ёқдириб юборди.

Орадан кўп вақт ўтмай шайхулисломнинг ўзи оғир дардга чалиниб қолди. Уни тинимсиз ҳиқичоқ тутиб

ўладиган бир аҳволга тушиб қолди. Табиблар кўп уриндилар, лекин бари бир давололмадилар. Шундан кейин бир идишга унинг пешобини олиб адиб Исмоилнинг уйига бордилар, «ёрдам қилинг», деб кўп ёлвордилар. Лекин бемор шайхулисломнинг ўзи эканлигини ундан ишхон тутдилар.

Адиб Исмоил пешобни яхшилаб текшириб, бемор шайхулислом эканлиги, у бир неча кундирки ҳиқичоқ тутиб ўлай деб қолганлиги, ҳеч ким унинг дардига даво тополмаганлигини айтди ва уларга: «шайхулислом жанобларига айтиб қўйинглар, писта мағзини майдалаб *асқар қандига* қўшиб истеъмол қилсинлар, тез орада соғайиб кетадилар. Ва яна айтиб қўйингларки, бундан кейин зинҳор китоб куйдирмасинлар», деб тайинлади.





АБУ ҲОМИД ҒАЗЗОЛИЙ

НАСИҲАТ УЛ-МУЛУК

Ҳикоятлар

ҚУДА-АНДА ТУТИНИНГЛАР

Нуширвони Одил замонда бир одам қўшнисининг ҳовлисини сотиб олди. Кунлардан бир кун ер чопаетиб дарахт ёнидан бир кўзада хазина топиб олди. Ҳовли сотган одамнинг ҳузурига бориб кўзани унинг олдига кўйди ва деди:

— Дарахт ёнидан мана шу хазинани топиб олдим. Уни мен кўммаганман. Уни сен кўмган бўлишинг керак. Шунинг учун у сеники, олақол!

— Йўк,— деди ҳовли сотган одам,— ҳовлини ери ва дарахтлари, умуман бор-йўги билан қўшиб сенга сотганман. Хазина ҳам энди сеники.

Узоқ тортишиб, охири Нуширвони Одилнинг ҳузурига бордилар. У воқеани суриштириб бўлгач, арз-ҳол билан келган икки одамга мурожаат қилди:

— Сизларнинг фарзандларингиз бордир?

— Бор,— дедилар улар.— Бирининг ўгли, иккинчисининг қизи бор экан.

— Унда,— деди Нуширвони Одил,— қуда-анда тутининглар, хазинани эса куёв билан келинга совға қилинглар.

Бузурикмеҳрдан «Подшоликнинг қудрати нимада?» — деб сўрадилар.

— Подшоликнинг қудрати беш нарсада, — деди у сўровчига. — Биринчиси — инсофли бўлиш; иккинчиси — душмандан ҳамма вақт воқиф бўлиб туриш; учинчиси — олимлар ва фазл эгаларининг ҳурмат-эътиборини ўрнига қўйиш; тўртинчиси — эл-юртин обод тутиш; бешинчиси — раиятнинг ҳол-аҳволидан хабар олиб туриш.

ПОДШОЛИКНИНГ ҚУДРАТИ НИМАДА?

Ҳакимлар ҳукмдорлардан узоқроқ юриш зарур, деб айтибдилар. Бунинг сабабини сўраган эдилар, дебди:

— Ҳукмдорнинг атрофида юрган кишига унинг катта айблари кичик бўлиб кўринади, бошқа одамдан содир бўлган кичик бир гуноҳ катта бўлиб кўринади.

ҲУКМДОРЛАРДАН УЗОҚРОҚ ЮРГАН МАЪҚУЛ?

*Яздижардин*нинг Шаҳриёр исмли ўн уч яшар ўгли отасининг қошига келди ва уни холи тониб: «Фалон исмли ҳожибни ўттиз дарра уриб даргоҳдан қувла, ўрнига фалон кишини тайинла!» — деб талаб қилди. Бу талабининг бажо келтирди.

Шаҳриёр бир кун саҳарда яна даргоҳга келди, лекин унинг тавсияси билан сарой хизматига олинган одам уни подшоҳнинг ҳузурига киритмади. Устига устак Ғуломга: «Уни олтмиш дарра ур!» — деб амр қилди. «Нега олтмиш дарра? Қайси гуноҳларим учун?» — деб фарёд кўтарган эди, саройбон жавоб қилди:

— Ўттиз дарра ҳалиги сен калтаклатган ҳожиб учун, ўттизтаси беодоблигининг учун.

КҮНГИЛ ИХТИЁРИ

*Искандар Зулқарнайин*нинг олдига бир ўғрини тутиб келтирдилар. Искандар «уни дарҳол дорга осинглар», деб буюрди. Ўғри ўзини подшонинг оёқларига отди, ялиниб-ёлворди:

— Подшойи олам! Кўнгил ихтиёри билан қилмадим

бу ўғирликни, менч кечиринг. Бундан кейин асло бу хунарни қилмасликка оинт ичаман.

— Бўлмаса дор остига ҳам кўнгли ризолигисиз келган экансан-да?! — деди Искандар ўғрига.

АДЛУ ИНСОФ МЕЗОНИ

Бир куни *Абдулла Тоҳир* отасидан: «Давлат сиз ва сизнинг авлодингиз кўлида неча вақт туради?» — деб сўраб қолди.

— Адлу инсоф тугагунча! — деб жавоб берди отаси.

ҲАР КИМ БИЛГАНИНИ ҚИЛАДИ

Подшоҳнинг бир неча вазирни бор эди. Улардан бири камолотга етишган ва зийрак одам эди. Исми Исмоил Аъёз. Подшоҳ унга кўпроқ ишонар ва унга суяниб қолган эди. Шу сабабдан бошқа вазирлар уни кўролмайд қолдилар ва подшога кириб унинг устидан гийбат қила бошладилар. Охири подшоҳ ҳамма вазирларни ҳузурига тўплади.

Исмоил Аъёз деди: «Мени шаҳаншоҳга гийбат қилиб юрибсанлар, қани айтинглари-чи, қайси биригиз унга бирон сатр нарса ёзиб беришга қодирсиз?»

Улар бу хусусда ожиз эдилар бирон нарса дейолмадилар.

Подшо деди: «Исмоил-ку бир эмас, кўп нарсалар ёзди, лекин сенлардан иғво ва гийбатдан бошқа нарса кўрмадик.»

— Ҳар ким ўзи билганини қилади-да, шаҳаншоҳ! — деди гийбатчи вазирлардан бири.

ХУСРАВИ ПАРВЕЗ ВА БАЛИҚЧИ

Хусрави Парвез таомлар орасида балиқни хуш кўраркан. Қуилардан бир куни у суюкли хотини Ширин билан чорбоғларидан бирида ўлтирган пайтда ҳузурига балиқчи кириб келди ва катта лаққани унинг олдига қўйди. Хусрави Парвез балиқни кўриб хурсанд бўлди ва хазиначини чақиртириб: «тўрт минг *дирҳам* бериб юбор», деб буюрди. Балиқчи пулни олиб, ҳали чорбоғдан чиқмаган ҳам эди Ширин эрига қараб:

— Унга шунча пул инъом этиб яхши қилмадинг,— деб қолди.

— Нега? — таажжубланди подшо.

Шириин жавоб берди:

— Бундан кейин бирои хизматкорга қандайдир хизмати учун шунча оқча инъом қилгудай бўлсанг, «подшо мени балиқчи қатори кўрди», деб айтади, бордию ундан кам бергудай бўлсанг, «мени балиқчи қатори ҳам кўрмади», деб ўқиниши мумкин.

— Рост айтасан,— деди подшо боштини қашиб,— лекин энди вақт ўтди. Аҳддан қайтиш яхши эмас.

Шириин бўш келмади ва эрига деди:

— Бунинг чораси бор. Балиқчинини йўлидан қайтар ва ундан «мана бу балиғнинг эркакиди ёки модамиди?» — деб сўра. Агар «эркак» деса, менга модасини келтир! — дегин. Бордию «мода эди», деса — эркагини келтир! — деб туриб ол.

Хусрави Парвез Ширииннинг ақлига тасанно деди ва балиқчинини йўлидан қайтартириб келди. Лекин у ақлли ва зийрак одам эди. Подшо: «Олиб келган балиғнинг эркакиди ёки модамиди?» — деб сўраган эди, у «хунаса эди», — деб жавоб берди. Подшо балиқчинининг ақлу фаросатига ҳам қойил қолди ва хазиначинини чақиртириб балиқчига яна тўрт минг дирхам беришини буюрди. Балиқчи ундан пулни олиб, ҳамёнига урди ва чорбоғ дарвозаси сари йўл олди. Дарвозага борганда бир дирхам оқча ҳамёнидан тушиб кетди. Балиқчи уни дарҳол олиб енг учи билан артди ва кўзларига суртиб ҳамёнига солди. Подшо ва хотини уни кузатиб турган эканлар, балиқчининг бу ишдан таажжубландилар. Шириин эрига маънодор қараб қўйди ва деди:

— У ўта очкўз одам экан, битта балиқ учун саккиз минг дирхамни олибди-ю, ҳамёнидан тушган бир дирхамни ҳам кўзи қиймай, ялаб-яқаб киссасига урди.

Балиқчинининг бу ишдан Хусрави Парвезнинг ҳам аччиги чиқди ва хотинига қараб: «Тўғри айтдинг, у ҳақиқатан ҳам ўтакетган очкўз одам экан», деди ва балиқчинини чақиртириб келиб уни итобга олди:

— Битта балиққа саккиз минг дирхамни олдинг. Очкўзликнинг ҳам чегараси бор. Тушиб қолган бир дирхамга ҳам кўз олайгирганинг нимаси? Инсоф борми ўзи сенда?!

Балиқчи подшонинг вазоҳатидан чўчимади ва вазминлик билан жавоб қилди:



— Подшоҳимизнинг азиз умрлари узун бўлгай! Бунинг сабаби шулки, ўша дирҳамнинг бир тарафида подшонинг муқаддас сиймоси тасвирланган, орқа тарафида эса унинг муборак исмлари ёзилган экан. У оёқ ости бўлгудай бўлса гуноҳга ботмай, деб уни ердан авайлаб олиб киссамга солдим.

Подшо балиқчининг садоқатидан мамнун бўлди ва хазиначини чақиртириб «унга яна тўрт минг дирҳам бериб юбор!» — деб буюрди.

НИМАНИ ЭКСАНГ, ШУНИ УРАСАН!

Бухоро шаҳрида бир мешкобчи ўтган экан. У қарийб ўттиз йилдан бери бир ўзига тўқ заргарнинг уйига сув таниб тирикчилик ўтказаркан. У бир кунги чошгоҳда заргарнинг уйига сув олиб келди. Шу пайт заргарнинг хотини (у ўта ҳусндор ва оқила аёл экан) дарвозахонани сунураётган экан. Мешкобчининг кўзи ногаҳон заргарнинг хотинига тушди ва унда кутилмаган бир ҳиссиёт пайдо бўлди. Менин ерга қўйди-ю, чопиб бориб ўша аёлни қўлларидан тутиб ўнг бетидан бир бўса олди, сўнг ҳеч нарсага қарамай кўчага қараб чонди.

Заргар қош қорайганда уйига қайтди. Кечки овқатдан кейин хотин эридан сўради.

— Сен бугун худога ёқмайдиган нима иш қилдинг?

Заргар «бир ниманинг исини пайқадими экан», деб хотинидан шубҳаланди ва бор гапини шартта айтди-қўйди:

— Чошгоҳда бир аёл дўконим олдида тўхтади ва: «Дурустроқ зирак тонилмайдими?» — деб сўраб қолди. Мен ёқут кўзли бир тилла зиракни унга узатдим. Аёлниг овози майини ва қўллари кўни чиройли экан. Ихтиёримни йўқотдим ва унинг қўлларидан тутиб бир ўниб олдим. Шундан бошқа гуноҳ иш қилганим йўқ.

Заргарнинг хотини мийингида кулди ва деди:

— Э, парвардигори олам! Бугун иккаламиз ҳам худога хуш келмайдиган бир хил гуноҳ иш қилиб қўйибмиз. Бугун чошгоҳда одатдагидай мешкобчи сув олиб келди, лекин кутилмаган хунук бир воқеа юз берди. Ўттиз йилдан бери ҳалол хизмат қилиб, бирон марта зинно ишга қўл урмаган одам бугун мешни қўйди-ю, кўзларимга тикилди, сўнг қўлимдан тутиб «чўн» этиб ўниб олди.

Заргарнинг аччиғи чиқди, лекин хотинини қаттиқ суйганидан жаҳлини босди, ўзининг қилмишидан ҳам

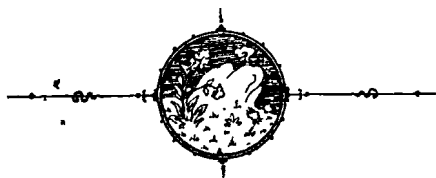
бир қадар пушаймон бўлди. Эр-хотин бир вақтларгача нидамай ўтиришди, сўнг яна гаплашиб кетдилар-у, лекин мешкобчи хусусида бир нима демадилар.

Эртаси куни мешкобчи яна заргарникига сув олиб келди ва аёлининг оёғига йиқилиб тавба-тазарру қилди, сўнг деди:

— Э, карами кенг соҳиба! Мен қулингни кечир! Кеча мени шайтон йўлдан оздирибди, йўқса бундай зинно ишга асло қўл урмаган бўлардим.

Аёл хафа кўринмасди. Мешкобчига тасалли берди:

— Сенда ҳеч қанақа айб йўқ. Маълум бўлишича шайтон сени эмас, балки менинг эримни йўлдан урган экан.





МУҲАММАД АВФИЙ

ЖОМНЪ УЛ-ҲИКОЯТ

Ҳикоятлар

СОЯДОШЛАР

Халифа Маъмун қози Яҳъё ибн Аксам билан бирга боғ томошасига борди. Халифа боққа бораётганларида қозининг соясида бўлди, қайтишда эса офтоб тарафда боришни ихтиёр қилди.

— Бу сафар соя тараф сеники бўлсин, акс ҳолда адлу инсофга зид иш бўлади, — деди халифа.

— Кўп йиллардан бери мен сизнинг лутфу карамингиз соясидаман. Бир соат офтобда қолсам нима бўпти? — деб кўнмади қози.

Халифа унга офаринлар ўқиди, лекин барибир айтганини қилди. Бу гал у офтоб тарафда борди.

ОДОБНИ КИМДАН УРГАНИШ КЕРАК?

Тўқайда ўта йиртқич бир шер маскан қурибди. Бўри билан тулки эртаю кеч унинг хизматида эканлар. Қушлардан бир куни шер бир жониворни ўлдириб, бўрига «қани, буни ўртада тақсимла!» — деб буюрибди. Бўри ўлжани уч қисмга бўлибди ва бир қисмини шернинг, иккинчисини

тулкининг олдига қўйибди; учинчисини эса ўзига олибди. Бундан шернинг фиғони чиқиб, ўз улушини ҳам бўрининг олдига отибди. Бўри қўрққанидан дирр-дирр титраб, нима қиларини билмай қолибди. Шер тулкига «ўлжани сен бошқатдан тақсим қил!» — деб буюрибди. Тулки ўйлаб ҳам ўтирмай, ҳар уччала бўлакни олиб шернинг олдига қўйди. Шер тулкининг фаросати ва одобига қойил қолди.

— Сен бунақа одобин кимдан ўргангансан? — деб сўради шер тулкидан.

— Шер билан бўридан, — деб жавоб қилди тулки.

ХАЛИФАНИНГ ТУШИ

Бир куни Ҳорун ар-Рашидининг тушида тишлари битта ҳам қолмай тушиб кетибди. Эрталаб фолбинни чақиртириб бунинг таъбирини сўраса, у:

— Улуғ халифамизнинг умрлари узун бўлгай, лекин яқин орада қаришдош-уруғларингиз битта ҳам қолмай ўлиб кетадилар, — дебди.

Халифанинг жаҳли чиқиб: «уни юз дарра уринглар!» — деб буюрибди. Сўнг бошқа фолбин чақиртириб тушининг таъбирини сўрабди.

— Тушда кўрганларингиз шунга ишораки, — дебди фолбин тавозе билан, халифамизнинг умрлари узок бўлгай, сизнинг сояйи давлатингизда қаришдош-уруғларингиздан бошқа барча омонлик топгай.

Ҳорун ар-Рашид хурсанд бўлибди ва фолбинга юз динор мукофот берибди.

ДАРВИШЛАР ОДОБИ

Машойхлар жумласидан бўлган Ҳусайн Антокий мана буларни ҳикоя қилади: кунлардан бир куни кечқурун ёроплардан ўттиз-қирқ киши билан суҳбатлашиб ўлтирган эдик. Ўртада фақат битта ношимиз бор эди, холос. Нонини майда-майда бурдалаб дастурхонга қўйдик, сўнг «ҳар ким тортинмасдан истаганича олиб есин», деб чироқни ўчириб қўйдик. Орадан бир мунча вақт ўтгач, чироқни ёқдик. Қарасак, ҳеч ким дастурхонга қўл урмабди.

Бир куни подшо вазиридан сўради:

— *Жувонмардликнинг* аломати нечта?

— Учта,— деб жавоб берди вазир,— биринчиси — хилоф иш тутмаслик ва вафодорлик; иккинчиси — иккиланмай ташаккур айта билиш; ва, ниҳоят, учинчиси — сўраб-суриштириб ўтирмай эҳсон бериш.

Подшо сўровда давом этди:

— *Жувонмард* одамнинг ўзи қанақа бўлади?

— Танимаган одамга ҳам мол баҳшида эта олади, зероки таниш одамга мол бергудай бўлса, бу икки нарсдан холи бўлмас. Биринчиси — шафқатдан, иккинчиси — риёкорликдан. *Жувонмардликнинг* олий даражаси шуки,— деди вазир сўзида давом этиб,— киши ўзини шу икки нарсдан торта билади.

ОҚИБАТЛИ ҚЎШНИ

Абдурахмон Авзоъий *арафа* куни кечкурун уйда эди. Кимдир ҳовли энигини қоқди. Чиқиб қараса қўшини экан. У камбагал ва сербола одам эди. Мўлтираб ялиниб-ёлворди:

— Э, хожа, мапа эртага ҳайит. Лекин киссамда қора чақа ҳам йўқ. Бир оз пул бериб туролмайсизми?

— Қани суриштириб кўрайлик-чи,— деди у қўшиниенга ва дарвозани ёнмай уйга қайтиб кирди ва хотини билан маслаҳатлашди. Хотини: «Бор-йўғи йилгирма беш дирҳам оқчамиз бор, бир қисмини майли қўшнингга берайлик, қолган қисмини эртага ўзимиз ҳайитлик қилайлик», деди.

— Йўқ! — деди у хотиниенга,— қўшнингга оқчанинг ҳаммасини берайлик, шундай қилсак савобнинг бир қисми барибир бизга тегади.

БАШАРАНГ ҚИЙШИҚ БУЛСА ОЙНАДАН УПКАЛАМА

Султон Маҳмуд Ғазнавий бир куни намоздан туриб тўғри ойна ёнига борди. Ойнада ўз аксини кўриб, хушқилиғидан ранжиди. Сўнг бош вазир хожа Аҳмадга арз-ҳол қилди:

— Ойнага қараган эдим ҳусн-жамолимни ўзимга му-



носиб кўрмадим, ахир ҳусн-жамол дўстларимнинг кўпайиши, тахту бахтим учун керак бўларди.

— Халқ сизни дўст тутишини истасангиз— деб жавоб қилди вазир,— олтинни дўст тутманг. Салтанатнинг устуворлиги ҳусн билан эмас, олтин биландир.

МЕҲМОНДЎСТ БАДАВИЙ ВА ОЧКЎЗ ХАЛИФА

Кунлардан бир куни халифа *Маҳдий* овга чиқди. Ўлжани қувиб кетиб, одамларидан бирмунча узоқлашди. Мулозимлар ва аскар уни кўп қидирдилар, лекин топмадилар.

Халифага келсак, у кўп йўл юриб бир вақт *бадавий*нинг чодирини олтидан чиқиб қолди. Ниҳоятда оч эди. Бунинг устига кун ҳам иссиқ эди. Бадавийга мурожаат қилди:

— Э, меҳмондўст бадавий! Қани азиз меҳмонни кутиб ол!

— Бош устига,— деди бадавий,— ўлтир, боримни олиб чиқаман, лекин айбга буюрмайсан.

— Майли,— деди Маҳдий,— ниманг бўлса олиб чиқавер.

Бадавий бир парча пишлоқ билан қаттиқ поин олиб чиқиб меҳмоннинг олдига қўйди.

Меҳмон буларни еб олиб, деди:

— Пишлоғинг оз, поининг кўп қаттиқ экан. Яна ниманг бор?

Бадавийнинг бисотида бир кўза шароби бор эди, олиб чиқиб унинг олдига қўйди. Меҳмон шаробдан бир коса қуйиб ичди, сўнг лабларини пеши билан артиб бадавийга мурожаат қилди:

— Мени таниётибсанми?

— Йўқ,— деб жавоб берди бадавий.

— Мен,— деди меҳмон,— халифа Маҳдийнинг хос мулозимларидан бўламан.

— Балким шундайдир,— деди бадавий.

Меҳмон яна бир коса шароб қуйиб ичди, сўнг бадавийдан сўради:

— Ҳақиқатан ҳам мени танимайсанми?

— Йўқ, танимайман,— деди бадавий.

— Мен халифа Маҳдийнинг сипоҳсолори бўламан,
— деди меҳмон.

— Балким шундайдир,— деб қўя қолди бадавий. Меҳмон яна бир косани тўлатиб ичди, сўнг яна ўша саволни қайтарди.

— Нима қил дейсан? — деди бадавий тоқати тоқ бўлиб.

— Мен халифа Маҳдий бўламан,— деди ширакайф бўлиб қолган меҳмон кўкрагига муштлаб.

Бадавий кўзани унинг қўлидан тортиб олди ва оғзини маҳкамлаб бир четга олиб қўйди. Сўнг деди:

— Ё, Аллоҳ! Бошда халифанинг хос мулозимман деб ичдинг, кейин сипоҳсоларман, деб яна ичдинг. Энди бўлса халифаликка даво қиялсан. Бордию яна бир коса ичгудай бўлсанг, балки пайгамбарлик даво қиларсан?

ҒУЛОМБАЧЧАНИНГ ОДАМНИЛИГИ

Бир куни бир тўда йиғит бир мўътабар одамнинг уйига меҳмон бўлиб боришди.

Мезбон меҳмонларни ўтқизиб, ғуломбаччани чақирди ва баланд овоз билан «суфрани олиб чиқ!» — деб буюрди, лекин меҳмонларга сездирмай унга чап кўзини сал қисиб қўйди.

Ғуломбачча ичкарига кирганича ҳаяллаб кетди. Мезбон эса меҳмонлар олдида бироз хижолат чекди. Таҳминан бир соатлардан кейин ғуломбачча суфрани олиб чиқди.

Хожа ғуломбаччага ўшқирди:

— Нега шунча йўқолиб кетдинг?!

— Банда суфрани олиб очсам,— деди ғуломбачча, — чумоли босиб ётган экан. Уни шу алпозда меҳмон олдига олиб чиқсам одобдан бўлмас, дедим. Яна нонни бечора нонхўрлардан тортиб олишни мурувватсизлик деб билдим ва чумолилар суфрани бўшатиб чиқиб кетгунларича кутдим.

Меҳмонлардан бири деди:

— Тангри таоло суфрага барака ато қилсин, чунки у шунча чумолига таом берибди.

ПОДШОЛИКНИНГ ИНҚИРОЗИ НИМАДАН?

Абдулла Тоҳирдан ўгли сўрабди:

— Подшоликнинг инқирозига нима сабаб бўлди?

— Кечалари тинмай шароб ичдик; илк сахардан қош

қорайгунча намоздан бош кўтармадик; ўзимиз машғул бўлмайдим, давлат ишларини ижро қилганимиз одамларнинг қўлига топшириб қўйдик, — деди Абдулла Тоҳир.

ГОЙИБДАН КЕЛГАН БАХТ

Бағдодлик бир йиғитга отасидан катта мол-мулк қолди. Лекин тез орада уни сарфлаб битирди. Кўп ўтмай оғир аҳволга тушиб қолди. Бир мунча вақт нима қилишини билмай юрди. Охири *Дажла* бўйига борди ва ўзини гарқ қилмоқ мақсадида сувга отди. Шу пайт дарё ўртасида бир қайиқ турган эди. Қайиқчи уни сувдан тортиб олди.

— Қаёққа бормоқчи эдинг? — деб сўради ундан қайиқчи.

— Қаёққа боришимни ҳам билмайман, қаёқдан келётганимни ҳам, — жавоб қилди йиғитча.

Қайиқчи мулоҳазалик одам эди. Бир оз ўйлаб кўриб, ўз-ўзига деди: «Бу йиғит ё маккор, ё мол-дунёсидан ажраган, ёки биронтани яхши кўриб қолган бўлса керак». Сўнг деди:

— Э, йиғит! Ҳол-аҳволнигини сўзлаб бер.

Йиғитча мол-мулкидан ажраб, энди қўли қисқа бўлиб қолганини айтди.

— Бардам бўл, — деди уни юпатиб қайиқчи, — сени *Дажла*нинг нариги қирғоғига олиб бориб қўяман. У ёни тағри-таоло ишинини ўнглаб юборса ажаб эмас.

Шу тариқа қайиқчи уни дарёнинг нариги соҳилига олиб бориб қўйди. У шаҳарга қараб йўлга тушди ва бир вақт *масжиди жомиъ* олдида чикиб қолди. Бу ерга тумонат одам йиғилган экан. Йиғитча ўзини масжид ичкарасига урди. Халқ халифанинг ҳарамидигилардан бирини сарой хизматчисига никоҳ қилиш муносабати билан тўнланган экан. Никоҳ маросими тугагандан сўнг ходимлар ўртага чикиб, олдинги қаторда ўлтирганларга бир товоқдан зар қўйиб чиқишди. Товоқларга мушқу анбар сенилган эди. Лекин йиғитчани ҳеч ким ёдга ҳам олмади. Ходимлардан бири бу аҳволни халифага бориб айтди:

— Имомлар ва фозил кишилар орасида тўй ҳаётига муносиб бир йиғитча ўлтирибди.

— Нима, унинг исми рўйхатга киритилмаган эканми? — деб сўради Маъмур.

— Ҳа,— деди ходим,— киритилмаган экан, чунки рўйхат тўлиб қолган экан.

— Қани ундан сўраб кўринглар-чи,— деди Маъмуи ходимга,— подшо ва халифаларнинг ҳарамига чақирилмаган одамнинг кириши мумкин эмаслигини билармикан?

Йиғитча ўша ходимга деди:

— Йўқ эшитмаганман. Илгари бунақа ишни қилмаганман ҳам.

Маъмуи уни ҳузурига чақириб деди:

— Сени бу ерга чақиришибдимиз эдилар?

— Йўқ, ана уларни чақиришганлар,— деди у ҳадядан баҳраманд бўлиб ўтирганлари кўрсатиб.

— Бизнинг ходимларимизни назарда тутаётибсанми? — деб сўради халифа.

— Ҳа, сенинг ходимларингни назарда тутаётибман,— деди йиғитча,— ҳарамингга кириш менга ҳам насиб бўлган экан, келиб қолдим.

Йиғитчанинг дадиллиги ва софдиллиги халифага хуш келди.

— Бу йиғитни ҳам хос меҳмонлар рўйхатига тиркаб қўйинглар,— деб буюрди у ходимга.

КАРРУХЛИК ДАЛЛОЛ

Каррухлик бир даллол мана буларни ҳикоя қилади: Менга таниш бир савдогар ҳар йили Хуросонга келиб кўп матоларни Бағдодга олиб кетарди. Мен бўлсам у олиб келган матоларни пуллаб, керак молларни олиб берардим ва бунинг орқасидан бир қиш ишламай еб ётса етадиган даромад орттириб олардим. Кейинги йил у нимагадир келолмади. Бунинг оқибатида тирикчилигимга путур етди. Аҳволим оғирлашди. Уйда ўлтириб қолдим. Бир кунни кўчага чиқдим ва бошим оққан тарафга қараб йўл олдим. Кўп ниҳоятда иссиқ эди. Дажланинг бўйига бордим ва бир соатлар чамаси кездим. Қайтишда дарёнинг қирғоғи бўйлаб юрдим. У ер қумлоқ экан. Бир вақт бир оёғим қумга кириб кетди. Оёғимга бир нарса илингандай бўлди. Оёғимни қийинчилик билан тортиб олдим. Қарасам панжам орасига бир нима илашиб чиқибди. Уни олдим. Қарасам ичи тўла зар бир халта экан. Шошиб уйга бордим ва апил-тапил халтани очдим. Ичидан минг динор оқча чиқди. Ўз-ўзимга дедим: «Фақир у камбағаллигим ўзимга маълум. Бу олтинларни

яхшиси сарф қилмай, яшириб қўяман. Эгаси тонилгудай бўлса қўлига топшираман, йўқса...» Орадан етти йил ўтди. Эгаси тонилмади. Шундан кейин олтинларни сармоя қилиб бойиб ҳам олдим. Сармоям юз минг динордан ошиб кетди. Қуилардан бир куни дўкон олдида ўлтирган эдим. Кўринишидан ғариб, лекин бамаъни бир одам олдимдан ўтиб қолди. Утаёғиб қаршимда тўхтади ва менга салом берди. Садақа тилаётган бўлса керак, деб ўйладим ва бирон нарса ҳада қилмоқчи бўлдим. У менга яна бир бор тикилиб қаради-ю. йўлида давом этди. Юрагим дуқиллаб ура бошлади, дилим «тезроқ бўл, унинг орқасидан бор!» — деб буюрди. Унинг кетидан бордим, тўхтатдим. Диққат-эътибор билан қарасам ҳалиги мен ундан кўп наф кўрган бағдодлик савдогар экан. Уни бағримга босдим, юзларидан ўпиб, дарҳол ҳаммомга олиб бордим ва ювиб-тараб, кийим-кечагини алмаштирдим. Сўнг қорини тўйгазиб ҳол-аҳвол сўрадим.

У менга мана буларни ҳикоя қилди: кўп йил юртма-юрт кездим. Бир куни вилоят ҳокими мени чақиртириб деди: «Бир дона қимматбаҳо ёқутим бор. Унга ҳеч ким, ҳатто халифанинг ҳам кучи етмайди. Уни бераман, Бағдодга олиб бориб пулла, пулига эса керакки мол сотиб олиб қайт». Ўша ёқутни олиб ҳамён ичига маҳкам қилиб тикдим, устига эса минг динор оқча ташлаб қўйдим. Бағдодга келдим. Жазирама иссиқ эди. Дажлага бориб чўмилдим. Лекин, минг афсус, ҳамёни дарё бўйида унутиб қолдирибман. Орадан бир соат чамаси вақт ўтиб қарасам ҳамён йўқ. Шошиб дарё бўйига қайтиб бордим. Кўп қидирдим, лекин уни тополмадим. Шундан кейин ўз-ўзимга дедим: «Ёқутнинг баҳоси етиб борса уч минг динордир. Бор-йўгимни сотиб, пулини ёқут эгасига топшираман». Юртимга қайтиб келганим ҳамоно ҳокимнинг хузурига бордим ва бўлган гапни унга айтдим. Бағдоддан олиб келган молларимдан истаганини бердим. Лекин у бир гапда туриб олди.

— Ёқутнинг баҳоси эллик минг динор туради. Ё эллик минг динор тўла, бўлмаса ёқутни қайтариб бер,— деди у.

Шу ондаёқ мени қамаб қўйди, мол-мулкимни ҳам тортиб олди. Шу тариқа етти йил қамоқда ётдим. Шаҳар ула-моларининг шафиълиги билангина мени қамоқдан озод қилдилар. Лекин, барибир, дўсту душманнинг маломатига чидаб туролмадим ва шаҳардан чиқиб кетишга мажбур бўлдим. Бирдан-бир тилагим сени учратиш эди, мана, худого шукур, муродимга ҳам етдим.

— Тирикчилик хусусида кенгашиб олсак, — дедим мен унга.

У таклифимни маъқуллади.

— Тангри таоло, — дедим мен унга, — сенинг соф эътиқодингни эътиборга олиб, йўқотган мол-мулкнигининг бир қисмини ўзингга қайтариб берадиган бўлди.

— Қанақасига? — таажжубланди у.

Бундан рошпа-роса етти йил муқаддам, — дедим мен унга, — сен айтган ердан халта топиб олдим. У сен тасвирлаган ўша халтанинг ўзгинаси. Ичида минг динор оқча бор экан. Уни омонат сифатида сақлаб қўйганман. Айни соатда ўша минг динор оқчанг ёнимда, мана ол, маншатиנגга сарфла.

Минг динор оқчани унга санаб бердим.

— Халтаси қани, у ҳам ёнингдами? — деб сўради у.

— Ҳа, ёнимда.

— Узат буёққа.

Халтани киссамдан чиқариб тутқаздим. Халтани олиб, ичини сўқди ва *руммоний* бир парча ёқутни топиб олди. Ундан тарқалган нурдан дўкон ичи ён-ёруғ бўлиб кетди. Хожа ёқутни кўриши билан хушдан кетди. Орадан бир соат вақт ўтиб, ўзига келди ва қўлларини очиб, тангри таолонинг чексиз марҳаматига дуо қилди. Ёқутни ҳамёнига солди-ю, лекин минг динор оқчани рўнарамга қўйиб: «буни олмайман», деб туриб олди. Кўп муболағадан кейин ундан фақат уч юз динорини олди, қолганини эса менга бахшида қилди.

УЧ ОҒА-НИИ

Сарахелик Саъид ибн Наср деган одамнинг уч ўғли бор экан. Бирининг исми Ави, иккинчисиники — Сулама, учинчиси эса Иброҳим экан. Иброҳим жуда бадавлат, Ави ҳам ундан қолишмас экан. Уларнинг ичида фақат Сулама гоятда фақир ва камбағал экан. Бола-чақаси кўпайиб, аҳволи бирмунча оғирлашгач, ўртанча оғаси Авига арз-ҳол изҳор қилди, ёрдам сўраб деди:

— Оғам Иброҳим ўзига тинч, бадавлат одам. Агар мени хизматга олиб, бегонага нимани раво кўрса ва менга шуни берса, рози бўлиб хизматини қилардим. Шу билан эсон-омон тирикчилик ўтказган бўлардим. Ави инисининг гапларини Иброҳимга бориб айтди. Иброҳим унинг илтимосини қабул қилди ва Суламани хизматга олди. Сулама

огасининг барча хизматларини жон-дили билан бажариб юрди.

Бир куни Авн халифа *Мутаваккил*нинг пойибн амир Юсуф билан учрашиб қолди. Гап орасида амир Юсуф «Менга ҳалол бир хизматкор керак бўлиб қолди», деди.

— Менинг бировнинг омонатига хиёнат қилмайдиган бир иним бор,— деб жавоб қилди Авн.

— Уни,— деди амир Юсуф,— менинг ҳузуримга олиб бор!

Авн Суламанн амир Юсуфнинг ҳузурига олиб борди. Амир унга илтифот кўрсатди ва кичик бир хизматга тайинлади. Амир Юсуф оқчани аямай сарф қиларди; ҳисобкитоб билан ҳам иши йўқ эди. Кўн ўтмай кириш-чиқим ишларини Суламанинг қўлига топширди. Натижада чиқим камайиб, кириш кўпайди. Шундан кейин амир Юсуфнинг Суламага меҳри ошди ва мансабинини юқори кўтарди.

Сулама шу тариқа кўн йиллар давомида амир Юсуфнинг хизматини қилди; омишкорлик намуналарини кўрсатди. Амир Юсуфнинг эса унга инсбатан иззат-ҳурмати ва эътиқоди тобора ортиб борди. Оқибатда Сулама анча бадавлат бўлиб олди. Мартабаен яна ҳам ошди.

Кушлардан бир куни Мутаваккил амир Юсуф билан гаплашиб ўтирганда унга маслаҳат солди:

— Фарзандларимнинг келажакини ўйлаб қолдим. Уларга тегишли меросини белгилаб, бирон ишончли одамни мутассадди қилиб тайинлаб қўйсам, деган фикрга келдим.

Амир Юсуф ўриндан туриб қўл қовуштирди:

— Қулингизнинг,— деди у халифага,— ҳалол ва ишончли бир одами бор.

Амир Юсуф унга Суламанн таъриф-тавсифлади, сўнг ушн Мутаваккилнинг хизматига олиб борди.

Мутаваккилнинг эллик нафар ўғли ва эллик қизи бор эди. Ўғилларидан ҳар бирига уч юз минг дирҳамдан, ҳар бир қизига бир юз эллик минг дирҳамдан мерос тайин қилди. Уларнинг хўжаликларини бошқариш ишини эса Суламага топширди.

ҲАСАДЧИНИНГ ЖАЗОСИ

«Хулқ ул-инсон» китобида бундай дейилган: бир ҳасадчи ўтган экан. Унинг мўмин ва тақводор қўшини бор экан. Ҳасадчи ушн кўролмас, лекни, нимагадир, унинг ҳасад

ўқи қўшнисини нишонга олоямас экан. Охири гуломини авраб-савраб ишга солди.

— Билиб қўй, — деди у бир кунни гуломга, — қўшим жонимга тегди. Унга бирон шикаст етказиш учун кўи уридим, лекин иш чиқмади. Унинг дастидан хотиржамлигимни йўқотдим. Турмушим турмушга ўхшамай қолди. Мени ўлдириб унинг томига олиб чиқиб қўй. Эрталаб эса мени унинг ҳовлисида кўрадилар. Ана ўшаида у *маломат*га қолади. Могу жонидан айрилади. Шу хизматинг учун сени тамоман озод қиламан. Озод бўлганинг ҳақида хат ҳам қилиб бераман. Эллик динор оқча ҳам оласан. Кейин бу шаҳарни тарк этиб бошқа шаҳардан маскан қилишинг мумкин.

Гулом жавоб қилди:

— Э, хожа! Ақллик одам бундай иш қилмайди. Унга ҳасад қилиб нима орттирасан?

Лекин гуломнинг гаплари унга қор қилмади. Шундан кейин жаҳли чиқиб хожасининг боийни шартта кесиб олди ва қўшининг томига улоқтирди. Эртаси кунни эса бу шаҳарни тарк этиб Исфаҳонга қочиб кетди. Қўшинини эса қотилликда айблаб султоннинг одамлари ҳибсага олдилар. Лекин кўп ўтмай яхши одамларнинг *шафиълиги* билан озод этилди.

ҲАСАДНИНГ ОҚИБАТИ

Улуғ бир подшонинг Абу Тамам исмли фозил ва доно вазири бўлган экан. Подшонинг яқин мулозимлари унга ҳасад қилиб, могу жонига қасд қилдилар. Вазир ҳаёти хавф остида қолиб, бир кунни кечаси пайт пойлаб мол-мулкидан кўтарганча олиб шаҳардан чиқиб қочди. Кўп йўл юриб *Олон* деган мамлакатга бориб қолди. Тоғ ёнбағрига чодир тикиб, ўша ерни макон қилди. Бора-бора унга Олон мамлакатининг ҳавоси ёқиб қолди, зилол сувлари хуш келди. Одамлари билан чиқишиб кетди. Кўп ўтмай Абу Тамамнинг овозаси шаҳарга ҳам бориб етди. Ундан Олон подшоши хабар топди.

— Юртимизда улуғ бир зот пайдо бўлди, — деб хабар бердилар унга.

Подшо Абу Тамамни саройга чақиртирди. Илгари подшолар хизматида кўп бўлгани учун чўчимди ва саройга борди. Олон подшоши уни яхши кутиб олди ва ҳол-аҳвол сўриштирди. Сўнг уни сарой хизматига тақлиф қилди.

Абу Тамамнинг мақсади ҳам шу эди. Шунинг учун

Олон подшоһининг таклифини қабул қилди ва унинг хизматида қолди. Подшо унга турли-туман юмушлар буюриб, обрў-эътиборини юқори кўтарди. Бора-бора у билан кенгашмай бирон иш тутмайдиган бўлиб қолди.

Бир куни Абу Тамам подшога арз қилди:

— Бечора бир одамман. Сиз эса, ҳазрати олийлари, баядага хаддан ортиқ илтифот кўрсатаётисиз. Бошқалар ҳасад қилиб, адоват гирдобида қолиб кетмасам, деб кўр-қаман.

— Уларнинг сўзларига қулоқ солмагаймиз, — деб жавоб қилди подшо.

Абу Тамам хотиржам бўлди ва хизматида давом этди. Подшо эса унга турли-туман навозишлар кўрсатди. Бир вақт саройда Мушаййир деган одам пайдо бўлди. Подшонинг тўрт вазирни бўлиб, Мушаййир уларга бошлиқ экан. Мушаййир Абу Тамамга ҳасад қила бошлади. Подшо бўлса тамом Абу Тамамнинг қўлига қараб қолган эди. Буни кўриб Мушаййирнинг дуди фиғони оламни тутди. Охири у вазирлар билан гапни биҳ ерга қўйиб, Абу Тамамни йикитишга қарор бердилар.

Туркистон хонининг гўзал ва оқила бир қизи бор эди. Теварак-атрофнинг подшолари унга одам қўйган, лекин мақсадига етишмаган, совчилари эса бошидан ажраган эдилар. Мушаййир ва унинг гумашталари бундан фойдаланиб қолмоқчи бўлишди. Улар фурсат топиб подшога Туркистон хонининг қизидан гап очдилар. Бора-бора унинг қалбини ўша маликага ром қилдилар. Кўп ўтмай подшо ўша гўзал маликанинг ишқида савдойи бўлиб қолди. Вазирларни чақиртириб бу хусусда кенгаш ўтказди.

— Бу *матлуб*нинг рўёбга чиқиши ва ўша маҳбубанинг висолига етишнинг тадбири қандай? — деб сўради подшо.

Вазирлар бир оғиздан дедилар:

— Туркистон хонининг ҳузурига совчилар юбориб қизини сўратинг, зора, рози бўлса. Ўйлаймизки, Туркистон хони Олон подшоһи билан қуда бўлишдек шарафдан мамнун бўлур, ғойибдан келган бу бахтни ганимат билиб, қизини беришга рози бўлур.

— Совчиликка ким муносиб эрур, — деб сўради подшо.

— Ҳеч ким Абу Тамамнинг олдига тушолмайди, — дедилар вазирлар бир оғиздан. — У подшоларнинг хизматида кўп бўлган, одоб ва муомала йўлини яхши биледи.

Бу фикр подшога маъқул тушди. Абу Тамамни чақиртириб унга ўз мақсадини айтди. Абу Тамам таъзим қилиб деди:

— Жонимиз подшога фидо бўлгай. Шоҳимнинг амр-фармонлари бош устига.

Подшонинг амри билан сафар эгар-жабдуқлари ҳозирланди. Абу Тамамни катта совға-саломлар билан Туркистон хониинг ҳузурига жўнатдилар.

Хон ушн иззат-икром билан кутиб олди, унинг шарафига катта зиёфат берди. Зиёфатда унга ёнидан жой кўрсатди. Абу Тамам ўз подшосининг совға-саломларини топширди, сўнг куда-андалик хусусида сўз очди.

— Менинг учун Олон подшоси билан куда-анда тутинишдан кўра ортиқча бахт борми, ўзи? — деди хон. — У улуг подшо, мамлакати бепоён. Розиман. Лекин бизнинг бир одатимиз бор. Эртага саҳар билан бориб қизпи ўз кўзинг билан кўр. Хўп ўзингга кенгаш. Бордию шоҳингга муносиб тонсанг, сўнг фотиҳа қилурмиз. Ёқмайдиган бўлса зоримиз бор, зўримиз йўқдир. Охири надомат ва пушаймонга ўрин бўлмасин.

Абу Тамам таъзим қилиб деди:

— Ул карима сизнинг пушти камарингиздан пайдо бўлган экан, демак у хон авлоди. Мен ўз подшоҳимга маҳрамман, сенинг ҳарамингга эмас. Шундай экан, унинг ҳузурига кириш у ёқда турсин, ҳатто деворининг соясига назар ташлаш ҳам гуноҳи азимдир.

Хон Абу Тамамнинг ақлу фаросати, ахлоқу одобига таҳсин ўқиди.

— Худога шукрки, подшоҳинг, унинг умри узун бўлсин, сендай одоблик хизматкорни тарбия қилибди. Сиримни сенга айтсам бўлади. Сендан аввал келган совчилар менинг бу имтиҳонимдан, ўтишолмади. Маликани кўришга рози бўлишиб, бошларидан айрилдилар. Сенда бу қадар хурмат ва одоб намуналарини кўриб, англадимки подшоҳинг ҳам ақлли одам экан.

Шундан кейин уламолар ва қозини чақиртириб малика билан Олон подшосининг никоҳига фотиҳа бердилар. Абу Тамам маликани Олонга олиб келди...

Подшо билан Абу Тамамнинг яқинлиги яна ҳам ортди. Вазирлар бунни кўриб саросимага тушдилар. Охири янги ҳийла-найранг ўйлаб топдилар. Подшонинг оёқларини уқаловчи иккита турк гуломи бор эди. Вазирлар уларни ишга создилар. «Абу Тамам аслида Туркистон хониинг қизига ўзи ошиқ бўлиб қолган», деган гаини ўргатдилар. Гуломлар бир кун кечқурун подшонинг оёқларини уқалаб туриб подшога шу гаини ошкор қилдилар:

— Э, биродари азиз, — деди гуломлардан бири шерп-

гига, — эшитдингни, анови туз кўр қилгур Абу Тамам шоҳимизнинг ҳақ-неъматига хиёнат қилибди. Яқинда бир одамга дебди: «агар Туркистон ҳокимининг қизи мен билан дўстлашиб қолмаганда, ҳаргиз юртини ташлаб бу ерларга келмас эди?». Подшо бу гапларни эшитиб газабланди ва ўз-ўзига мулоҳаза қилди: «Бордию бу гапларни мансабдорлардан эшитганимда ҳасадга йўйиб кўя қолардим. Ғуломларнинг Абу Тамамга қандоқ гиша-кудурати бўлиши мумкин?» Кечаси билан мижджа қоқмай изтироб чекди. Эрта билан Абу Тамамни чақиртирди:

— Агар подшо бирон кишининг бошини силаса, инъому эҳсон билан тарбият қилиб, мартабасини кўтарсаю, у бўлса хожасининг ҳақ-ҳуқуқига хиёнат қилиб, уни бадном қилса, ундай одам қандай жазога лойиқ? — деди Абу Тамамга тик қараб.

— Ундай одамни ўлимга маҳкум этмоқ лозим. Бу билан рўйи замин понокларининг биттасидан тоза бўлади, — деб жавоб қилди Абу Тамам.

Подшонинг амри билан Абу Тамамни ўлдирдилар. Подшонинг маликадан ҳам кўнгли совиб кетди. Унга бошқа илтифот қилмай кўйди.

Лекин подшо бир неча кундан кейин гаройиб бир воқеанинг устидан чиқиб қолди. Бир куни кечаси уйқуси қочиб ташқарига чиқди. Сарой атрофини айланиб юриб ҳалиги икки турк ғуломининг ётоқхонаси олдига бориб қолди. Ичкаридан овоз келарди. Улар бир халта зарни бўлишаётиб, жанжаллашиб қолишган эканлар. Улардан бири деди:

— Ўша гапни подшога айтган мен бўламан. Шунинг учун олтиннинг катта қисми менга тегишли.

— Йўқ, — деди иккинчиси, — қалъани олган ҳам, лашкарни йўқ қилган ҳам сен эмассан. Менга ўша бўҳтон гапни айтиб не шараф ордирдинг?!

Подшо ғуломларнинг можаросини эшитиб, ҳамма нарсага тушунди. Эрталаб уларни ҳузурига чақиртириб, таҳдид ва пўниса билан сўроқ қилди. Охири улар иқроп бўлишди.

— Бу гапни бизга вазирлар ўргатган эди, — дедилар улар тавба-тазарруъ қилишиб.

МАҚТАНЧОҚНИНГ ҚИСМАТИ

Бир куни арининг кўзи зўр машаққат билан ишига дон судраб бораётган чумолига тушди. Таъмагирлиги тутиб унга деди:

— Э, чумоли! Ўзингни бу қадар азобга қўйишингдан муддао нима? Бу балони не сабабдан ихтиёр қилдинг? Менинг ҳаётим, емиш-ичмишимга қараб иш тутсанг бўлмайдингми? Подшоҳлар дастурхондаги ҳар қандай таом менсиз ейилмайди. Шамолни миниб учаман, истаган ерга қўнаман, найзамни ёвнинг жигарига санчаман. Хуллас, нимани кўнглим тиласа шуни ейман.

Сўнг парвоз қилди ва тўғри қассобининг дўконига бориб канопадаги осиб қўйилган гўштга қўнди. Қассоб қўлида ничогини тутиб турган эди, уни мўлжалга олди ва нимта-лаб ташлади. Шу ерда пойлаб турган чумолилар эса уни судраб кетдилар.

ОЧКЎЗ МУШУК

Муҳаммад ибн Аҳмад Бағдодийнинг мушуги бор эди. Ҳар куни унга бир нарчадан гўшт бериб турарди. Бир куни мушукни кабутархонада тутиб олдилар, сўйиб терисини шилдилар ва уни чўнга илиб кабутархона эшигига илиб қўйдилар. Шу пайт фавқулодда Муҳаммад ибн Аҳмад Бағдодий кабутархона олдидан ўтиб қолди ва мушугини шу алфозда кўриб деди:

— Биз бериб турган бир нарча гўштга қаноат қилганингда бу аҳволга тушмаган бўлардинг.

ОДОБСИЗ НАДИМ

Фазл ибн Саҳлнинг икки надими бор эди. Бирининг номи Наер ибн Ҳорис, иккинчисиники — Собит ибн Ширвош. Улар бир кеча шароб базми авжига чиққан бир пайтда Фазл ибн Саҳлдан тап тортмай бир-бирини мазах қилдилар, охири бир-бирлари билан аччиқлашиб қолишди. Наер ибн Ҳорис Собит ибн Ширвошнинг салласини юлиб олиб ерга улоқтирди. Собит ибн Ширвошнинг шу қадар жаҳли чикдики, қизариб-бўзариб кетди.

Фазл ибн Саҳл уни юнатмоқчи бўлиб, деди:

— Нега хафа бўлдинг? Қўй, аччиққа ҳай бериш керак.

— Сендан ҳам тап тортмай сув сениб юборса-ю, яна нега хафа бўлмайини? — деди куйишиб Собит ибн Ширвош.

— Ўзингни бос,— деди Фазл ибн Саҳл,— сенинг юзингга сепилган ўша сув, менинг олдимга оқиб келди.

Наср ибн Сомоний замонида Бухорода бир савдогар ўтган экан. Уларнинг уйлари бир кўчада қарама-қарши экан. Савдогарнинг тапбал ва нодон ўғли бўлиб, Наср ибн Аҳмад башарти отланиб кўчага чиққудай бўлса, уни кўриб ҳаваси келар ва амир то кўздан ғойиб бўлгунча орқасидан суқланиб қараб турар эди.

Ота ўлгач, савдогарнинг ўғли ундан қолган мол-мулкни қисқа вақт ичида еб-ичиб битирди. Қолган пулга от ва иккита гулом сотиб олди. У аҳён-аҳёнда отланиб шаҳар айланар, қайтгач шаробхўрлик қиларди. Гуломлар эса унинг оёқ тарафида хизматга мунтазир бўлиб ўтиришарди. Шу зайлда бир қанча вақт ўтди. Унинг ўша икки гулом ва отдан бошқа сармоясини қолмади. Охири гуломларини ҳам, отни ҳам бозорга олиб чиқиб сотди. Оқчанинг бир қисмига эшак сотиб олди, қолганини тирикчилигига сарфлади. Тирикчилиги зўр-базўр ўтарди. Шундай бўлса ҳам шаҳар кезишни тарк этмади. Наср ибн Сомоний кўчага чиқди дегунча, у ҳам эшагига миниб ортидан эргашарди. Уйига қайтгандан кейин эса шаробхўрлигини қиларди.

Бир куни шароб ичиб ўлтирганда бирдан кўчадан шовқин-сурон эшитилди.

— Бу қандай шовқин-сурон? — деб сўради у хизматкоридан.

— Амир Наср ибн Аҳмад кўчадан ўтиб кетаётibdилар, — деб жавоб қилди хизматкор.

Савдогарнинг ўғли кайфи бирмунча ошиб қолган эди: «Бор, унинг бошини кесиб кел!» — деб буюрди хизматкорига.

— Ё Оллоҳ! Ўйлаб гапиряписизми, ё... — деди таажжубланиб хизматкор.

— Бор, дегандан кейин бор! — ўшқирди хўжайин.

Хизматкор «хўп бўлади», деди-ю, ташқарига чиқиб кетди.

Хўжайин эса донг қотиб қолди.

Эртаси куни эрталаб бойвачча ўзига келиб хизматкорни чақириб сўради:

— Кечқурун мастлигимда сенга нима деб эдим?

— Наср ибн Аҳмад Сомонийнинг бошини кесиб кел! — деб буюрдингиз.

— Сен нима қилдинг? — деб сўради хўжайини қути ўчиб.

— Мастликдан шундай деганингизни англадим. Кейин

яна пушаймон бўлиб юрманг, деб амр-фармонингизни бажармадим.

— Яхши қилибсан,— деди хўжайини ўзига келиб,— чулки у одам менинг ҳамсоям эди.

ДАРДИ БЕДАВО

Шоҳид деган шоир таъхо китоб мутолаа қилиб ўлтирган эди, бир жоҳил таниши кириб келди. Салом-алиқдан кейин деди:

— Хожа нега таъхо ўлтирибдилар?

— Сени кутиб шундай ўлтирган эдим,— деб жавоб қилди шоир.

«ҚОГОЗХҲР» ВОЛИИ

Бир жабрдийда Султон Масъуд ҳузурига бориб арз қилди:

— Шоҳим, йўлим Ғур орқали ўтди. Ғур ҳокими мени тутиб олди ва бор-йўғимни олиб қўйди.

Султон «унинг молини қайтариб бер!» деган мазмунда Ғур волийсига хат ёзиб берди.

Ғур амири унинг устидан кулди, роса дўшослатди, сўнг султоннинг мактубини унга мажбуран едириб, қувиб юборди.

Жабрдийда яна *Ғазнага* борди ва бўлган воқеани султонга арз қилди. Султон котибга Ғур ҳокимига таҳдидомуз хат ёзиб беришини, унда «бу сафар ҳам бечоранинг молини қайтариб бермасанг жазога тортиласан», деган гапни ёзиб қўйилишини уқдирди. Котиб энди қоғоз олиб хат ёзишга тутинган ҳам эди, жабрдийда унинг қўлидан тутди ва султонга зорланди:

— Аъло ҳазрат, узундан-узок мактубнинг кераги йўк, бир парча қоғоз бўлса kifоя.

— Нега? — деб таажжубланди султон.

— Чулки,— деб жавоб қилди жабрдийда, ғурликлар қоғозхўр эканлар. Катта қоғозга ёзилса яна чайнаб ютолмай қийналиб қолишмасми,— дейман-да.

СУВНИКИ — СУВГА КЕТИБ

Басралик бир одамнинг бир неча соғин қўйи бор эди. Лекин ҳар куни кўршапалак соғиб қўйилган сутни ичиб қўяр эди. Қўй эгаси бўлса сутга сув қўшиб, бозорга олиб бориб сотарди. Кунлардан бир куни чўпон ҳалиги одамга деди: «Э, хожа, бундай қилма. Оқибати ёмоқ бўлади». Лекин у қулоқ солмади — сутга сув қўшаверди. Бир куни қўйлар тоғ ёнбағрида ўтлаб юрардилар. Бирдан довул кўтарилиб, жала қўйди. Тогдан сел келиб қўйларни оқизиб кетди. Кечқурун қишлоққа чўпоннинг бир ўзи қайтиб келди. Хожа ундан қўйларини суриштирди. Чўпон жавоб қилди: «сутига сен қўшган сувлар бир-бирига қўшилиб селга айланди ва қўйларнингни оқизиб кетди».

ХИЗМАТКОР КУНДА ЭМАС, КУНИДА КЕРАК

Али Муқотил деган одам мана буларни ҳикоя қилади: Йигитлигимнинг бошларида Ходининг хизматида бўлган ва унга *маҳрами асрор* эдим. Бахтга қарши халифалик тахтига ўлтиргандан кейин мени бошқа ҳузурига чақиртирмай қўйди. Маълум вақт аламдан ёниб юрдим. Бир куни «халифа саройдан чиқиб чорбоққа борармин», деган хабар эшитилди. Кўчага чиқиб йўл пойладим. Бир вақт у мен турган ердан ўтиб қолди. Сапчиб ўрнимдан турдим, йўлига отилиб чиқиб салом бердим ва ўзимни таништирдим:

— Мен сизнинг аввалги қулингиз Али Муқотил бўлман.

— Кўриб турибман, — деди-ю, лекши илтифот кўрсатмади. Отига қамчи босди...

Бўлган воқеани Навфалга айтдим.

— Подшоларнинг одати шулки, — деди у менга, — салтанат тахтига чиққанларидан кейин аввалги хизматкорларини ўзидан йироқлаштирадилар.

ОЧКЎЗЛИК ОҚИБАТИ

Жаҳон кезган сайёҳлардан бири бундай ҳикоя қилади: «Йигитлик ва куч-қувватга тўлган кезларимда бир вақт ёлғиз йўлга чиқдим. Йўлтўсарлардан чўчимадим. Кўп йўл босиб бир пайт чўл ўртасида жойлашган работ олдидан

чиқиб қолдим. *Работбон* нопок ва хунхор одам экан. у доимо яккаю ягона йўловчига қўноқ, отига ем-хашак бераркан. Яхши меҳмон қилиб ётқизар, тун яримлашгач эса унинг бошини кесиб, молу мулкини ўзиники қилиб оларкан. У менга зўр илтифот кўрсатди. Ўзимга қўноқ, отимга ем-хашак берди. Овқатланиб бўлганимиздан кейин «шаробга майлингиз қалай?» — деб сўради. «Майли, ҳазми таом учун ёмон бўлмас», дедим мен унга. Бир кўза шароб кўтариб қадди алифдек бир бола кириб келди. У работбоннинг ўгли экан. Бола сертакаллуфлик билан соқийлик қилди. Кайфим ошиб, уйқу голиб келган бир пайт бизга бир хонага жой солиб беришди. Боланинг жойи эшик олдида, меники эса тўрида эди. Бир пайт болага ёпиша кетдим, у қаршилиқ кўрсатди. Олиша-олиша охири ҳолдан тойдик. Мен боланинг ўрнига ўтиб ётдим. Лекин уйқум қочиб кетди. Бир пайт эшик гийқиллаб очилди ва қўлида ничоқ билан работбон кириб келди. Менинг устимдан ҳатлаб ўтиб боланинг тенасига борди ва устига миниб олиб бошини шартта кесиб олди.

Шундан кейин англадимки, бу бадбахт менинг жонимга қасд қилган экан. Ўрнимдан сапчиб турдим ва қозикқа илиб қўйилган қиличимни олдим-да, гилофидан суғириб, работбонга ташландим. Шунда работбон мени эмас, балки ўз ўглини ўлдириб қўйганини пайқайди. Ничоқни ташлаб дод солди, сўнг тавба-тазарру қилди.»

БИРОВГА ЧОҲ ҚАЗИСАНГ УЗИНГ ТУШАСАН

Сариқ исмли бир одам бошидан кечирган мана бу воқеани ҳикоя қилиб берди: Бир куни ёлғиз отланиб йўлга чиқдим. Йўлда яхши қуролланган бошқа бир отлиқ менга ҳамроҳ бўлди. Ярим йўлга борганимизда қаршимиздан отлиқ ўғри чиқиб қолди ва шеригим билан қилич чопишиб кетишди. Кўн олишганларидан кейин ўғри шеригимни ўлдириб қўйди. Кейин у менга ҳамла қилди.

— Ахир мен сенга қўл кўтарганим йўқ-ку, нега мени ўлдирмоққа қасд қилдинг? Мендан нима истайсан?— дедим мен унга.

У сўзларимга қулоқ солмади. Боримни олди, сўнг қўл-оёғимни боглаб ташлаб кетди. Кечгача очу яланғоч саҳрода ётдим. Кечаси бир илож қилиб қўл-оёғимни бўшатиб олдим ва йўлга тушдим. Бир пайт узокдан чироқ шуъласи кўрниди. Ўша тарафга қараб юрдим ва чодир

олдидан чиқиб қолдим. Чодирга кирдим, қарасам бир одам аёл билан маншат қилиб ўлтирибди. Ўша одам менга кўзи тушини билан сапчиб ўрнидан турди ва қилич ўқталди. Кўп ялиниб-ёлвордим, лекин бўлмади. Мени ўлдиршига қасд қилди у. Халиги хотин «бу одамни менинг олдимда ўлдирма», деб кўп зорланди, аввалда қулоқ солгисен келмади. Диққат билан қарасам, бу золим ўша мени чўлда банди қилиб ташлаб кетган ўғри экан. Охири у мени ташқарига олиб чиқди ва қуриб қолган бир ариқнинг тубига олиб тушди, чўк тушидириб бўғизламоқчи бўлди. Энди қиличини кўтарган ҳам эдики, бирдан шернинг наъраси теварак-атрофни тутди. Ўғри қиличини ташлаб қочди, шер бўлса уни қувиб кетди.

ЎГРИЛАР ФИТНАСИ

Гулом ибн Имон ҳикоя қилади: Басранинг Убулласида бир савдогарнинг хонадонида хизмат қилар эдим. Бир кун беш юз динор оқчани латтага ўраб қўйнимга солдим ва кемага тушиб Убуллага қараб йўл олдим. Кемага чиққандан кейин халтани кўйнимдан олиб олдимга қўйдим. Кема энди силжиган ҳам эдики, қирғоқда қироат билан қуръон тиловат қилиб ўлтирган бир кўзи ожиз одамга назарим тушди. У шу қадар чиройли тиловат қилардики, кемачи беихтиёр кемани тўхтатди. Биз иккимиз унга тикилиб қолдик. Кўзи ожиз кемачига ялиниб-ёлвориб бирон ободроқ манзилга элтиб қўйишини илтимос қилди. Кемачи бўлса уни ранжитди. Мен уни койиб бердим:

— Бир кекса ожиз ҳофизни не сабабдан ранжитасан? Уни кемангга олсанг нима бўларди?

Шундан кейин кемачи уни кемасига чиқариб олди. Ҳофиз то манзилимизга еткунимизгача тиловат қилиб борди, мен эса унга тамоm маҳлиё бўлиб қолибман. Убуллага яқин қолганда ўша ерда тушириб қолдиришларини илтимос қилди. Шу пайт қарасам халта ғойиб бўлибди.

«Халтам қани?» — деб дод-фарёд кўтардим.

Кемачи мени сўка кетди:

— Ахир мен сен билан кемада бўлсам, бирон ерда тўхтаб, ундан тушмаган бўлсам, халтангни ғойиб бўлганини мен қаердан билай?!

Ҳофиз ҳам зорланди, қасам ичди. Хуллас, иккалалари мени маломат қилишди. Халта қаерга ғойиб бўлганини

билолмадим, ўйлаб ўйимга етмадим. Борди-ю, улар олиб кўйишган бўлсалар, уни қаерга яширишди? Охири уларнинг беғаразлигига ишонч ҳосил қилиб, ўз-ўзимга дедим:

«Тангри таоло шу мол-дунёни менга раво кўрмаган, таҳлика ва муҳтожликда кун кечирिशга мубтало қилган экан. Энди бола-чақа ризқ-рўзсиз қоладиган бўлди. Ватани тарк этиб бошим оққан тарафга кетадиган бўлдим». Уйимга бормай бир ерда тунаб қолишга ва эртаси кунги намози бомдоддан кейин жўнаб кетишга аҳд қилдим.

Хуллас дилда дарду алам, кўзларим намнок йўлда борардим. Бир йўловчига йўлиқдим. Аҳволимни кўриб мендан нима бўлганини суриштирди. Борганини айтдим.

— Кўрқма,— деди у,— мен сенга йўл кўрсатаман, оқчангни топиб оласан. Бозорга бориб бир даста бугдой нон, яхши таомлардан сотиб ол. Сўнг зиндонбонга бориб «мени қамаб қўй», деб илтимос қил, Зиндоннинг тўрида Абубакр Нуъос исмли бир одам ўтирибди. Нон билан таомларни унинг олдига қўй. Овқатни еб, дуо-фотиҳа қилиб бўлгандан кейин олдингга келади ва «менга нима юмушинг бор?» — деб сўрайди. Шунда борганини унга айт. Шуниги ўша Абубакр Нуъос топиб беради.

Бозорга бориб ўша йўловчи айтган нарсаларни харид қилдим, сўнг зиндонбоннинг олдига жўнадим. У илтимосини қабул қилди ва мени зиндонга ташлади. Олиб келган нарсаларимни Абубакр Нуъоснинг олдига қўйдим. Сўнг бошимдан кечирганларимни унга бирма-бир сўзлаб бердим.

— Бу ердан чиқиб Бани ҳалол қабиласининг юртига бор; фалон дарвозадан кириб, фалон маҳалланинг бир четидаги фалон ҳовлига кир. Ҳовлида тўрт тарафи бўйра билан ўралган тўртта суфа бор. Деворига миҳ қоқилган. Миҳлардан бирига чироқ осилган. Чопонингни ечиб миҳга ил, сўнг бир бурчакка бориб ўлтир. Ҳаял ўтмай бир тўда одамлар пайдо бўлишади. Улар ҳам чопонларини ечиб ёнингга ўлтиришади. Кейин шаробхўрлик бошланади. Сен уларга қўшил. Маълум фурсатдан кейин кўлингга қадах олиб: «Барча шод-хуррам бўлгай, Абубакр Нуъоснинг тап-жони омон бўлгай!» — деб айт. Улар менинг номимни эшитишлари билан чўчиб тушадилар, сўнг ўзларига келиб, менинг шайимга ҳамду сано ўқийдилар. Кейин: «Нима, у ҳам сенинг аҳволингга тушиб қолдими?» — деб сўрашади. Сен: «Ҳа, шундай

бўлиб қолди», — деб жавоб қил. Кейин: «Сизларга дуо деб юбордилар ва айтдиларки, ўша сизлар кеча ўтирлаб қўйган халтадаги оқча менинг қариндошимга тегишли эди», — дегин.

Мен эиндондан чиқиб Абубакр Нуъоснинг айтганларини қилдим. Улар билан таом еб, шароб ичдим. Шу тариқа бир неча кун ўтди. Бир кун шаробхўрлик вақтида қадаҳ кўтариб: «Абубакр Нуъоснинг эсон-омонлигидан шод бўлинглар!» — дедим. Ўша одамлар унинг номини эшитишлари билан чўчиб тушдилар, сўнг: «Ул зот бизга устоз ва йўлбошчи бўладилар. Биз унга жонимизни фидо қиламиз», — дедилар. Абубакр Нуъоснинг саломини етказдим ва оқчамни талаб қилдим. Улардан бири шу пайтнинг ўзида халтамни олиб чиқиб олдимга қўйди. Миннатдорчилик билдириб, дедим:

— Бор-йўғим шу эди, бердинглар. Раҳмат сизларга! Лекин, бир илтимосим бор, айтсам майлими?

— Майли, айтақол, — дейишди.

— Халта қандай қилиб сизларнинг қўлингизга тушиб қолди? — сўрадим мен.

Бир соатлар чамаси айтгилари келмай, важ-корсон кўрсатдилар. Охири улардан бири менга мурожаат қилди:

— Мени танидингми?

Диққат билан қарасам ўша қироат билан тиловат қилган кўр экан. Бошқаларга ҳам назар ташладим. Кемачи ҳам шу ерда экан.

— Мана бу кўр, — деди у менга мурожаат қилиб, — тиловат қилиб сени чалғитиб турди, мен эса сездирмай халтамни олиб Дажлага отдим. Ғаввос дўстларимиз уни сув остидан олиб чиқдилар. Бугун уни тақсимлайдиган кунимиз эди. Бахтга қарши устознинг амр-фармони келиб қолди.

ТҮРТ САЙЕХ

Қадим-қадим замонларда тўрт ўртоқ сафарга отланибдилар. Бири шахзода, иккинчиси вазирзода, учинчиси савдогар ўғли, тўртинчиси деҳқон боласи экан.

Улардан бири ган бошлади:

— Оламда нима ган? Бизлар буни билишимиз керак.

Сўнг ўртага савол ташлади:

— Осойишталик ва фароғат нимадан?

— Олам биноси экин-текин билан *устувор*, — деди деҳқон боласи.

— Йўқ, ҳамма гап *тижорат* илмини билишда,— деб эътироз билдирди савдогарнинг ўгли.

— Шарофатли насабга эътиборда,— деб айтди вазирзода.

Шаҳзода дедикки, ҳамма нарса қазою қадардан пешонага битгани бўлади.

Шу тарзда кечгача қизгин бахслашдилар. Ҳар уччаласи ўша ўртага савол ташлаган деҳқон йиғитга ёпишдилар.

— Бугун емоқ-ичмоққа бир нимамиз йўқ. Сенинг эътиқодингга кўра ҳамма гап касб-ҳунарда. Қани, бизга касбининг кароматини кўрсат ва толган-тутганинг билан бизни меҳмон қил.

Шундан кейин улар шаҳарга қайтиб келдилар, йиғитлардан бири деҳқон йиғитга пичинг отди:

— Бу шаҳри азимда қандай тирикчилик қиласан?

Деҳқон йиғит чўлга чиқиб ўтин қилиб келди, уни бозорга олиб бориб ярим динорга сотди ва ўша пулга шерикларини меҳмон қилди. Сўнг шаҳар дарвозасига «бир кунда топганим ярим динор бўлди», деб ёзиб қўйди.

Эртаси куни навбат савдогарнинг ўғлига келди. У эрталаб шаҳарга борди, бозор айланиб савдогарларнинг гапларига қулоқ солди. Кўпчилик бугун катта бир кема шаҳар *бандарига* келиб тўхтагани, савдогарлар қимматбахо матолар олиб келганини ҳақида сўзлашардилар. Савдогарнинг ўгли бандарга қараб чоғди ва бориб савдогарлар олиб келган нафис матоларни улуғуржисига сотиб олиб, бозорга олиб бориб майдалаб пуллади ва шу йўл билан минг динор фойда орттирди; шаҳар дарвозасига «касб-коримнинг бир кунлик даромади минг динор», деб ёзди, сўнг бориб дўстларини зиёфат қилди.

Навбат вазирзодага келди. У ҳам омад тилаб шаҳар айланди. Охири бир дўстини йўлиқтириб қолди ва қулоғига бир нималар деб шивирлади. Дўсти унга эллик дирҳам олиб чиқиб берди. Вазирзода шаҳар дарвозасига «олий насаблик ва маърифатлиликнинг бир кунлик баҳоси эллик дирҳам экан», деб ёзиб қўйди...

Навбат шаҳзодага келди. У таваккал қилиб шаҳарга чиқди ва уни кечгача гир айланди. Тўсатдан катта тўс-тўполон ва дод-фарёднинг устидан чиқиб қолди.

— Бунинг сабаби нима? — деб сўради шаҳзода йўловчидан.

— Подшо ҳазратлари оламдан ўтдилар,— деди у,— хиёла ўтмай уни дафн қилгани олиб ўтадилар.

Шаҳзода бу одамларга нотаниш эди. Шунинг учун

унига эътибор беришмади. Шундан кейин аза тутиб ўлтирган амирларнинг олдига борди. Улар мархумнинг тахт вориси йўқлигидан, кимни подшо қилиб кўтаришни билишмай бошлари қотиб ўлтиришган эканлар. Ҳар ким ўз номзодини ўртага тикиштирди. Бирдан улар қаршиларига келиб ўлтирган йигитнинг подшозода экаплигини сезиб қолдилар. Ҳол-аҳвол суриштирдилар, унинг фалон подшонинг авлоди экаплиги маълум бўлгач, ҳаммалари бир бўлиб уни тожу тахт билан зийнатладидар. Шундан кейин подшозода ҳалиги уч дўстни олдиртириб келди. Вазирзадани — вазирлик лавозимига, савдогарнинг ўглини — мирзабошиликка тайинлади. Дехқон йигит кичик бир юмушга тайинланди. Подшозода шаҳар дарвозасига «бир кунининг самараси подшонинг қазо қилиши бўлди», деб ёзиб қўйди.

ПИНҲОНИЙ УҒРИ

Ҳорун ар-Рашид замонда Ахваз ноҳиятида ўғри кўпайиб кетди. Уларнинг дастидан одамлар озор чекди, кўпларининг ёстиги қуриди. Буни Ҳорун ар-Рашидга етказдилар. Халифа уларга қарши амир Масрур Хом бошчилигида аскар юборди ва амир Масрурга ўғриларнинг барчасини тутиб бошини кесишни ва Бағдодга олиб келишни буюрди. Яна уларни эҳтиёт қилиш ва ҳар манзилда кесилган бошларни ҳисоб-китоб қилиб туришни буюрди. Амир Масрур халифанинг айтганларини зиёда қилиб бажарди. Кесилган бошларни қонга солдириб, оғзини маҳкам қилиб боғлатди, сўнг Бағдодга қараб йўлга тушди. Кечқурун бир манзилга келиб тушдилар. Қонни очдириб қараса, кесилган қирқ бош бус-бутун бўлиб чиқди. Эртаси эрталаб йўлга чиққан олдидан қонни очиб қаллаларни ҳисоблаган эдилар битта бош кам чиқди. Ҳаммалари кўрқиб кетдилар. Шу аснода рўпараларидан эшак минган қария чиқиб қолди. Унинг қўлида «Қуръон» ва кўзларини юмганича тилват қилиб келарди. Салом-алиқдан кейин амир Масрур сўради:

— Кимсан? Қадёққа кетаётибсан?

— Ҳожи ва ҳофизман. Бошим оққан тарафга бораётirman, — деб жавоб берди қария.

Амир Масрур яқинларига деди: «Мен бу одамга ишонмай турибман. Уни ушлашлар ва бошини кесиб

гойиб бўлган калла ўрнига қонга солинглар!» Мулозимлар амирнинг фармойишини бажардилар.

Яна бир манзилда тўхтаб каллаларни ҳисоблаб қарасалар тагин битта бош кам чиқди. Ҳаммалари ҳайрон бўлдилар. Эртаси кун ийўлда бир аёл кишини учратиб қолдилар. Амир Масрурнинг фармойиши билан унинг бошини ҳам кесиб олдилар ва йўқолган калла ўрнига қонга солдилар.

Бағдодга киргандан кейин қонни очиб ҳисобласалар энди кесилган бошлар қирқ битта бўлиб қолибди. Амир Масрур буни қазою-қадарнинг сирру асрорига, ўша биринчи учраган чолнинг сеҳрига йўйди.

Саройга бориб бўлган воқеани халифага сўзлаб бердилар.

— Бошқалардан кўра, — деди халифа, — ўша чолнинг боши кесилганидан кўпроқ хурсандман, чунки бошқалар очик-ошкора ўғирлик қилганлари ҳолда, қария бир умр пинҳона ўғирлик қилиб келди.

ХУРОСОН ПОДШОСИНИНГ НАЙРАНГИ

«Мовароуннаҳр тарихи»да хикоя қилинади: Хуросонлик бир подшо турклар билан жанг қилиш қасдида Термиз рўбарўсида Жайхундан кечиб ўтибди. Унинг лашкари таркибида бир гуруҳ ҳабашлар бор эди. Турклар бу жамоани илгари асло кўришмаган экан. Шунинг учун уларни дев деб фараз қилибдилар ва жанг майдонини ташлаб қочишибдилар. Хуросон подшоси буни англаб, яна кўп ҳабаш гуломларни сотиб олибди ва турклар билан бўлган янги урушларда уларни қўшинининг олдига қўйибди. Бунақа аҳвол кўп вақтгача давом этибди. Жанглардан бирида турклар бир ҳабашни ўлдириб қўйибдилар. Бир пайт унинг ярасидан оққан қонга диққат билан қарасалар қони одам қонига ўхшаркан, ҳабашнинг ўзи ҳам одам қиёфасида экан. Шундан кейин турклар улардан кўрқмай қўйишибдилар ва кейинги урушларда хуросонликларни енгибдилар.

ТУЗКЎР ГУЛОМ

Мажиддин Муҳаммад Адно Султон Иброҳим Томғочхонга атаб ёзган китобида туркларнинг тарихини ҳам битган экан. Ўша китобда бундай дейилган: Туркистон

подшоларидан Малах Эрон подшоси Хасуна билан қуда-анда тутинишибди. Эрон подшоси Туркистонга катта қалин ва беҳисоб ҳадя юборди. Қалин ичида бир ҳабаш гулом ҳам бор экан. Бунақа одамни илгари туркистонликлар асло кўрмаган эканлар. Унинг ранги-рўйи, шакл-шамоли одам қиёфасида эмас экан.

Гулом бақувват ва зийрак одам эди. Бу сифатлари билан у подшони ўзига ром қилди. Туркистон подшоси ўша ҳабашни ўзига маҳрам қилиб олди. У подшонинг барча йинглиларида ҳозир у нозир эди. Шу тариқа унинг обрў-эътибори ортди. Охири бир кун гулом тузқўрлик қилди ва уни ўлдирди. Шундан кейин подшолик инқирозга учради. Гулом аста-секин подшоликни қўлга киритиб олди. Уни Қўраҳон деб атадилар. Бу ном аста-секин Туркистонда шуҳрат топди.





**НОСИРИДДИН БУРҲОНИДДИН ЎҒЛИ
РАБҒУЗИЙ**

ҚИССАЙИ РАБҒУЗИЙ

Ҳикоятлар

УЗУМ ҲАҚИДА

Бир ҳикоятда келтирилишича, лаънати шайтон узум уругини ўғирлади. Қанча қидирсалар ҳам уни тополмадилар. Барча ҳайвонлардан суриштирдилар, лекин ҳеч бири билмади. Охири шайтонни тутиб олдилар.

Шайтон деди: «Менга узумга уч марта сув қуйишга рухсат берсангиз ўша уругни топиб бераман». Нуҳ алайҳиссалом рози бўлдилар. Шундан кейин шайтон уругни топиб берди. Кемадан тушганларидан сўнг уругни экидилар. Узумга уч бор сувни шайтон берди: аввал тулкининг, кейин шернинг, охири тўнғиз қони билан суғорди. Узум сувидан май қилдилар. Қимки ундан ичса аввал тулки бўлиб кўрмаган одам билан дўст тутинди, сўнг маст бўлиб қолганда йўлбарсдек мардлиги жўш урди ва одамларга совға улашди. Фирт мастлик ҳолида эса тўнғиз қабилига кирди. Май туфайли бирон ёмон иш содир этилса, у шайтон берган сувнинг оқибатидандир.

ИЛОИ ВА ҚАЛДИРҒОЧ

Нух алайҳиссаломнинг кемаларида уч нарса: мушук, сичқон ва қўнғиз йўқ эди. Бирдан улар пайдо бўлди... Сичқон чопа-чопа кемани тешиди ва сув боса бошлади. Ҳамма эс-хушини йўқотди... Худога яллиб-ёлвордилар. Ҳамма бирдан хитоб қилди: — Бу сичқоннинг иши. «Йўлбарснинг пешонасини сила!» — деган нидо келди. Йўлбарснинг пешонасини силаган эдилар бурнидан мушук тушиб сичқонни қувлай кетди ва тутиб еди.

Шундан сўнг Нух алайҳиссалом деди:

— Бирон нарса топилса кеманинг тешигини беркитар эдик.

Илон деди:

— Борди-ю, бу хизматни мен бажарсам мукофотига нима берасиз?

Нух алайҳиссалом деди:

— Нима тиласанг, шунини берамиз.

Илон деди:

— Ниманинг гўшти ширин бўлса шунини берасиз.

Нух алайҳиссалом қабул қилди.

Илон кеманинг тешик жойини топиб, унга ҳалқа бўлиб ётди. Сув тўхтади. Кема ичига кирган сувни сочиб битирдилар, тешикни бўлса мум билан беркитиб хотиржам бўлдилар. Кема йўлида равона бўлди... Олти ой денгизда юрдилар.

Кемадан тушганларидан кейин илон келиб деди:

— Э, Нух, ваъдангизни бажаринг энди.

Нух алайҳиссалом арига буюрди:

— Бориб ҳамма нарсанинг гўштини тотиб кўр, қайсиеники ширин бўлса илонга берайлик.

Ари бориб одам гўштидан ширини йўқлигини аниқлаб қайтиб келаётганда қалдирғоч дуч келди. Қалдирғоч сўради:

— Ниманинг гўшти тотли экан?

— Одамнинг гўштидан ширини йўқ экан, — деб жавоб қилди ари.

Қалдирғоч деди:

— Э, биродар, қани тилингни чиқар-чи, бир татиб кўрай.

Ари тилини чиқарган ҳамона қалдирғоч «чирт» этиб узиб олди. Ари соқов бўлиб қолди ва ғингишлаганича Нух алайҳиссаломнинг ҳузурига борди. Қалдирғоч унинг кетидан борди. Аридан қанчайини сўрамасинлар бирон

жавоб қилолмади ва гингишлаб қалдирғочга термиди, холос.

Қалдирғоч Нуҳ алайҳиссаломга деди:

— Ари биёбонда менга учраб: «Бақа гўштидан лаззатлиси йўқ экан», деганди.

Шундан кейин Нуҳ алайҳиссалом илонга бақани буюрдилар. Ушандан бери илон тонса бақани, тонмаса тупроқ еб кун кечиради. Илон қалдирғочнинг одам бола-сига яхшилиқ қилганини билиб, у билан ёвлашиб қолди...

ФИРЪАВН ҲАҚИДА ҲИКОЯ

... Бир ривоятда айтилишича, фиръавн Хуросондан, отаси савдогар бўлган экан. Бир йили отаси узоқ мамлакатга савдогарчиликка кетиб етти йилда қайтди. Уйига келса бешякда чақалоқ ётган эмиш.

— Бу қанақа бола? — деб сўради у хотинидан.

— Сизнинг болаңиз, — деди хотини.

— Кетганимга етти йил бўлди, қанақасига бир яшар бола меники бўларкан, таажжубланди савдогар.

— Ахир хотиннинг бўлганимдан кейин мен туққан бола нега сеники бўлмас экан? — туриб олди хотини.

Савдогар ўйлаб кўрса хотини уни бундан ҳам беобрў қилади. Шунинг учун бир сўздан қолди-қўйди.

Бола тўрт ёшга тўлди. Кўчада болаларни йигиб бирини вазир, иккинчисини ясовул, учинчисини шифовул, яна бирини юртчи қилиб, кийинтириб ва ош-пон бериб ўзига эргаштириб юрарди.

Бола ўн беш ёшга кирди. Отаси ўлиб, унга беҳисоб мол-дунё ва оқча қолди. Лекин кўп ўтмай у олтин ва дуру жавоҳирларини елга совурди. Бирон нарсаси қолмади, гадо бўлиб қолди. Ҳатто егани овқат ҳам тополмай қолди. Илгари тузини ичиб, кийим-кечагини кийган дўстлари энди унга қиё ҳам боқмай қўйишди. Кўп очлик тортди, лекин тиланчилик қилишга номус қилди.

Қуллардан бир кун бир одам унга деди:

— Бунақа хор бўлиб юргунча ўзга юртга гадо бўлган яхшироқ.

Почор Сараҳс мамлакатига келди. Хомон исмли понвой бор эди, ундан пон тилади. Хомон сўради:

— Қаердан бўласан, мусофир?

— Аввал овқат бер, сўнг гап сўра, — деб жавоб қилди у.

Хомон унга овқат берди. Фиръави тўйгунича еди, сўнг «Хуросондан келдим», деб жавоб қилди.

Хомон сўради:

— Қаёққа бораётибсан?

— Миерга, — жавоб қилди фиръави.

Хомон қуръа ташлашни биларди. Қуръа ташлаган эди, кўрдикки Хуросондан чиққан бир кимса Миерга подшо бўлади, унга ҳамроҳ бўлган киши эса давлатманд бўлар экан. Хомон ўша кун яна бир марта қуръа ташлаган эди қараса ўша одам шу гадо бўлиб чиқди.

Хомон унга деди:

— Бордию сенга ҳамроҳ бўлсам, нима дейсан?

— Яхши бўлади.

Хомон уни бир печа кун меҳмон қилди, сўнг сўради:

— Бирон хунаринг борми?

— Дехқонман, — деб жавоб қилди мусофир.

— Ундай бўлса, — деди Хомон, — озгина қовун уругидан олайлик.

Хомон уй-жой ва мол-мулкни сотиб мусофир билан Миерга қараб йўл олди. Манзилга етгач, бир парча ер сотиб олиб қовун экидилар. Қовун нишгач, ундан бир аравасини бозорга олиб бордилар. Лекин халойиқ қовунни нўл бермай талаб кетди, нўл сўраганларида уларни тўқмоқладилар.

Орадан уч кун ўтгач, мусофир тўққиқта қовун билан подшонинг хузурига борди ва арз-дод қилди.

Подшо деди: сен бу ерда йўқ нарсани ештирибсан, «буидан буён сенга ҳеч ким тегажаклик қилмайди» ва шу мазмунда фармон ёздириб берди. Шундан кейин бозорга қовун олиб борганда харидорларнинг бошидан кулоҳини белидан ханжарини ечиб олаберди. «Нега бунақа қиласан?» — дегувчиларга эса подшонинг фармонини кўрсатди. Қовун нишиги мусофир кулоҳлар билан ханжарларни сотиб катта маблағ жамгарди.

Қовун сотини фиръавидан қолган дейдилар.

Шундан кейин мусофир миерликларнинг гўристонини чор атрофидан девор билан ўратдирди. Одамларга «гўристон оёқ ости бўлиб кетмасин, деб шундай қилдим», деди. Одамлар ундан мамнун бўлдилар. Сўнг қабристонга дарвоза ҳам қурдириб, бир тарафида мусофирнинг ўзи, иккинчи тарафида эса Хомон ўлтирди. Ўлик олиб келганлардан уч-тўрт таиға олиб ўлдирдилар. Бу бора-бора беш-ўн таиғага етди. Аноийроғи учраб қолса йигирма-ўттиз таиғасини олишди.

Бир куни тасодифан вазирнинг қизи ўлиб қолди. Мусофир подшонинг фармони деб қогоз кўрсатиб, вазирнинг бир минг тангасини олди. Вазир бу ҳолни подшога маълум қилди. Подшо «мен ҳеч кимга бунақа фармон бермаганман», деди ва мусофирга одам юборди. У шу заҳотиёқ беҳисоб олтину кумуш ҳамда дуру жавоҳирлар олиб подшонинг хузурига келди.

Подшо унга сиёсат қилди:

— Уликдан пул ол, деб сенга ким буюрди?

— Шу пайтгача ҳеч ким «нега ўликдан пул олаётибсан?» — деб сўрамагач, олавердим-да, жавоб қилди фиръавн.

Унинг бу гапи подшога хуш келди ва шу заҳотиёқ уни ўзинга навқар қилди. Фиръавн давлату саодат деб подшога тез-тез кўриниб турди. Подшо уни ясовул, сўнг мирохурликга кўтарди. Сўнг маслаҳатчи қилиб олди. Бора-бора мусофирнинг сўзи ўтадиган бўлиб қолди. Қунлардан бир куни тасодифан вазир ўлиб қолди. Подшо унга «вазир бўл!» — деган эди кўнмади.

Подшо таажжубланиб сўради:

— Не сабабдан вазирликни қабул қилмаётибсан?

Фиръавн жавоб қилди:

— Аслида подшо вазирининг ганига киради. Мен қашшоқ бир одам эдим, сизнинг илтифотингиз билан шу қадар катта давлатга муяссар бўлдим. Вазир бўлганимдан кейин сўзларимга ишонмай кўясиз. Шундан кейин беобрў бўлиб қоламан.

— Нима десанг қабул қиламан вазирликга рози бўл,— деди подшо.

Мусофир деди:

— Ундай бўлса Мисрнинг бир йиллик хирожини мен сизга берайин, фақиру фуқаро дилжам бўлсин.

— Ундай бўлса хирожини ҳам олмай уни фуқарога багишлай,— деди подшо.

Мусофир кўнмади. Охири Мисрнинг хирожини юз минг тухум миқдориди фараз қилдилар. Фиръавн уни подшога берди. Фақиру фуқаро жам бўлди. Мусофир беш йил мобайнида шу миқдорда хирож тўлади. Эл-юрт омон бўлди, лекин мусофир бу маблағни қабристонини қўриқлаб топган эди. У бор-йўғи тўрт-беш йил вазир бўлди, барча ундан рози бўлди.

Охири, қунлардан бир куни, у подшога деди:

— Халқ ҳадидан ошган, ундан бохабар бўлиб турмоқ лозим. Қуш этида, қул ҳадидида, юрт чоғида турмоғи

зарур. Мабодо юрт ҳаддидан ошиб, ўз эгасига ёмонлик қилмасин.

Подшоини бир оз ваҳима босди. Саройга ёт кишининг киришини маи этди. Мусофир бўлса аста-секин халқни ўзига қаратди. Бир куни юрт улугларидан икки-уч кишини чақириб олт ичиб деди:

— Мен тузингизни ичдим, туз ҳақини сақламай бўлурми? Бехабар қолманглар — подшонинг феъли бузилди. Турли хаёл билан мендан ҳар хил гаплар сўрайдиган бўлиб қолди.

Бу билан халойиқнинг кўнглига ваҳима солди. Подшонинг олдига бориб эса бошқа гап қилди:

— Оламанноҳ! Фуқаро Сизнинг ҳақингизда ҳар хил гап-сўз қилиб юрибди.

Ваҳима устига ваҳима. Подшоини ташвиш босди. У деди:

— Мен биттаман, юрт кўпчилик. Мабодо қасд қилиб қолингса унда нима қиламай? Бунинг чораси нима?

— Халқ бизга қасд қилганга қадар, биз уларни тубан қилиб бир ёқлик қилишимиз зарур.

Подшо деди:

— Буни қандай уйдalayмиз?

Мусофир маслаҳат берди: кўп мол-қўй сўйиб юртни меҳмонга чақирайлик. Сиз тахтда ўлтирасиз, мен эса «подшо чақираётимди», деб йирик амирларни битта-биттадан олиб кираман. Эшикнинг икки тарафида икки жаллод турсин ва кирган ёмон ниятли кишиларни бирма бир саранжом қилсин.

Боши қотиб қолган подшога бу маслаҳат хуш келди. Мусофир унга жону танидан ҳам кўпроқ яхшилик қилди-да.

Фиръави уйига қайтгач, шомдан кейини бир неча мўътабар кишини чорлаб «подшо ҳузурда кенгашилиб, меҳмондорчиликка чақиртирилиб ҳаммангизни ўлимга маҳкум қилмоқчи бўлдилар», деди.

Тўпланганлар дедилар:

— Э, вазири аъзам! Молу жонимиз сиздан садақа бўлсин, бизни бу бозодан қутқаринг.

— Ундай бўлса, — деди фиръави, — меҳмондорчиликка борганда чопон остидан *жубба* ва *жавшан* кийиб, қилич ва пичоқ осиб олинглар. Подшо ичкаридан туриб сизларни битта-биттадан чақиради, мен сизларни бирга олиб кираман. Кўплашиб подшоини йўқ қилинглар.

Бу маслаҳат одамларга хуш келди.

Эртаси куни подшо ош қилишни буюрди ва юртнинг улугларини чақиртирди. Улар чопон ичидан *жубба* ва

жавшан кейиб, ханжар ва пичоқ тақиб тўп-тўп, гуруҳ-гуруҳ бўлиб келдилар. Ҳаммаларини саф-саф қилиб ўлтиргиздилар.

Мусофир подшога деди:

— Бу халқ кенгашиб олишгага ўхшайди, ичларидан жубба кийиб қилч ва пичоқ тақиб келишибди.

— Энди нима қилдик?

Фиръави деди:

— Мен улардан бир-иккитасини чақириб кирай, ўшанда ҳаммаси равшан бўлади.

Сўнг ташқарига чиқиб икки кишини чақириб кирди. Қарасалар ичидан жубба ва жавшан кийиб, ханжар ва пичоқ тақиб олишган акалар. Вазирнинг гапи рост бўлиб чиқди. Уша икки кишини жаллодга буюриб ўлдиртиргани ҳамона қолганлари ёпирилиб кириб подшони ўлдирдилар.

Ҳароми мусофирнинг тадбири амалга ошди. Барча халқ «бизни ўлимдан қутқарди», деб вазирни подшо ўрнига фиръави этиб кўтариб, тахтга ўтқаздилар. Фиръави подшо бўлган кунни Ҳомонни ўзинга вазир қилди.

ҚОРУН ҲИКОЯТИ

Қорун ҳазрат Мусога уммат, етук тавротхон эди. Кимёгарликни ўрганиб, нафс кўйига кириб кофир бўлиб кетди... Мусо алайҳиссаломга Қорундан душманроқ одам йўқ эди. Ҳеч важҳ билан ошно бўлмас эди...

Бир кунни ҳазрат Мусо биёбонда кетаётса бир гадо дучор бўлди ва деди:

— Кўп ночор одамман, болаларим кўп, емишим йўқ.

— Ундай бўлса,— деди ҳазрат Мусо,— биёбондаги тошларни йиғиб куйдирсанг олтига айланади.

Гадо унинг гапи билан тошларни йиғиб юрган эди Қорунга дучор келди. Қорун деди:

— Тошларни жамлаб нима қиласан?

Гадо бўлган гапни унга сўзлаб берди.

Қорун деди:

— Тошнинг олтига айланганини ҳеч кўрганмисан?

Нима бўлса ҳам насиҳат этган бўлди ва гадога тўққизга пон берди. Гадо ҳурсанд бўлиб уйига қайтди.

Қорун бўлса қуяларига биёбондаги тошларни тердирди. Тошлар қирқ хирмон бўлди. Уларни ёндирди. Ҳаммаси куйиб қизил олтига айланди. Қорун қарийб етти ойгача

олтин ташиди. Қорун шу қадар олтинга бой бўлдики, бир кунда тўрт минг қул сотиб олиб ҳаммасига кийим-кечак, от ва емиш бериб ва уй-жойлик қилиб савдо ишларига тайинлар эди. Инсон учун дунёда зарур бўлган бор нарсани йиғиб қўйган эди. Олтинни қирқ уйга шипи билан баробар қилиб тўлдириб қўйганди. Хазинанинг калитини эса қирқта филга ортиб юрарди. Аммо, кишига бир парча нонни ортиқ бермасди. Уйининг деворларини бир олтин гишт, бир қумуш гишт билан урдириб, жавоҳирлар билан зеб берган эди. Кўчага чиқса ўзи қора хачирга миниб, тўрт минг қул атрофида пиёда борарди.

Кунлардан бир кун Мусо алайҳиссалом Қорунга деди:

— Бу зарру жавоҳирларинг билан қувонма... Тангри таоло сенга яхшилик қилди, сен ҳам унинг бандаларига яхшилик қил!

Қорун деди:

— Э, Мусо, мен бу мол-дунёни ақл-идроким билан топдим, энди буларга ҳеч кимнинг дахли йўқ...

Қиссага келсак, бир кун Мусо алайҳиссалом ваъз айтиб турган эди. Қорун унинг қаршисида олтин курсида ўлтирарди. Қўшиқчилар билан арақ ичар ва Мусо алайҳиссаломни масхара қилар эди. Шамит исмли... бир хотин бор эди. Бир кун Қорун унга бир зарра олтин бериб деди:

— Мусо ваъз айтиб турганда сен бориб дегин: «Э, Мусо, кундузлари одамларга панд-насихат қиласан, кечалари бўлса *чоғир* ичиб мен билан ишрат сурасан». Буни эшитиб Мусо шарманда бўлсин.

Хотин хўб деб олтинни олди.

Эртаси кун Мусо халқни тўплаб панд-насихат қилиб турганда ҳалиги хотин Қорун ўргатган гапларни айтмоқ учун келди ва Мусога деди:

— Э, Мусо, Қорун мени чақиртириб, эрта билан халқ тўпланганда Мусога бўхтон қил, деб айтди. Мен сизга нима учун бўхтон қилай?..

Бу гапни эшитиб Мусо алайҳиссалом наришонҳол бўлди...

Осмондан ишо келди: «Э, Мусо Қорунга айт, мол-дунёсининг ярмини дарвишларга закот учун берсин».

Бу гапни Қорунга бориб айтдилар. У бадбахт деди:

— Мен сенинг худонингдан ҳеч нарса олганим йўқ, шундай бўлгач у ҳам мендан бирои нарса тиламасин.

«Мол-дунёнингни тўрт қисмга бўлиб, бирини дарвишу фақирларга бер», деган хитоб бўлди. Қорун буни ҳам

қабул қилмади. Қулоқларига гафлат пахтасини тиқиб, аччиги борган сари зиёда бўлди.

Мусо дарғазаб бўлиб деди:

— Э, ер, Қоруни ютгил!

Шу ондаёқ тахтига ларза тушиб, Қорун ўзидан кетди... ва ўзини ерга отди. Ер уни ошигигача ютди. Лекин, барибир қабул қилмади. Тиззасигача, охири бўғзигача ютди. Шундан кейин «энди қабул қилдим», деди. Мусо алайҳиссалом энди уни ерга қўйишлар, деди. Уни ер қаъридан сугириб олиб қўйиб юбордилар. Қорун чиқиб мол-дунёсининг қирқдан бирини ажратиб берди. Чорваси саҳрони тутар эди, лекин ундан биронтасини бермади.

Мусо алайҳиссалом деди:

— Э, ер, Қоруни ют!

Ер унинг белигача ютди. Қорун деди:

— Э, Мусо, фиръавнининг молини олиб лаззатландинг, энди меннинг молимини олмоқчимсан?

Ҳазрат Мусо деди:

— Э, ер, Қоруни ют!

Қорун тамом тахту бахти ҳамда саройлари билан ер қаърига кетди. Ундан ному нишон қолмади.





МАЖДИДДИН ХАФОВИЙ

РАВЗАТ УЛ-ЗУЛД

Ҳикоятлар

ДАРВИШ ВА МОЛДОР

Дарвиш тиланчилик қилиб бир бадавлат зотнинг қасрига келиб қолди. Қасрнинг дарвозаси мустаҳкам, девори бса баланд эди. Дарвиш «анча ўзига тўқ одамникига келиб қолганга ўхшайман, анча-мунча садақали бўлиб қоларман», деб суюнди ва овози етганча «саховатли одам мурувватиши аямаса керак», деб қичқирди. Қаср соҳиби шу пайт дарвозага яқин турган экан, дарвишнинг гапларини эшитиб, Шириш исмли чўрисини чақирди ва унга баланд овоз билан «э, Шириш! Шакар деганда маржонни, муборак деганда некқадамнини тушунмоқ лозим. Лекин сўфи дегани — уйда нон йўқ, дегани бўлади», деди.

Дарвиш тамом вужуди билан қулоққа айланиб қаср соҳибининг бу гапларини яхши эшитди ва унинг ўтакетган хасис одам эканлигини англади, лекин яримта нон гадоси бўлиб келгани учун тишини-тишга қўйди, ҳовли эгасининг адабини бериб қўйишга қасд қилди. У деди: Ё, раббий, Исрофил деганда Миконл тушинилади, Жаброил деганда Азроилга «бориб ўша бадбахтнинг жонини олиб кел!» — дегани бўлади. Бу гапларни эшитиб, қаср соҳибининг қўл-оёғи титради, уни ваҳима босди, охири дарвишга

яримта ном олиб чиқиб берди. Дарвиш миннатдорчилик билдириб, қўйнига солди, лекин ҳассаси билан қаср деворининг кесакларини кўчира бошлади. Қаср соҳибни «бу дарвиш қасрни вайрон қилмоқчи шекилли», деб қўрқиб кетди ва деди: «Э, дарвиш! Нима, жинни-нинни бўлиб қолганмисан? Нега деворни бузаётибсан?» Дарвиш: «Йўқ, ундай эмасман. Топган-тутганимни шу девор остига яширмоқчиман, зора қора кунимга яраб қолур»,— деб жавоб қилди.

ХИЙЛАКОР ДАРВИШ

Муъан Зонд ибн Абдулло Шайбоний замонида солиқ ва жаримага тортилмаган биронта ҳам касб-ҳунар эгаси қолмаган экан. Ҳатто гадоё ва дарвишдан ҳам солиқ ундириларкан. Оқибатда дарвишлардан бири қарзга ботиб қийналиб қолибди. Нима қиларини билмай, охири карамли ва саховатли одам деб ном чиқарган Муъан Зонд ибн Абдулло ҳузурига борибди. Ўша кунни ҳукмдор чорбоғида катта зиёфат устида экан. Тўнланганларининг барчаси унинг ақлу заковати ва беминнат карамига таҳсини офаринлар ўқирдилар. Дарвиш чорбоғининг катта дарвозаси олдида тўхтади ва тахтачага «эй, саховатли амир! Ҳожатимни чиқар, ахир найғамбар ҳам саховатда сенча бўлмаган-ку!» — деган мазмунда бир байт битиб боғ томон оқаётган сувга ташлади. Ҳукмдорнинг кўзи оқиб келаётган тахтачага тушди ва хизматкорга уни олиб келишни буюрди. Хизматкор эҳтиёткорлик билан тахтачани сувдан олди ва ҳукмдорнинг олдига олиб бориб қўйди. У шеърни ўқиб кўриб, ўзича «хизматимга йирик ва садоқатли шоир келиб қолганга ўхшайди», деб ўйлади ва дарвишга уч минг динор чиқартириб берди.

Иккинчи кунни дарвиш яна ўша чорбоғ дарвозасига келди ва ҳамду сано руҳида ёзилган яна бир шеърни тахтачага ёзиб сувга ташлади. Муъан Зонд ибн Абдулло унга яна бир минг динор чиқартирди. Бу ҳол учунчи кунни ҳам такрор бўлди. Дарвиш шу тариқа беш минг динорни ундирди ва фоиш бўлиб қолишдан қўрқиб зим гойиб бўлди.

Тўртинчи кунни дарвиш келмагач, ҳукмдор «шундай истезод эгасидан ажралиб қолдимми?» — деб чўчиб кетди ва мушрифга бир минг динор оқча бериб, нима бўлса ҳам уни топиб келтиришни буюрди. Мушриф уни кўп қидирди, лекин ердан ҳам, осмондан ҳам топмади. Шунда ҳукмдор

алданганини пайқади, қилмишидан пушаймон бўлди ва қасамёд қилди: «бунидан кейин кимда-ким менинг саховатлигимдан сўз очиб, мақтайдиган бўлса, тилини сугуриб олмасам ҳар нима бўлай!»

МАҚТАНЧОҚ ПОДШО

Кунлардан бир кун подшо тумонат одам билан овга чиқибди. Қўриқхонага етганда яқинлари ва филтан *мубориз*ларга қараб хитоб қилди: «Қани айтинг-чи, жаҳонда менга тенг келадиган ким бор?» Шу пайт қаршисида тўсатдан дарвиш қиёфасида бир одам пайдо бўлди. Подшонинг ранги ўчиб, орқасига тисарила бошлади. Дарвиш «ҳой, подшо! Бир оз тўхтаб тур, сенга зарур ишим бор», деса ҳам бўлмади. Подшонинг хизматкорлари ва ҳожиблар олдинга чиқиб унинг йўлини тўсдилар. Дарвиш эса «арзимни фақат подшонинг ўзига айтаман, йўлимни тўсманглар!» — деб туриб олди.

Дарвишни подшонинг олдига ўтказиб юборишга мажбур бўлдилар. У подшонинг қулогига: «мен Азроилман, жонингни олгани қелдим», деб шивирлади. Подшони кўрқув босди, оғир изтиробга тушди, бутун вужудини титроқ чулғади. Охири дарвишга ялиниб-ёлвориб: «Уйимга боришга ижозат бер. Бола-чақаларимни бир марта кўрай, кейин майли жонимни ўша ерда ол,» — деди.

— Йўқ, — деди Азроил подшога. — Сен билан ади-бади айтишиб ўлтиришга мутлақо вақтим йўқ. Қалима келтир!

Подшо қанча ёлвормасин буниинг фойдаси бўлмади. Подшо тамом кўрқиб кетганидан шу ернинг ўзида жон таслим қилди.

«САҒИРНИ ТАНҒРИ БОҚАДИ»

Бир одам халифа Мўътасимга илтимоснома ёзиб юборди. Унда «лашкардан фалон исмли киши урушда шаҳид бўлди; ундан анча мол-мулк ва сағир боласи қолди. Мерос сағирга ортиқлик қилади, шунинг учун унинг бир қисмини хазинага олиб бориб топширсам, лашкарнинг маншатиға сарф қилсалар,» деб ёзилган экан.

Халифа ўша илтимоснома юборган одамни чақиртириб буюрди: «Шаҳид бўлган одамнинг бор мол-мулкини хазинага топшир, сағирни эса танғрининг ўзи парвариш қилади.

ҲАСАДНИНГ ОҚИБАТИ

Ироқ ҳукмдори Сайфулмулкнинг яқин бир ҳожиби бор эди. Вазир унга ҳасад қилиб юрарди, охири уни маҳв этиш пайига тушди. Кунлардан бир кун фурсат пойлаб уни ҳукмдорга чақди — «фалон ҳожиб ҳукмдорнинг оғзидан қўланса ҳид келади, деб сизга маломат қилди». — деди.

Сайфулмулк бу гандан бағоят хафа бўлди, чунки бу гап ҳақиқатдан йироқ эди. Хуллас, ҳукмдор ўша ҳожибдан интиқом олишга аҳд қилди.

Вазир бўлса буни англаб ҳаракатга тушди. Ҳукмдор катта мансабдорларни кечқурун мажлисга чақирадиган кунни (буни фақат вазир биларди) вазир ҳожибни тушликка таклиф қилди, роса едириб-ичирди. Зиёфатдан кейин ҳожиб тўғри саройга борди. Ҳукмдор хафалигини сездирмай уни огушига олди ва ёнига ўтқазди. Ҳожиб: «Мабодо май иси маликнинг муборак димоғларига етса нима бўларкин?» — деб қўрқиб-пиеиб ўтирди. Мажлис тарқалиш пайтида малик қоғозга нималариндир битди, ўраб боғлади, муҳрлади, сўнг «хазиначига олиб бор!» — деб уни ҳожибнинг қўлига тутқазди.

Ҳожиб тухфага умид боғлаб қувонди, вазирга эса алам қилди. Йўлда вазир ҳожибнинг маст бўлиб қолганидан фойдаланиб хатни унинг қўлидан тортиб олди, ҳожибни эса унинг хизматкорлари уйига элтиб қўйишди. Ўша кеча ҳожиб мириқиб ухлади, вазир эса уйига қайтиб бормади. Хазиначи номига битилган ўша мактубда «ушбу хатни олиб борувчига зар чонон кийдирилсин, сўнг бошини кесиб ҳузуримизга юборилсин!» — деб ёзилган экан.

ОТАГА ҚАСД ҚИЛГАН УҒИЛ

*Шамс ул-Маъолий*нинг икки ўғли бўлган экан, ўзи эса Ироқ ҳокими экан. Тўнғич ўғил отасини ҳалок қилиш пайига тушибди. Малик бундан воқиф бўлиб, кичик ўғлини Ироққа юборибди, ўзи эса катта ўғлининг ёнида Хуросонда қолибди.

Шамс ул-Маъолий бир кеча оғирлашиб қолди ва тўнғич ўғлини чақиртириб унга мурожаат қилди:

— Эй, фарзанди дилбанд! Сенга қиладиган насиҳатим бор, уни бажо келтиришингдан умидворман.

— Айтганларингизни ҳаммасини бажо келтирмаман, — деди у отасига таъзим қилиб.

Малик деди:

— Биринчиси — ишигга лутфу меҳрибонлик қил; иккинчиси — мен қурдирган фалон чорбоғдаги эски дарахтларни қирқиб ташлаб, ўрнига янгисини э; учунчиси-фалон идишда маъжуи тайёрлатиб қўйганман, башарти қорнинг оғриб қолса, ёки танангда бирон жароҳат пайдо бўлиб қолса, истеъмол қил, нафи бўлади.

Тўнғич ўғил ота ўлгандан кейин Ироқдан ишисини чақиртириб, унга лутфу меҳрибонликлар қилди; чорбоғдаги эски дарахтларни эса саройдаги надимлар, вазирлар ва бошиқа катта мансабдорларга қиёе қилиб, уларнинг ҳаммасини ўлдириб, ўрнига ўзи тенги тажрибасиз ёшларни қўйди. Кўп ўтмай ўзи дил хасталигига мубтало бўлиб қолди. Отасининг васияти эсига тушиб у айтган маъжундан тановул қилган эди, ўша найтнинг ўзида тил тортмай ўлди — маъжунга заҳар аралаштирилган экан.

ТАМСИЛЛАР

1. Парвонага дедилар: «Нега шам теварағида гирд айланганинг-айланган. Ахир, куйиб ўласан-ку!»

Парвона жавоб қилди: «Куйиб ўлишни ҳаётимнинг самараси деб биламан».

2. Қуилардан бир куни *Шайх Баҳлул* Ҳорун ар-Рашиднинг ҳузурига борибди. Қараса у чуқур ўй-хаёлга чўлиб, бошини ушлаганича ер чизиб ўлтирган экан. Шайх буни сабабини сўраган экан, халифа: «дунёнинг бевафоллигини ўйлаб шундай ўлтирган эдим», деб жавоб қилибди.

— Буни ўйлаб обора бўлиб нима қиласан,— дебди шайх унга,— ахир дунёда вафо бўлганда юртин сенинг қўлигга топшириб қўярмиди.

3. Ҳорун ар-Рашид кўчадан ўтиб кетаётса Шайх Баҳлул икки одамнинг бои суягини олдига қўйиб ўлтирган экан.

— Каллалар кимники? — деб сўради халифа.

— Бир менинг отамники, иккинчиси эса сенинг отангники. Лекин қай бири менинг отамники-ю, қай бири сенинг отангникилигини ажратолмай ўлтирибман,— дебди Шайх Баҳлул.

4. Бир одам табибга арз қилди: меъзожим бузилди. Қунда эрталаб, уйқудан турибоқ йиғирмата, пешинда ўттиз, хуфтонда ўнга, ҳаммаси бўлиб бир кунда олтиинчта пон ердим. Шу кунларда элликтадан ортинини ёйолмай қолдим. Сиздан нажоғ истаб келдим.

— Тадбири шулки, — деди унга табиб, — кунда эрталаб Сеистон *уиннобидан* икки *манн* ва икки *манн* халилайи пилуфарни уч *манн* оҳақга қориб истеъмол қил.

5. Бир кимса табибга мурожаат қилди: қайси таомни емайин ҳазм бўлмаётибди, чорасини топиб берсангиз.

— Ундай бўлса ҳазм бўладиганини топиб егин, — деди табиб унга.

6. Бир золим подшоҳ чўлу биёбоннинг қоқ ўртасида кўшк қуришга жазм қилибди. Унинг қурилишида эса ҳомиладор аёллардан бошқа ҳеч кимни ишлатмабди. Қунарлардан бир кунн, айни иш қизиган пайтда, ҳомиладор хотинлардан бири туғибди. Лекин, таажжубки, танаси одамга, боши бўлса итга ўхшаш бир махлуқ туғилибди.

7. Сеистонда бир муҳтасибнинг отаси оламдан кўз юмибди. Уни гўрга қўяётганларида пишиқ гишт керак бўлиб қолибди. Қанча изласалар ҳам яқин орадан пишиқ гишт тополмабдилар. Шунда муҳтасиб гўрковга дебди: «Хомн ҳам бўлаверади, ҳаял ўтмай гўрда пишиб қолади».

8. Бир киши қишлоқда бир одамга: «Менга битта хат ёзиб беринг», — деб мурожаат қилибди.

— Ҳозир оёғим оғриб турибди, — дебди унга ҳалиги одам.

— Бу нима деганингиз? — деб сўрабди ҳайрон бўлган сўровчи.

— Бу шу деганимки, — дебди унга ҳалиги одам, — менинг ёзганларимни ўзимдан бошқа одам ўқий олмайди.

9. Баззознинг хотини ва ўғай қизи бор экан. Лекин она-бола тамоман қар эканлар. Бир кунн баззоз кўчага чиқиб кетаётиб дўконнинг калитини уйда унутиб қолдирибди. Ярим йўлдан қайтиб борибди ва хотиндан калитни сўрабди. Хотин эрим оч бўлса керак, деб ўчоқ бошига югурибди. Эрнинг жаҳли чиқиб бориб унга ўдагайлаб кетибди. Ўғай қиз эса, «баззоз мени деб йўлдан қайтиб келди, онам билан уруш қиляпти; ҳозир уни қувиб юбориб, менинг ёшимга келса керак», — деб хаёл қилди.

10. Бадавлат бир одам бир халта олтинни ғуломига тутқазди ва: «Довуд Тонийга олиб бориб бер! Қабул қилгудай бўлса мен сени тамоман озод қиламан», деди. Ғулом олтинни Довуд Тонийга олиб борди, лекин у олтинни олмади. Ғулом: «Олақол, бу билан менинг озод бўлишимга ёрдам берган бўласан», деб кўп ёлворди — фойдаси бўлмади.

— Э, Ғулом!, — деди Довуд Тоний охири, — шу олтинларни қабул қилсам сенинг озод бўлишингга сабабчи бўли-

шимни тушунаман, лекин ўзимнинг қулга айланиб қолишимни ҳам яхши англаб турибман.

11. Ҳорун ар-Рашид *имом Абу Юсуф* ва вазир *Яҳъё Бармакий* билан бирга кўчадан ўтиб кетаётган эдилар, бир тўдага дуч келдилар. Бориб қарасалар халойиқ бир нуруний қарияни гир атрофидан ўраб туришган эканлар. Халифа бу одамнинг қимлигини суриштиришни шерикларидан илтимос қилди. Шунда Абу Юсуф: «Унинг исми Абдурахмон, валийлардан бўлади», деди. Шундан кейин халифа отдан тушди ва халиғи одамнинг олдига бориб салом берди ва сўрашиш мақсадида қўлини узатди. Лекин қария халифага илтифот кўрсатмади, қўлини ҳам олмади. Ҳорун ар-Рашид хижил бўлиб орқасига қайтди ва вазир Абу Юсуфдан сўради:

— Тақсир, у нега шу қадар кеккайиб кетган? Нима, бирон дунёси борми?

— Аксинча, унинг одамлардан юз минг динор қарзи бор,— деб жавоб қилди унга Абу Юсуф.

Эртаси куни вазир унга юз минг динор юборди, лекин у олмади ва дедикки: «Вазир бўлса ҳам ҳиммати дарвини ҳимматидан ортиқ эмасдир».

12. Бир одам ҳожатмандга хотамлик қилиб, уйига таклиф қилибди. Лекин айтилган вақтда борса уйда йўқ экан! «Бозорга кетган», дейишибди. Орқасидан бозорга борса, бир чақа устида одамлар билан можаро қилиб турган экан. Буни кўриб учрашмасидан орқасига қайтибди ва ўз-ўзига дебдикки: «Бир чақа устида жон талашиб ётган одам қанақасига бировнинг ҳожатини чиқариши мумкин?»





МУЪИН ЖУВАЙНИЙ

НИГОРИСТОН

Ҳикоят

ҚАЛТИС ҲАЗИЛ

Бир кунн тунда муҳтарам бир зотни йўлда бир одам орқасидан келиб туртиб ўтиб кетди. У чўчиб тушди. Киссасида анча-мунча дирҳамлари бор эди, бир қисмини ҳамойилига яширди. Сўнг хизматкорига шамни ёқиб унинг орқасидан кузатиб боришни буюрди. Бир вақт дўстини таниб қолиб деди: «Башарти молимга қасд қилаётган бўлсанг — мана дирҳамларим, душмандан ҳадик олиб ёрдам тилаётган бўлсанг — мана шамширим, ё бўлмаса, яхши ходима керак бўлиб қолган бўлса — мана чўримни олақол!

Дўсти ундан узр сўрабди, муҳаббат ва эътиمود юзасидан ҳазиллашганини айтибди.

ҲИҚМАТЛАР

1. Қобилият эгасининг бошини силамаслик — золимлик, истеъдоди йўқни тарбиялаш — жоҳиллик.

2. Жоҳилининг бешта хислати бор: даргазаблик; беҳуда сўзлаш; манфаат кўзламай тортиқ қилмаслик; ортиқча мақтаниш; дўст билан душманини фарқ қилмаслик.

3. Иззат талаб бўлма — ултга қоласан; таом мазалик экан, деб кўп ема охири заҳар татмини тортасан.
4. Тўрт эгуликнинг қадрини тўрт тоифа билади: ёшлик қадрини — кекса; саломатлик қадрини — бемор; хотиржамлик қадрини — бечора; тириклик қадрини — ўлик.
5. Мансабдор мол тўилайди, оқил — фазилат.
6. Олтину кумуш жамғаришга майл қўйиши нафсининг нуқсонидир.
7. Ҳар кимга озор бера кўрма — дувё барчага баробардир.
8. Қаноат меваси — роҳат, камтаринлик меваси — муҳаббат.
9. Дийнатли дўстнинг нафси ўлик бўлади, чунки ҳамсафари хусусида кўпроқ қайғуради.
10. Мувофиқлик садафи мунофиқнинг хайрихоҳлигидан дурустроқ.
11. Душман билан ҳамсуҳбат бўлганишда ҳам ўзингни ундан балаид тутма.
12. Дўстнишдан жонингни ҳам аяма, душманинг билан муносабатда бўлганда адлу инсоф доирасидан чиқма.
13. Муттаҳам билан суҳбат кўрма, чунки у хурмо доналарини тош парчалари уюлган ерга ташлайди.
14. Оқилнинг кўре одам билан суҳбатда бўлиши жоҳилнинг айни ширатга муқасидан кетишига ўхшайди.
15. Уч тоифа одам билимсиз ҳисобланади: уч ерга бореа-да, ҳалим одамни учратолмаса; жаҳл устида шижоат кўрсатиб, жангу жадалда дўст билан душмани ажратмаса; ҳожат чиқариш пайтида дўстга мол бағишламай, душмандан жонини ҳам аямаса.
16. Оғир қунларда ёнингда турган одамгина инъомга сазовордир.
17. Ўзини адоватдан эҳтиёт қила олган, шону шавкатга эгамай, деб рақибини камситмаган одамгина доно ҳисобланади.
18. Бир минг нафс адоват олдида бир одамча ҳам бўлмас.
19. Ахлоқ ва одобда яхши дўстларингдан андоза ол.
20. Қўлингни шилқимликдан торт! Бошқаларнинг молига кўз тикма! Бу — тинчлигингга гаров.
21. Адоват хавфини сезгудай бўлсанг — ундан ўзингни олиб қоч, муҳаббат неини сезсанг — саҳийлик энигини оч.
22. Кимки айбениз дўст ахтарса — дўсти камаяди, кимки дўстини хатоси учун итобга олса — душманни кўпаяди.

23. Бағритош дўстни — душман ҳисоблаш лозим.
24. Насиҳатни раво кўрмаган душман ўзини дўст кўрсатиб иккиюзламачилик қилади.
25. Рост сўзлаган дўстдир.
26. Ўзинг муқаррар тоат-ибодат қилмаганингдан кейин бошқадан бун талаб қилиб нима қиласан?
27. Султоннинг хизматида бўлсанг ҳам, суҳбатидан ўзингни тий.
28. Идрокли, сўзига вафодор, ўзидан кичик билан хушмуомала одамгина доно одамдир.
29. Кўр — нодондан дурустроқ.
30. Сўзни ҳақимлардан эшит, машҳур кишилар билан суҳбатда бўл, билмаганингни олимдан сўра, чунки мулоҳим одамларнинг сўзларида ҳотамлик бор. Машҳур кишилар билан суҳбатга зарурат бордир.
31. Кимки ўзини султонга яқин тутишга интилса мол-дунёси талон-тарош хавфи остида қолади, кимки ундан ўзини тортса — шамширининг тигига мубтало бўлади.
32. Ёмондан нари юриш фарз — бу *қабохат*нинг олдини олади, яхшига ёндашган айни муддао — бу фазилатга йўл очади.
33. Зийнат — инсоннинг тапқни қиёфасига, фикр — унинг ақл-идрокига мутаносибдир.
34. Суратгар қўли ва турли туман бўёқлар ёрдамида инсонни гўзал қилиб тасвирлай олади, лекин унинг ички дунёсини тасвирлашга ожизлик қилади.
35. *Фасоҳат*га эътибор замондан хушёрлик аломати эмас, балки мустақил фикр юрита билиш қобилиятига эгаллик аломатидир.
36. Уч нарсани топиб бўлмайди: султоннинг олиҳимматини; дарёнинг ўз-ўзича фойда келтиришини; душмандан субутни.
37. Мулкига шериклик устаган, *ҳарам*га қасд қилган, сиру асроридан воқиф бўлишга интилган одам подшодан шафқат кутмасин.
38. Истеъдодлик одамга — дағаллик, қобилиятсизга — мансаб ярашмайди.
39. Дунёнинг барқарорлиги ва подшонинг одил бўлиши тинчликка гаровдир. Золим подшонинг умри қисқадир, чунки у зиёнокор ва йўлга тўсиқдир.
40. Жаҳонда бор нарса — ақлга, ақл эса тажрибага муҳтождир.
41. Ҳашамат — фикр юритиш ёки мутақаббирликда эмас, ҳайбат дағалликда эмас, одилликда.

42. Хотинлар билан ёвлашма, чунки уларнинг нишонни аниқ мўлжалга олувчи ўткир найзалари ва заҳар сочувчи қотил тиллари бор.

43. Уч ҳунар бошқа уч нарса билан қўшилмайди: ҳақиқат — сўз билан; шафқат — газаб билан; ширин таом — ҳирс билан.

44. Дарахт гуркираб ўсса, мева беришига умид қилса бўлади; ҳолдан тойиб сўла бошласа, ўтиндан бошқа нарсага ярамайди.

45. Хурсанду шодмонлик борга ярашади, бечоранинг унга эргашиб хурсанд бўламан, деб ўзини урпнтириши — подонликдир.

46. Кимки аслидан тонса, ҳеч қачон умиди ўзига йўлдош бўлмайди.

47. Пасткашни асло тарбият қила кўрма — баттар бўлса бўлади, лекин ўнгламайди. Шундай одамни тарбият қилгинки, сени чақаман деб келаётган чаёнинг ишига ўзини кўндаланг қилсин.

48. Душмандан мурувват кутмагандай, пасткаш дўстдан нари юрган маъқул.

49. Ҳамсуҳбатни, гарчи у юз ерига ямоқ тушган чопон кийган бўлса ҳам, ўзингга тенг бил.

50. Олиҳиммат одам ҳатто паррандага ҳам озор етказмайди, балки уни ҳимоя қилади. Ўта мард бўлса-ю, лекин ҳимматсиз бўлса, ундай одам кундадан ҳам тубандир.

51. Ҳимматли одам оқибатда шараф ва улугворлик мартабасини топади.

52. Олим жоҳилни ажрата билади, чунки унинг ўзи бир кунни ўзлигини ошкор қилиб қўяди, лекин жоҳил олимни ажратолмайди, чунки олим ҳаргиз истеъдодини кўз-кўзламайди.

53. Нуфузли бир одамдан ҳаётнинг ажойиботларидан сўраб қолдилар. «Дўстнинг сиру асрорини ва рақибининг кимлигини билмаслик», деб жавоб қилди у.

54. Ҳақимдан «сафарнинг қанақаси яхши?» — деб сўрадилар.

«Диёнатли дўст билан қилинган сафар», деб жавоб берди у.

55. Ҳақимдан сўрадилар: «Қанақа одам хушхулқ ҳисобланади?»

У жавоб қилди: «ёмонликдан ўзини тортган одам яхши хулқ соҳибидир».

56. Ҳақимдан «кимни доишманд деса бўлади?» — деб сўрадилар.

У жавоб қилди: «гапини билиб сўзлайдиган, турмушнинг қадрига етадиган, фазилат орттириш йўлида эринмайдиган, мартаба ва мансаб орқасидан тушмайдиган, *таназул* ва қийинчиликларни тан оладиган ва тамом ҳимматини камолот ва идрок касб қилишга сарф қиладиган одамни донишманд атаса бўлади».

57. Ҳақим деди: фуқарога *такаббурлик* билан эмас, одиллик билан муомалада бўл! Ўзига тинч одамга ҳасад билан эмас, яхшилик билан қара! Аёл кишига ёмон кўз билан эмас, шафқат назари билан боқ!

58. Ҳақимдан: «Подшо сени ўзига душман деб билдими?» — деб сўрабдилар.

— Подшо сендан бошқа барчани дўст ҳисобламайди, — деб жавоб қилди ҳақим.





ҚҰРҚУТ ОТА КИТОБИ

Ҳикоятлар

1. Ҳақни ҳақ демагунча ишлар ўнгмас.
2. Бойлик йиққан Қоратоғ тепасидай йиғар, аммо ортигини ея билмас.
3. Ўралашибон сувлар тошса, денгиз бўлмас.
4. Тақабурлик айлаганни ҳеч ким севмас,
Кўнглини юксак тутган эрда бойлик бўлмас.
5. Ёға-ёға қорлар ёғса, ёзга қолмас.
Илк майсалар, кўк чаманлар кузга қолмас.
6. Қиз онадан кўрмагунча ўғит олмас,
Ўғил отадан кўрмагунча суфра чекмас.
7. Ўғил отанинг сиридир, икки кўзининг биридир.
8. Асов отга номард йиғит мина билмас,
Минганидан минмагани яхши.
9. Чопишни биладиган йиғитга ўткир қилич эмас,
тўқмоқ ҳам бўлаверади.
10. Қўноқ қўнмас қора уйлар йиқилса яхши.
От емайдиган аччиқ ўтлар битгандан битмагани
яхши.
11. Ота отни юритмаган ўғил ота белидан унганидан
унмагани яхши.
Она қорнидан тушганидан тушмагани яхши.

12. Елгон сўз бу дунёда бўлганидан бўлмагани яхши.
Тўғри ниятларинг юз ёшгина тўлса яхши.
13. Агар кетсанг юрт тунроғини йиртқич босар,
Жаннат боғлари роҳатини қулон кўрар,
Айри-айри йўллар изини туя кўрар,
Етти дара бўйларини тулки ҳидлар.
14. Йигит оғирини от билур,
Юк оғирини хачир билур.
15. Қаери оғришини бемор билур,
Ғофил бошининг оғришини идрок билур.





АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ

БАҲОРИСТОН

Ҳикматлар

Бир ҳаким дебди:

Ҳикматдан қирқ дафтар ёздим, лекин ҳеч қандай фойда кўрмадим. Шундан кейин ундан қирқ сўзни таълаб олдим. Бунинг ҳам нафи тегмади. Охири тўрт сўзни таълаб олдим — фойдаси тегди.

Буларнинг биринчиси — аёлларга ҳам эркаклар каби ишонч боғламоқ... Иккинчиси — бойликка ҳире қўйма, чунки кунмас-кунин замон ҳодисалари уни поймол қилади. Учинчиси — сирингни дўстингга ҳам айтма, чунки дўстлик душманликка айлангани ҳаётда кўп учрайди. Тўртинчиси шулки, фақат нафи тегадиган исми таъла; фойдасиз фазилатдан қочиш ва фақат зарур нарсага қулоқ солиш зарур.

* * *

Бир донишманддан «киши қачон овқатга шошилади?» — деб сўрадилар.

— Бадавлат қаттиқ оч қолганда, камбағал эса овқатга етишганда, — деб жавоб қилибди донишманд.

* * *

Бузуржмехрдан сўрабдилар:

— Қандай подшо покиза ҳисобланади?

— Ундан покизалар омонлигу попоқлар ёмонлик кўрсалар,— деб жавоб қилди Бузуржмехр.

* * *

Уч тоифага уч хил иш ярашмайди: подшога — тезлик; донишмандга — молу дунёга *ҳирс* қўйиш; давлатмандга — бахиллик.

* * *

Ҳакимлар айтибдиларки, ақлдан — жаҳон обод, ситамдан — вайрон...

* * *

Подшоларнинг яқин кишилари чуқур мулоҳазалик ҳакимлар бўлиши керак, енгил табиат надимлар эмас. Ҳакимларга таянсалар камол чўққисига кўтариладилар, енгил табиат надимларга таянсалар — тубанлик жарига қулайдилар.

* * *

Султонларга яқин кишилар баланд тоққа чиққан одамларга ўхшайди. Охири султоннинг газаб зилзиласи, ё бўлмаса замон *силсиласи* уларни тоғ жипси каби пастга улоқтиради...

Ҳикоятлар

КИСРОНИНГ МАЖЛИСИ

Кисронинг мажлисига уч киши — румлик файласуф, ҳиндистонлик ҳаким ва Бузуржмехр тўпланишган экан. Суҳбат «дунёда энг ёмон нарса нима?» — деган масалага етганда улар тортишиб қолди:

Румлик файласуф: «Дунёда энг ёмон нарса кексалик, қувватсизлик ва камбағаллик», — деди.

Ҳиндистонлик ҳақим: «Беморлик ва гам-андух», — деди.

Бузуржмеҳр: «Ўлим яқинлашиб, тамом ишдан узоқлашмоқ», — деди.

КИШИ МАНСАБ БИЛАН

Искандар Зулқарнайн билимдон бир одамни шарафли ва баланд мансабидан бўшатиб, паст ишга тайинлабди. Бир куни саройга келганда сўрабди:

— Қани, айт-чи, янги мансабинг ёқдими?

— Подшонинг умри узун бўлмай! — деб жавоб қилди у. — Киши мансаб билан шарафли бўлмайди, балки мансаб инсон билан зийнатлидир. Қайси лавозимда бўлмасин хуштабиатлик ва адлу-инсоф зарур.

Бу гап Искандарга маъқул бўлди ва унга илгариги мансабини қайтариб берди.

ДАРВИШ ВА ПОДШО

Олиҳимматлик бир дарвиш шавкатли бир подшонинг ҳузурига тез-тез келиб турар ва у билан ёқимли суҳбатлар қурааркан. Ҳунлардан бирида у подшонинг пешонасида маломат аломатларини сезиб, унинг сабабларини излади. Ўйлаб-ўйлаб унинг сабабини ўзининг подшоникига тез-тез бориб туришидан тонди ва уникига бошқа бормамай қўйди.

Бир куни дарвишни кўчада учратиб қолди ва сўради:

— Э, дарвиш, нима сабабдан биз билан алоқани узиб қўйдинг?

— Бориб қовоғингни солиқ кўргандан кўра «нега келмай қўйдинг?» — деган сўроқни эшитганим яхши, — деди унга дарвиш.

ОЛТИН БЕРМАЙДИ КЎРГАН АЙТМАЙДИ

Нуширвонни одил *наврӯз* ёки *меҳржон* кунларидан бирида меҳмон чақирибди. Шунда ўша мажлисда ўлтирган қариндошларидан бири олтин қадахни қўйнига урди.

Подшо буни кўрди, лекин кўрмаганга солди. Баэм охирига етгач, соқий: «Бу ердан ҳеч ким чиқмасин, олтин қадах йўқолган, мен ҳамманн тинтиб кўришим керак», — деди.

— Кўй,— деди унга Пуширвони одил,— олтин бермайди, кўрган айтмайди.

Орадан бир печа кун ўтгач, олтин қадаҳни ўғирлаб кетган киши подшо хузурига келибди. Қараса устида янги либос, оёғида янги этик. Пуширвони одил унинг кийимларига ишора қилиб дебди:

— Бу ҳам ўшанданми?

Қариндоши этагининг пешини хиял кўтарди-да, уни кўз-кўз қилиб деди:

— Мана бу ҳам ўшандан.

Подшо кулиб юборди ва у олтин қадаҳни йўқлик ва зарурат орасида ўғирлаганини тунушиб, хазиначига унга бир минг мисқол олтин беришни буюрди.

ҲАЖЖОЖ ВА БАДАВИЙ

Ҳажжож ов қилиб юриб лашкаридан йироқлашиб адашиб қолибди. Яқин орада бир тепалик бор экан, чиқиб қараса узоқда бир бадавий жулдуз кийимини офтобга ёйиб ўлтирган экан. Туялари эса теварак-атрофда ўтлаб юрган экан. Ҳажжож ўша тарафга қараб йўл олибди. Туялар уни кўриб ҳуркиб кетишибди. Бадавий буни кўриб жаҳли чиқибди ва Ҳажжожни қаргабди:

— Биёбонга кўзни қамаштирадиган кийимда келган одамга худонинг латылати ёғилсин!

Ҳажжож ҳеч нима демади ва бадавийнинг олдига келиб;

— Ассалому алайкум, эй араб!— деди.

— Сенга салем ҳам, худонинг раҳматю барокоти ҳам хайф,— дебди бадавий.

Ҳажжож ундан бир култум сув сўраган эди, бадавий:

— Керак бўлса, отдан туш, хорлик ва мўминьяк билан ич, худо ҳаққи мен ўртоғинг ҳам эмасман, навкаринг ҳам эмасман,— деди.

Ҳажжож отдан тушибди ва мешдаги сувдан тўйиб ичибди. Сўнг бадавийнинг ёнига ўлтириб ундан сўрабди:

— Э, бадавий, қани айт-чи, дунёда энг яхши одам ким?

— У сендан йироқда. Дунёда энг яхши одам пайгамбар алайҳиссалом,— дебди бадавий.

Ҳажжож сўради:

— Халифа Али Абу Толиб ўгли ҳақида нима дейсан?

— Унинг олийжаноблиги ва буюклиги таърифи оғизга
сизмайди.

Ҳажжож сўроқда давом этди:

— *Абдулмалик ибн Марвон* хусусида нима дейсан?
Бадавий аввал бир нима демади. Ҳажжож қистайвер-
гач, деди:

— У ёмон одам.

Ҳажжож таажжубланди:

— Нега уни ёмон одам дейсан?

Бадавий жавоб берди:

— У хатога йўл қўйди, шунинг учун жаҳон *мағрибдан*
машириққача зулм остида қолди.

Ҳажжож сўради:

— Унинг хатоси нима?

Бадавий жавоб қилди:

— У фосиқ ва *мурдор* Ҳажжожни мусулмонлар тепа-
сига амр қилиб қўйди...

ҲАЖЖОЖ ВА ИСЕНЧИ АЁЛ

Ҳажжожга қарши исён кўтарганлар орасида бир аёл
ҳам бор экан. Уни тутиб Ҳажжожнинг хузурига олиб
келибдилар. Ундан гап сўрашганда, аёл бир нима демай,
нинагини бузмай ўлтираверибди. Мулозимлардан бири
унга нўнса қилибди:

— Амр жаноблари гашираётибдилар, сен эса миқ
этмай ўлтирибсан. Нега ундан юзингни ўгирасан?

Хотин жавоб қилди:

— Мен худодан уяламам. Ахир худо назар қилмаган
одамга мен қайси кўз билан қарай?

ҲОКИМ ЎЛГАНИ БИЛАН ФУҚАРО ОЗОД БУЛАРМИДИ?

Ҳажжожга дебдилар: «Худодан кўрқ, мусулмонларга
зулм қилма!»

Ҳажжож сурур билан мицбарга чиқибди ва бундай
жавоб қилибди.

— Тағри таоло мени сизларга ҳоким қилиб қўйибди.
Лекин, мен ўлганим тақдирда ҳам сизлар зулмдан *фориг*
бўлмайсизлар, чунки ўша тағри таолонинг ўзи тепангизга
мендан ҳам зolimроғини юборади

ИНСОНДАН ЕДГОРЛИК — ЯХШИ ХУЛҚ, ДУРУСТ СИЙРАТ

Кунлардан бир кун Искандар Зулқарнайн ҳарбий бошлиқлари билан кенгаш қуриб ўлтирган эди. Улардан бири Искандарга деди:

— Тангри таоло сенга беҳисоб молу мулк ато қилди. Бундан буён сен хотинлар сонини кўпайтир, кўп фарзандлик бўласан. Сендан ёдгор бўлиб қоладиган нарса — фарзанд.

Искандар жавоб қилди:

— Хотини кўпайтирган одам жумлаини жаҳон устидан галаба қилган ҳисобланавермайди, балки хотинлар устидан голиб ҳисобланади. Инсондан ёдгорлик фақат фарзанд эмас, балки яхши хулқ ва дуруст сийрат ҳамдир.

ГУЛОМНИНГ ҲИММАТИ

Абдулла ибн Жаъфардан нақл қиладилар: кунлардан бир кун у мулозимлари ва хизматкорлари билан сафарга отланибди. Кўп йўл босиб Қум вилоятига етибдилар ва бир хурмозорга дам олгани тушибдилар. Хурмозор кўриқчиси бир қора гулом экан. Гулом кундалик емиши учун уч донадан нон олиб турар экан. Шу пайт қаердандир бир ит найдо бўлибди. Гулом нондан бирини унга ташлади. Ит уни апил-тапил ютиб бўлган эди, иккинчисини ҳам ташлади. Уни ҳам еди. Сўнг учинчисини ташлади. Уни ҳам еб қўйди.

Шунда Абдулла ибн Жаъфар гуломдан сўради:

— Сенинг кундалик емишинг нима?
— Ҳозир кўриб турганинг, — деб жавоб қилди қул.
— Не сабабдан итни ўзингдан ортиқ сийладиңг?
— Шунинг учунки, у узоқ йўлдан келган. Мусофир.
Гумон қилишимча у жуда оч. Уни бошқа оч қолдиргим келмади.

— Ўзинг энди нима ейсан?
— Бугун рўза тутаман, — деди гулом.
— Ҳамма мени саховатли дейди, аммо гулом мендан сахийроқ экан, — деди амир ўз-ўзига. Сўнг хурмозорни кўриқчиси билан тамом сотиб олди ва гуломга озод бўлганлиги ҳақида *ёрлиқ* топшириб, хурмозорни унга инъом қилди.

ТАБИБ НЕГА УЯЛАДИ?

Табиб гўристон ёнидан ўтгудай бўлса, юзини беркитиб оларкан. Сабабини сўраганларга дебди:

— Гўристонда ётган ўликлардан уяламан! Чунки бу ерда кимнинг ёнидан ўтмайин, меннинг зарбим остида ўлган ёки мен берган шарбатдан ҳалок бўлган.

ҲОТАМ ЙИГИТ

Ҳотами Тойидан сўрабдилар:

— Умрингда ўзингдан сахийроқ одамни кўрганмисан?

— Ҳотам жавоб қилди:

— Ҳа, кўрганман. Кунлардан бир кун бир етимчанинг уйига кириб қолдим. Унинг ўп бош қўйи бор экан. Дарҳол улардан бирини сўйиб пишириб олдимга қўйди. Ундан бир бўлаги менга маъқул бўлиб кесиб едим ва: «Худо ҳаққи, кўп лаззатли экан», — дедим.

Шундан кейин ўша йигит ташқарига чиқди ва қўйларини бирин-кетин сўйиб менга маъқул бўлган ерини пишириб олдимга қўяверди. Унинг бор қўйини меннинг учун сўйганидан хабарсиз эдим. Ташқарига чиқиб отга минай деб турганимда қарасам эшик олдига жуда кўп қон тўкилибди. Сабабини суриштирсам хизматкорларимдан бири деди:

— Йигит сени деб барча қўйларини сўйди.

Йигитни койиб дедим:

— Нега бундай қилдинг?

Йигит *тавозе* билан жавоб қилди:

— Худога минг қарра шукрим, меннинг бирон парсам сендек олий зотга маъқул бўлибди. Шундай ҳолда хасислик қилсам нима деган одам бўлардим.

Кейин Ҳотами Тойидан сўрадилар.

— Бунинг эвазига сен ўша йигитга нима бердинг?

Ҳотам жавоб қилди:

— Уч юзта саман туя ва беш юзта қўй бердим.

Ҳотамга дедилар:

— Демак сен ўша йигитдан сахийроқ экансан.

Ҳотам жавоб берди:

— Йўқ, сахийликда унга етолмадим, чунки беҳисоб бойлигимдан фақат бир қатрасинигина унга бердим, у бўлса мендан борини аямади.

ТАМСИЛЛАР

НАФСИ ЕМОН БҮРИ

Тулки бўри билан ажралмас дўст бўлишга аҳд қилишибди. Бир куни улар чор атрофи ишиқ ва баланд девор билан ўралган боғ олдидан ўтиб қолишди. Боғни хўб айланиб, охири кўзлари девордаги кичик бир туйнукга тушди. Туйнук тулкига кенг, лекин бўрига тағлиқ қиларди. Тулки осонгина ўтиб олди-ю, лекин бўри роса қийналиб ўтди. Турли наф узумлар ва ранго-ранг меваларни кўриб кўзлари ёниб, оғизларидан сўлақлари оқди. Шунга қарамай, тулки боғдан чиқиб кетишни мулоҳаза қилиб улардан камроқ, бўри бўлса қорнига сиққанча роса еди. Шу пайт боғбон калтак кўтариб келиб қолди ва уларни қувиб кетди. Хинча бел тулки лии этиб тешиқдан ўтиб қочди, лекин бўри туйнукка тиқилиб қолиб хўб калтак еди. Бўри ҳам бир илққ қилиб туйнукдан чиқиб олди-ю, лекин бир қават териси шилшиб тушди.

ЧАЁН БИЛАН ТОШБАҚА

Бир куни ишида заҳари тўлиб-тошган, табиатига ёмонлик фахр бўлган чаён сафарга чиқибди ва азим бир дарёнинг бўйига келиб, ундан ўтишнинг иложини тополмай, ё қайтишнинг билмай, хашак ичига кириб ётибди. Шу атрофда ётган тошбақа унинг аҳволига ачинди-да, чаёни устига миқдириб сувга тушди-ю, нариги қирғоққа қараб сузиб кетди ва дарёнинг қоқ ўртасига етди. Шу пайт тошбақанинг қосасига нимадир тақ-тақ этиб урилгандай бўлди. Тошбақа чаёндан сўради:

— Бу ниманинг овози?

Чаён жавоб қилди:

— Бу сенинг орқанга санчаётган ишимнинг овози. Унинг сenga таъсир қилмаслигини биламан, ammo эски одатимни тарк этолмасам нима қилай?

Тошбақа чаёндан яхшилик келмаслигини пайқади ва сувга шўнгиб уни гарқ қилди.

ЧУМЧУҚ ВА ЛАЙЛАК

Чумчуқ ўз уясини ташлаб, лайлак ошённинг бир четига кириб олибди. Ундан сўрабдилар:

— Лайлакка қанақа муносабатинг бор. Жуссанг же.

митдеккиша-ю, лайлакдек улкан бир қуш билан ҳамсоя бўлишингдан мурод нима?

Чумчуқ жавоб қилибди:

— Бу ишимнинг номаъқуллигини ўзим ҳам яхши биламан, лекин ўзга чорам йўқ. Мен илгари ин қурган ерда илон ўзига ошён қуриб олди. Ҳар йили бола очаман, жигар қоним билан уларни парвариш қила бошлайман. Аммо илон бирдан хужум қилади ва болаларимни ютиб кетади. Охири ўша ерни ташлаб кетишга мажбур бўлдим ва лайлак олдида панох топдим. Умидим шулки илгари болаларим ўша илонга емиш бўларди, энди зора ўзи лайлакка емиш бўлса.

БАҚҚОЛ ВА СИЧҚОН

Сичқон бир неча йил Хожа баққолнинг дўконида ўрнашиб олиб, ундаги қуруқ ва ҳўл мевалардан хоҳлаганича еб тирикчилик ўтказди. Хожа баққолнинг бундан хабари бўлса-да, бепарво юрар, сичқонни сўкиш билан чекланарди, холос. Лекин мукофотини кейин олди. Сичқон бора-бора Хожа баққолнинг ҳамёнига тушиб, оқчаларини битталаб инига ташиб кета бошлади. Бир куни зарурат туғилиб ҳамённи қўлга олган эди, уни оқчадан холи топди. Ўйлаб-ўйлаб бу сичқоннинг иши эканлигини англади ва мушукдек писиб ётди ва сичқон чиқиши билан ўзини унга отди. Уни тутиб олди ва оёғига узун ип боғлаб уни қўйиб юборган эди, сичқон инига олиб борадиган тешикка кириб кетди. Баққол ипни ўлчаб кўриб, сичқон инининг узунлигини билиб олди. Тешикни кавлаб қараса сичқон Хожа баққолнинг дўкони остида саррофнинг дўконига тенг келадиган уй қуриб олган экан ва ўша ерга олтин, қумуш, динор ва дирҳамларни уюб ташлаган экан. Хожа баққол ўзининг ҳақини ажратиб олди, сичқон эса кўрадиганини кўрди.

БҮРИ БИЛАН ИТ

Тулки йўл устида турар, кўзлари ўнгу сўлга ташларди. Ногоҳ узоқдан қандайдир бир нарсанинг қораси кўринди. Яқинлашгач қараса бўри катта бир ит билан бирга келишаётган экан. Улар бир-биридан ҳадик олмас, аксинча дўстлашиб қолишган эканлар.

Тулки уларнинг қаршисига пешвоз чиқиб салом берди ва деди:

— Тангри таолога шукрим, ўрталарингдаги қадимий гина-кудурат меҳру муҳаббат билан, душманлик дўстлик билан алмашибди. Бунинг сабабини билса бўладими?

Ит жавоб қилди:

— Дўстлашиб кетишимизнинг сабаби чўпоннинг душманлиги...

ИТ ВА НОН

Оч қолган ит шаҳар дарвозаси олдида турар эди. Бир вақт қараса битта нон дарвозадан юмалаб чиқди ва гилдираганича саҳрога қараб юмалаб кетди. Ит унинг кетидан тушди ва вовиллаб деди:

— О, таंगा қўвват, дилга ором бағишловчи! Қанақа сафарни ихтиёр қилдинг ва қаёққа қараб кетаётибсан?

Нон жавоб қилди:

— Шу саҳрода жамий бўрилар ва йўлбарслардан дўстларим бор, ҳозир уларни зиёрат қилгани кетаётибман.

— Мени кўрқитаман деб овора бўлма, — деди ит, — тимсоҳнинг бўғзигами, шернинг оғзигами кириб кетганигда ҳам ортингда қолмайман.

ТУЯ ВА ИЛОН

Туя саҳрода ўтлаб юрар, қуруқ тиканакларни ерди. Бир вақт янтоққа ёпишди. Янтоқ гўзалар зулфидай жингалак, парирўйлар ёноғидай тоза ва бегубор эди. Ундан баҳра олай деб бўйинини чўзди, лекин бирдап шоҳида чирмашиб ётган илонга кўзи тушди. Янтоқдан баҳра олиш орзусидан қайтиб ўзини орқага ташлади.

Янтоқ «туя менинг тиканим пайзалари захмидан кўрқди», деб ўйлади.

Туя янтоқнинг кўнглидан ўтган гапни англади ва деди:

— Кўрққанимнинг сабаби кўриниб турган мезбон (янтоқ) эмас, балки пинҳон ётган меҳмон (илон). Хафсирганим тикан захми эмас, балки илон захми.

ТУЛКИНИНГ БОЛАСИГА НАСИХАТИ

Тулки боласи опасига деди:

— Ит билан юзма-юз келиб қолганда ундан қандай қилиб қутулиб кетини йўлини ўргат.

— Йўли кўп-ку,— деди тулки боласига,— лекин, яхшиси уйдан чиқмаслик.

ШИЖОАТЛИ ЧУМОЛИ

Чумоли жон-жаҳд билан ўзидан ўн барабар катта чигирткани судраб борарди. Кўрганлар таажжубландилар:

— Чумолини қарапглар-а, қилтириқ ҳоли билан шундай оғир юкни судраб кетяпти-я?

Чумоли хохолаб кулди ва деди:

— Мардлар юкни жуссаси ва қудрати билан эмас, балки гайрат ва шижоат билан тортадилар.

СИЧҚОН ВА ТУЯ

Туя арқонни судраганча даштда ўтлаб юрарди. Олдидан сичқон чиқиб қолди. Қараса туянинг эгаси йўқ. Ҳирси кўзгаб, арқонни учидан тишлаб туяни уясига қараб етаклади. Табиати бўйсуниши ва одати «хўп» дейишдан иборат бўлган туя қаршилик кўрсатмай сичқонга эргашиб бораверди.

Сичқоннинг уясига етиб бордилар. Туя қараса жуда тор.

— Эй, хомтама,— деди туя сичқонга,— бу нима қилганинг ўзи? Уйнинг шундай кичик, менинг бўлсам жуссам катта. На сенинг уянг каттаради, на менинг жуссам кичиради. Шундай бўлгач, иккимизнинг дўстлашишимизнинг не ҳожати бор?

ШОХСИЗ ҚОЛГАН ҲУКИЗ

Ҳўкиз пода бошида юриб, шохи билан сигирларга бошчилик қиларди. Ногоҳ подага бўри ҳужум қилиб қолгудек бўлса, шохи билан сузиб улоқтириб ташларди. Қандайдир бир сабаб билан унинг шохи сийиб қолди. Энди бўри кўрингудай бўлса ўзини сигирлар паноҳига оладиган бўлиб қолди.

Бунинг сабабини суриштирганларга дер эди:
— Шохим синди, гўё қолдим бешамшир.
Ботирлик ўринга, дилда хавотир.
— Маълум-ку, эл аро шундай мақол бор:
Ишни қуроқ қилур, даъвоин ботир.

ТУЯ БИЛАН ЭШАК

Туя билан эшак ҳамроҳ бўлиб кетишди ва катта бир ариқ бўйига етишди. Туя эшакни елкасига олиб сувга тушди. Ўртасигача борганда сув унинг қорнидан келди.

— Туш елкадан!— деб қичқирди туя эшакка,— сув қорнимдан олмади.

— Рост айтасан,— деди эшак,— лекин қорнида ҳам қорин бор ахир. Ариқнинг чуқурлиги сенинг қорнингдан келгани билан мени тамом кўмиб юборади-ку!

ҚАРГА ВА ТОВУС

Бор саҳнида қарга билан товус учрашиб қолишди ва бир-бирининг айбини юзига солдишди:

— Оёғингдаги қизил этик менинг заррин атлас ва пақини кимҳоб либосимга ярашади,— деди товус,— йўқликнинг қора тўнидан бөрланининг равшан кунига ўтиш вақтида адашиш рўй берганга ўхшайди. Мен сенинг қора бужир этигингга кийиб олибман, сен бўлса менинг қизил саҳтиёп этигингга кийиб олибсан.

— Йўқ,— деди унга қарга.— аксинча, бордию янглишиш содир бўлган бўлса, кийим кийишда адашилган, чунки сенинг этикларинг менинг этикларимга мос келди. Эҳтимол уйқусираб сен менинг кийимларим ёқасига бош тикқансан.

Шу атрофда ўтлаб юрган тошибақа тортишувни эшитиб турган экан, товус билан қаргага деди:

— Э, азиз дўстлар, бефойда баҳсин йиғиштириб қўйинглар, бемаъни тортишувни тўхтаганлар. Тангри таоло ҳамма нарсаин бир кишига бериб қўймайди. Бир одамдаги хуусият бошқада бўлмайди. Шунинг учун ҳар киши боридан хурсанд бўлиши лозим...

Кўзи ожиз бир одам тим қоронгу тунда кўлида чироғу елкасида кўза билан кўчада боради. Ҳар нарсага бурнини суқиб юривчи бир одам унинг қаршисидан чиқиб қолибди ва бу аҳволни кўриб сўқирга дебди:

— Эй, подон! Тун билан кундузин ажратолмайсан, қоронги ила ёруғни кўзинг илғамайди. Шундай бўлгач, чироғнинг сенга нима фойдаси бор?

Кўзи ожиз қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборибди ва жавоб қилибди:

— Чироғни ўзим учун кўтариб юрганам йўқ, сенга ўхшаш дили кўр ва ақли қосирлар менга туртишиб кетиб кўзани синдириб қўймасин, деб ушлаб юрибмай.

* * *

Ғадо умидвор бўлиб бир бадавлат хонадоннинг эшигини қоқди. Соҳиб дарвозани очмай, ичкаридан туриб овоз қилди:

— Афв этасиз, уйда хотинлар йўқ!

— Менга хотинлар суҳбати эмас, бир бурда поп керак, — деди ғадо...

* * *

Шайх Баҳлулга дедилар:

— Басра девоналарини санаб бер.

— Улар сон-саноксиз, — деди у. — Бордию ақллиларни сўраётган бўлсанг, уларни санаб беришим мумкин. Улар бир печтагина, холос.

* * *

Муаллимдан сўрадилар:

— Сен каттамисан, укангми?

— Мен каттароқман, аммо бир йилдан кейин у менга етиб олади, — деб жавоб қилди муаллим.

* * *

Бир золимнинг замонида бадавлат бир одам вафот этибди. Ўша золимнинг вазири ўлганининг ўглини чақиртириб, отасидан нималар қолганини сўрабди.

— Мол-дунёдан фалон-фалон нарсалар қолди, — дебди ўғил унга, — ворислардан бўлса мен билан вазири аъзам қолган, холос.

— Ундай бўлса, — деди вазир, — мол-дунё иккига бўлинсин. Ярми ўғлига берилсин, ярми подшо хазинасига олинсин.

* * *

Букри бир одамдан сўрабдилар:

— Тангри таоло орқангни бошқаларникидай текислаб қўйишини истайсанми ёки бошқаларни ҳам сендай букри қилиб қўйишини хоҳлайсанми?

— Бошқаларни ҳам менга ўхшаб букри қилиб қўйсин, токи улар менга қандай кўз билан қарасалар, мен ҳам уларга шу тарзда назар ташласам, — деб жавоб берди букри.

* * *

Бир шоир табиб ёнига келиб ҳасрат қилди:

— Бир нарса дилимга гириҳ ташлаб, тугун тушиб қолди...

Табиб зийрак одам эди:

— Ҳали ҳеч кимга ўқиб эшиттирмаган бирор шеъринг йўқми? — деб сўради ундан.

— Бор, — деди шоир.

— Унда, ўқи!

Шоир шеърини ўқиб берди.

— Яна бир марта ўқи, — деди табиб.

Шоир шеърини яна бир бор ўқиди.

— Энди кетавер, — деди табиб унга, — дарддан қутилдинг. Дилингда тугун тушиб ётган нарса шу шеъринг экан. Улар қуруқ бўлгани сабабли сен дардга чалинибсан. Энди шу шеърингни дилингдан чиқариб, халос бўлдинг.

* * *

Воъиз минбардан туриб бемазадан-бемаза бешта шеър ўқиди ва мақтаниб:

— Худо ҳаққи, мен буни намоз ўқиб туриб ижод этдим, — деди.

Шу ерда ҳозир кишилардан бирининг маъна бу сўзлари қулогимга чалинди:

— Намоз устида айтилган шеър бу қадар бемаза бўлса, ижод вақтида ўқиган намозида нима маъна ҳам бўларди...

* * *

Боладан сўрабдилар:

— Отагнинг ўлиши ва унга меросхўр бўлиб қолишни истармидинг?

Бола жавоб қилди:

— Йўқ, унинг ўз ажали билан эмас, балки ўлдирилишини истайман. Шундай бўлганда мол-мулк ҳам қўлимга ўтади, яна хун ҳақи ҳам оламан.





АЛИШЕР НАВОЙИ

МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ

Биринчи қисм

**КИШИЛАР АҲВОЛИ, ФЕЪЛ-ҲАРАКАТ
ВА СУЗЛАРИНИНГ КАЙФИЯТИ**

ОДИЛ ПОДШОЛАР ТУҒРИСИДА

Адолатли подшо ҳақдан халойиққа кўрсатилган марҳаматдир, мамлакат учун тинчлик ва фаровонлик сабабидир. Қуёш билан баҳор ёмғиридек қора туپроқдан гуллар очар ва мамлакат кишилари бошига олтин билан дурлар сочар. Фақирлар ва нотавонлар унинг юмшоқлик ва яхши муомаласидан роҳатда, золимлар ва миршабларнинг сиёсати тигидан қўрқувда. Қўриқлашидан қўй билан қўзи бўри хавфидан амонда, жазолашидан мусофирлар қароқчи ваҳмидан амонда... Ҳайбатидан йўлларда қароқчи йўқ, халқ қўлида моллар гўлиқ. Забтидан амалдорлар қалами синиқ, золимлар байроғи йиқиқ... Қасос тигидан ўғри қўли халқ молидан тортилган...

НОМУНОСИБ НОЙИБЛАР ТУҒРИСИДА

Ёлгончи, кеккайган нойибнинг... ёлгон ҳукм тарқатувчига боис *тама* шумлиғи ва нотўғри фармон етказувига сабаб ҳире ёмонлиғидир. Бирер нарса олишда ёлгон унга чин ўрнида ва мусулмонларга нуқсон етказиш унга дин ўрнида. Ёлгон борида чин сўз айтиши маҳол. Пора олиш-

да ўзга сўз деб, аммо кўнглида бошқача хаёл. Сўзи билан иши бир бўлмаган бундай пойибнинг шоҳ эшигидан йўқолгани яхши.

ЗОЛИМ, ЖОҲИЛ ВА ФОСИҚ ПОДШОЛАР ТУҒРИСИДА

Адолатли подшо кўзгу, бу эса унинг тескарсидир. У ёруғ тонг, бу эса унинг қоронги кечасидир. Зулм унинг кўнглига ёқимли, *фисқ* унинг хотирига севимли. Мамлакат бузуқлигидан юрагида йиғноқлик, халқ паришонлигидан хотирида тинчш. Обод жойлар унинг зулмидан вайрона, кабутар уялари бойқушга ошёна. Май сели унинг базмида ошиб тошганидан мамлакат ободоликларини вайрона қилган... Ноҳақ қон тўкмоқ ҳаминша унинг хунаридир, жони бор киши ундан кўрқувдадир...

Ўзининг номаъқулчилиги ўзига яхши кўринади, халқнинг маъқул иши унга ёқимсиз ва ёмон туйилади. Кўп хизмат оз янглиш билан унинг олдида побуд бўлади, кўп ҳақиқат оз хато билан унинг ҳузурда йўққа чиқади. Хато фикри ўнг келмаса, дахли йўқларни шу фикрга шерик ҳисоблайди, балки шу фикрга қаршиларга тўхмат қилади. Потўғри хаёли тўғри чиқмаса, пштироки бўлмаганларни итобга олади, балки хабари йўқларга азоб беради. Ҳаёт сувини заҳар деса, маъқулламаган гуноҳли; қуёш нурини қоронгу деса, бу гапни мақтамаганининг рўзгори қора бўлади...

Чин сўз айтганлар жони хатарда, яхшиликка ундаганлар ўлим хавфида. Ҳақиқат унинг қошида беҳуда; ақлли унинг назарида жоҳил.

Халққа қарши кўнглида сақлаган кийнаси — яширин хазинасининг кўмиғлик қисми. Ўлдирмоқ учун жон бермоқ — шioriдир; халқ молу жонига човут солмоқ унинг овидир...

МУДАРРИСЛАР ТУҒРИСИДА

Мударрис кёракки, гарази мансаб бўлмаса ва билмас илмини айтишга уринмаса, манманлик учун дарс беришга ҳавас кўргазмаса ва олғирлик учун гап-сўз ва гавго юргуз-маса, подонликдан салласи катта ва печи узун бўлмаса... Нопокликлардан кўрқса ва нопокликдан қочса; нанки ўзини олим билиб, неча подонга турли хил *фисқ* ишларни

мумкин, балки ҳалол қилса, қилмас ишларни қилмоқ ундан содир бўлса ва қилар ишларни қилмаслик унга қоида ва одат бўлиб қолса. Бу мударрие эмасдир, ёмон одат тарқатувчидир...

ТАБИБЛАР ТЎҒРИСИДА

Табибга ўз ишида маҳорат, касаллар ҳолига шафқат керак, асли *тибб*га табиати уйғун ва донишмандлар сўзига пайров ва мулозим бўлсин. Сўзида юмшоқлик ва дилжўйлик, ўзида *жаё* ва хушфетъллик бўлсин...

Бундай табибнинг юзи бемор кўнглига севимлидир ва сўзи касал жонига ёқимлидир. Дами беморларга даво ва қадами хасталарга шифодир. Унинг кўрниниши халослик хизри ва шарбати тириклик сувидир.

Агар касбида моҳир бўлса-ю, аммо ўзи бадфетъл, бепарво ва қўноқ сўз бўлса, агарчи беморга бир тарафдан даво қилур, аммо неча томондан касалнинг мизожига ўзгарниш киргизур. Лекин саводсиз табиб жаллод шоғирдидир; у тиг билан, бу заҳар билан азобловчидир...

КОТИБЛАР ТЎҒРИСИДА

Котиб шоирлар сўзини вараққа нақшловчи ва сўз хазинасини сақловчи. Сақловчининг иши топширилганини сақлашдур ва ўз биланча сарфлаш хиёнат бўлур. Омонат топширилган киши хиёнатга мансуб бўлса, ўз ишида айбдор бўлур, ундай кишининг қўлини кесмоқ яхшидир. Худди ҳол яхши юз саҳифасига гўзаллик берганидай, яхши хат ва ундаги нуқталар қоғоз саҳифасига чирой беради. Хушхат котиб сўзини безантиради ва сўзловчини роҳатлантиради. Ёзуви тўғри котибнинг тўғрилар кўнглига мақбуллиги аниқ. Муҳаррир хоҳ бир байт, хоҳ юз байт ёзгани билан таҳрири тузук бўлса, мақбул бўлур. Агар ёзув шакли кўримсиз бўлса, ўқувчи ва билимли киши ундан қийналади...

1:

АШУЛАЧИ ВА ЧОЛГУВЧИЛАР ТЎҒРИСИДА

Шодлиқни оширувчи хонада, гамни кетказувчи созанда — буларнинг ҳар иккисига ҳол ва дард аҳли жон фида қилурлар.

У соз чалиб ёқимли ашула қилганда, эшитувчининг ҳаёти нақди унга фидо бўлса на гам. Кўнгил қуввати яхши чолғучидан, руҳ озиги хуш овоздандир. Хушхон созандадан дард аҳлининг ўти тез бўлар, агар малоҳати бўлса, ҳол аҳли ўртасида гавго кўтарилар. Ҳар бир созанданинг сози дардлироқ бўлса, унинг чертиши ярали юракка таъсирлироқ тегар. Отанин юзлик созанда халқумидан ёқимли кўшиқ чиқариб, ҳол аҳлининг куйган бағридан тутун чиқаради. Ёқимли машшоқ агар фаҳм-фаросатли бўлса, одам кўнгли тошдан бўлса ҳам унга берилади, хусусан, ҳам айтса ва ҳам чалса, кўнгил мулкига қандай гавголлар солади...

Аmmo, бу гуруҳнинг бошқалари ҳам агарчи кўнгил очувчи ва қийинчилиқни юпатувчидирлар, лекин ҳақиқатда насткаш ва тиланчидирлар. Айтувчи ва чолғувчи зорланиш, айланиб-ўргилиш билан олғувчидир. То буюрувчида бахшиш ва инъом бор — улар малай ва хизматкордирлар. То суҳбатда ноз-неъмат мўл-кўл — уларга барча буйруқ ва қайтариғинг мақбул. Борди-ю, базмда машшат оз уларнинг иши қинқайини ва ноз бўлди... уларнинг кўнгли сендан олинди. Агарчи йиллар бўйи эҳсонингдан баҳра олсалар ҳам — танимасликка солиб ўтарлар ёнингдан. Оз олсалар ерга урарлар, кўп олсалар кадрламастар...

ШАҲАРДА ОЛИБСОТАРЛАР ТЎҒРИСИДА

Шаҳар олибсотари хиёнатчи, ўзига фойда ва мусулмонларга қаҳат истовчи. Халққа зиён унинг фойдаси, арзон олиб, қиммат сотмоқ унинг орзуси. Олишда *катонни* бўз дейди, сотишда бўзни мақтаб катон хусусида сўзлайди. Шолни қимматбаҳо кийим ўрнида ўтказа оладиган бўлса кечиктириш йўқ, бўйрани зарбафт ўрнида сота оладиган бўлса тўхтатиб туриш йўқ.

Дўконда инсофдан бошқа барча мол мавжуддир; унда ўз айбига иқрор бўлишдан бошқа поинсофликнинг барча тури кўп топилар...

БОЗОР КОСИБЛАРИ ТЎҒРИСИДА

Бозорда савдогарчилик қилувчи косиб тағрига хоин ва ваъдасида турмовчи. Улар бирга арзирини юзга сотмоқдан минг бор мақтадилар; мингга тенгини юзга олмоқдан

заррача уялмайдилар. Тўғрилиқ билан савдо улар учун зиёноклик ва ваъдага вафо улар учун ёмонҳоллик ҳисобланади... Ўғил отани алдаши уларнинг ҳунарлари...

ДЕҲҚОНЧИЛИК ТЎҒРИСИДА

Дон сочувчи деҳқон ерни ёрини билан ризқ йўлини очувчидир. Агар ўғрилиқ ва тузуклиги бўлса *солиқ* туясича бўлур. Қўши ҳам икки зўр полвон бўлиб, юкига бўйсуниб олдида юради; ишлашда ҳамдам ва ҳамқадам... Олам маъмурлиги улардан, аламдилар шодлиги улардан. Ҳар қаён қилсалар ҳаракат халққа ҳам овқат етар, ҳам баракот.

Деҳқон агар тўғрилиқ билан дон сочса, ҳақ бирига етса, юз эшигини очади...

...полизида руҳ озиги кўринадир. Дарахтларининг ҳар бири кўм-кўк осмондай, у дарахтларининг гул ва меваси юлдуз ва юлдузчалардай. Камбағалларининг шарбат ва сиркаси ундан, давлатмандларининг емиши ва аъло шарбати ундан...

Иккинчи қисм

ЯХШИ ФЕЪЛЛАР ВА ЁМОН ХИСЛАТЛАР ТЎҒРИСИДА

ТАВОЗЕ ВА АДАБ ТЎҒРИСИДА

Тавозе халқ муҳаббатини ўзига тортар ва *улусни* шу ишни бажарувчи билан дўстлаштирар. Тавозе дўстлик чаманида тоза гуллар очар ва у чамандан ошнолик ва улфатчилик базмига хилма-хил гуллар сочар...

Адабли, агарчи барча кишилардан яхшидир ва ҳамма халойиқдан ёқимлидир, аммо улуғлардан кўра яхшироқ ва кўли устунлардан кўра ёқимлироқдир. Адабли ўз тенгқурлари орасида бир-бирига мақтанарли бўлади, каттадан-кичик ўртасида яхши кўринади. Саҳийлик қилмай элни шод қилади ва бирор нарса ҳадя қилмай кишини гамдан озод қилади.

Адаб кичик ёшдагиларни улуғлар дуосига сазовор этади ва у дуо баракоти билан умрбод баҳраманд бўлади. Адаб кичкиналар меҳрини улуғлар кўнглига солади ва у муҳаббат кўнглида абадий қолади...

Ҳикоят

... бир ов пайти гавғосида, чопиш ва отиш орасида Хусрав Парвезининг юксаклик тожидан яроқлаган гавҳар ва норлаб турган ишжу узилиб ерга тушди. Овга берилиб кетиб ундан ҳеч кимнинг хабари бўлмайдди. Овдан *Мадоинга* қайтдилар. Бу ишни билгандан кейин одамларни суриштиришга юбордилар ва ўша ноёб гавҳарни қидирдилар.

У тож безаги мамлакат хирожига баробар бўлгани учун, тонган кишига қўн нарса ва қийматли мукофот ваъда қилинди. Халқ эса ўша даштда ўша гавҳарни қидирувда ва мукофот олиш пайида эди.

Иттифоқо бири гафлатда чўмган, бири ҳушёр. Гафлатдагиси жоҳиллик юзасидан гердайган, ҳушёр эса тавозе ва адаб безаги билан юксалган. Икки ҳамроҳ ўша даштдаги йўл билан бориб ва шаҳар сари етишга нитилиб қадам ташлар ва дашт кезар эдилар. Булардан бирининг оти жаҳонганта *Мудбир* ва бирининг номи йигитлар марди *Муқбил* эди. Булар ишжу қидирган халойиққа яқинлашдилар, халқни бошлаб чиққан кишига йўлиқишдилар. Мудбир такаббурилик билан унга боқмай ўтди, Муқбил эса инсонлик йўлини илгари сурди. У бошлиққа адаб ва тавозе юзидан бош эгди, оёғи остида эса гавҳар ётган экан кўриб олди ва халғи бошлиққа тақдим этди, у эса ўша ваъда қилинган мукофотнинг вақили эди. Муқбилнинг қўлидан ушлаб шаҳарга қайтди ва бўлиб ўтган воқеани Хусрав Парвезининг қошида тўлиқ баён қилди. Хусрав хуниҳол ва шод бўлди. Муқбилга деганидан ортиқ ишғомлар бериб, ундан узрлар сўради.

Мудбир гердайини натижасида шаҳар гўлохидан жой олди. Муқбил эса, тавозе ва адаб хосиятидан мақсад гавҳарини топиб, шох чаманида ором олди.

УЧИНЧИ ҚИСМ

ТУРЛИ ФОЙДАЛАР ВА ЭРНАК БУЛИШ СУРАТИ

Танбеҳлар

...Бахтли агар олим бўлса, подонлар сўзи унга ибратли ва эътиборли бўлади; бахтсиз агар жоҳил бўлса, олим сўзидан ор қилади. Ҳақиқат ҳам, жоҳилликдан кўра бад-

бахтроқ яна нима бор? Кимки ўзини-ўзи ёқтирса, қандай ёмолик, кимки сўзини ўзи ёқтирса қандай бахтсизлик! Олам аҳли ўзларини ўзлари севадилар ва ўз сўзларини ўзлари ёқимли севадилар. Инсон жинси бу сифат билан *жаҳолат*да қолган ва нафслари ихтиёрсиз бу даъвога илинган.

* * *

Нафс истагига берилган *нафсоният* мақомида ўрнашади. Ҳеч ким ўз кўнглига ҳам тиламас ва ўз нафсига алам истамас. Аммо ўзганинг азиз зотида ҳадсиз хорлик кўрса, ўзига келган озгина қаттиқчиликка ҳам тафовут қилмас. Яна бирор азиз киши шаънида беҳисоб қийинчилик англаса, ўзига келган озгина кулфатга таъсирланмас. Ҳамма киши ҳам ўзгадан кўра ўзини азизроқ, ўзгалар сўзидан кўра ўз сўзини лазизроқ билади. Киши дунё яхшиликларини ўзидан нари кеткизмайди, аммо ўзга кишига яқинлаштирамайди.

* * *

Эркакларнинг кўргазиш учун ясанмоғи — хотинларнинг ўзига зеб бериш учун безанмоғи кабидир. Ваҳоланки, бу иш икковига ҳам ярамайди, аммо эркакларга кўпроқ шармандалиқдир. Барча ўзини кўрсатиш ва безаш касали билан оғриган ва бундай қилиш эса бу иш ўз қошларида яхши кўриниш ҳар кимнинг ўзига яхши туюлишининг очиқ далилидир...

* * *

Ўзига берилган — подондир. Ўзини безаган — хушрўй сатандир. Ўзини тортган — панд еган, мағрурланган — лаънат остида қолган.

* * *

Фано аҳлига кўп сўзламоқ — мақбул эмас, кўп эшитмоқ — матлуб ва яхшидир. Эшитмоқ кишини тўлатади, айтмоқ бўшатади... Кўп деган кўп янглишади, кўп еган кўп йиқилади.

Таи касалларининг асоси кўп емақдир, кўнгли касалларининг асоси кўп демак. Кўп демак сўзга бино қўйган-

лик, кўп емак нафеса бўйсунганликдир. Кишига бу сифатлар ортиқчалик қилади, барчаси ўзига берилганликка олиб боради.

* * *

Такаббурлик — шайтон иши, ўзини катта олиш — подон иши. Мутакаббир тенгқур дўстлари олдида таънада қолади, тағри олдида *мардуд* ва малъун... Худнарастликдан бутнарастлик яхшидир.

* * *

Яхшилик — бир жабрланганининг оғир юкини кўтармоқ ва уни ўша қийинчиликдан қутқармоқдир. *Карам* бировнинг машаққат тикани оғирлигини кўтармоқ ва у тикан учидан гулдек очилмоқ ва ўша қилинган ишни қайтиб тилга келтирмаслик, оғизга олмаслик, ўша кишига миннат қилмаслик ва унинг юзига сөлмасликдир...

* * *

Мазлумга марҳамат кўрсат, токи золимдан осойиш кўргайсан. Қўли калталарга наф етказ, агар тиласанг кучлилардан зарар кўрмагайсан. Хирадманд ёвлашишдан қочар, келишиш учун уйғушлик эшигини очар. Ари гавғосидан найза тасавури пайдо бўлади, асал савдосидан ичиш тасавури муяссар бўлади.

* * *

Дардларнинг нафаси бир ўтдирки, қаттиқ кўнгилни юмшатар ва қуруқ кўзни йиғдатар. Куйганларнинг дами бир елдирким, манманлик хашагини совура ва ғазаб тупроғини суура. Ошиқ иши ялниниш-ёлвориш, ишқ далили эса куйиш-ёниш. Парвонага куймоқ ва ўртанмоқ одат. булбулга ихтиёрсиз қилган нолаву зор ва фарёддан қайда тишим? Кечаси ялтирайдиган қурт ёлқин ишини қилмас, капалак парвона ишини билмас...

* * *

Ҳар кимки биров билан дўст гутинса ёки дўстлик даъвосини қилса, ўзига раво кўрмагани дўстига раво кўрмасли-

ги керак. Бас, машаққатлардан руҳга алам етади, киши уни ўз жисму жонига мумкин тонади. Аммо уни дўсти учун хаёлига ҳам келтиролмайди. Агар хаёлига келтирса даҳшатидан ҳаёти сўнади...

* * *

Кўнгил бадаи мулкнинг подшоҳидир. Унга соғлиқ бунга ҳам соғлиқ, унга нохушлик бунга ҳам нохушлик. Демак, кўнгил мулкнинг эгаси бўлган парса шоҳларнинг шоҳидир. Бадаининг тузук ва бузуқлиги кўнгилнинг тузук ёки бузуқлигига боғлиқ. Мулкнинг обод ва хароблиги шоҳнинг адолат ва зулмига боғлиқ. Подшоҳ мулк бадаининг жонидир, кўнгил — бадаи мулкнинг султони.

* * *

Шоҳдан ҳам лутф даркор, сийёсат ҳам матлубдир. Аммо ҳар бири ўз ўрнида бўлмоғи яхшидир. Бас, унда дўстдан душманини фарқ қилмоқ учун кўп мулоҳаза ва фаросат керак. Ёрни ўзгадан фарқ қилмоқ учун кўп тажриба ва донолик зарур. Чунки ундан барчасига кўрқув ҳам, умид ҳам бор. Зарурдирки, ўзини қуллар каби кўргизсин...

* * *

Беҳуда ҳукм бировни нобуд қилса, у замон пушаймон бўлишдан нима фойда? Ёки ўринсиз бировни олий даражага кўтарса-ю, биллиб қолиб пастлатса, ўз шаънига зиёнидир.

* * *

Фосиқ олим ўз-ўзига золим донишманддир, давлатманд бахил — ўз зинтини кўзловчи подон. Бу икки киши умрини бекорга ўтказдилар ва гўрга ҳасрат ва армон олиб кетдилар. Бири буки, илм ўрганишга машаққат чекди-ю, амал қилмади, бири, мол йиғишга меҳнат қилди-ю, сарф қилиш-ни билмади.

* * *

Ёмонларга марҳамат ва яхшилик яхшиларга зарар ва алам келтиради. Мушукни сийлаш — кабутарга офатдир. Шағолга ён босмоқ — товук тухминини қурутмоқдир...

* * *

Ақллилар подшоҳлар сўзига ишоч билдирмайдилар, билимдонлар жинчилар гапига эъти мод қилмайдилар, чулки бири соҳиб ихтиёрдир, иккинчиси беихтиёрдир. Ақллига ҳар иккаласидан нарироқ юриш яхшидир...

* * *

Қайси бир кўнгил қаттиқ сўздан яраланган бўлса, аччиқ тил заҳарли найзадек бўлур. Кўнгилга қадалган тил ханжари еткизган жароҳат битмайди, унга ҳеч нарса малҳам ўрнини тутмайди. Ҳар бир кўнгил тил ханжаридан жароҳатланса, юмшоқ сўз ва ширин тил унга малҳам бўлади ва роҳат беради. Мулоим тақаллум — ваҳшийларни улфатга айлантиради, афсунгар — илони инидан чиқаради...

* * *

Тилга ихтиёрсиз — элга эътиборсиз. Кўп сўзловчи валди роқ тунда тонг отгунча ҳурийдиган итга ўхшайди. Тили ёмон халқ кўнгилга жароҳат еткизгани каби, ўз бошига ҳам офат етказди. Нодоннинг ваҳшатга солувчи алжирашга томоқ қирмоғи — эшакнинг ўринсиз ҳанграмоғи. Ширинсухан сўзни юмшоқлик ва келишув билан айтади, кўнгилга келган юз гам унинг сўзи билан қайтади. Имкони бор ҳар бир яхшилик сўз орқалидир.

* * *

Кимники сўзи ёлгон — ёлғони очилиб қолгач уялгон. Ҳар ёлғонни чиндек айтувчи сўзамол — кумушга олтин қопловчи заргар. Ёлгон афсоналар билан уйқу келтирувчи — ёлғондакам уйқуда сўзга кирушувчи. Ёлгон айтувчи — гафлатдадир. Сўзининг турлари кўпдир, ёлгондан, ёмонроқ тури йўқдир.

Кимки ёлгонга вақтини сарф этса, унга бу ёмон кўринмай, аксинча яна шу билан фахрланади. Агар тингловчини гофил топса, уларнинг олдида ёлғонини чинга айлантирса, мақсадини ҳосил бўлган ҳисоблайди...

* * *

Подшоҳлар ҳузуридан йироқ ва ҳоқонлар базмидан четроқ турмоқ, балки яқинига йўламаслик яхшироқдир...

Кимки кўнглига ҳар нима келганини қила олса, унга ўз ихтиёри билан яқин борган бўлса ўзини-ўзи балога тикади... Подшолар хизматига журъат кўрсатмоқ, ўз ҳаётинини узмақдир ва ичига оғу сўрамоқдир. Уларга яқин бўлишни истамок ўз ўлими учун бало тигини раво кўрмоқдир.

* * *

Ҳақимлар подшоларининг аҳволи кайфиятини текшириб, уларни ўтга ўхшатгандирлар. Ўт узоқдан наф етказди, ундан фойда тономок узоқроқдан яхшироқдир. Гулхан ўти четроқдан наф етказди, ичига тушганини дарҳол куйдиради...

* * *

Елғончи киши унутувчи бўлади, *тааммул* ва эҳтиёт йўлидан четда туради. Ҳар кимнинг сўзи чин бўлмаса, тўғрилар кўнглига у сўз мақбул тушмас. Елғончи ўз сўзини бир-икки бор ўтказди, кейин нима қилади? Елғони билиниб қолгандан сўнг унга расволик етади ва сўзининг эътибори халқ кўнглидан ўтади.

Кўнгли хазинасининг қулфи тил ва у хазина калитини сўз деб бил.

* * *

Душман фирибин ема ва маддох хушоматин чин дема, чунки унинг гарази ўз мақсадига етмоқдир. Унинг мақсади сендан кичкина инъом олмақдир...

* * *

Ваҳшатли хабарин чин деб дўстга еткизма ва бировнинг айби кўриниб қолса юзига солма...

* * *

Тез қўлга кирган узоққа чўзилмас, мақтаган билан баҳоси ортмас...

* * *

Илм ўқиб унга амал қилмаган, шудгор қилиб уруғ элмаганга ўхшар, ёки уруғ сочиб ҳосилидан баҳра олмаганга ўхшар...

* * *

Оз демоқ ҳикматга бонс, оз емоқ соғлиққа сабаб. Оғзига келгани демоқ нодон иши ва олдига келгани емоқ хайвон иши...

* * *

Гавҳар балчиққа тушган билан қиймати камаймас ва ўз баҳоси йўқолмас. Эшакмушчоқни тоғга таққан билан феруза ўрнини босмас ва ҳеч ким унинг баҳоси камлигини унутмас.

* * *

Фосиқ ҳамма миллатда нодондир, нокизалар орасида эса яна ҳам нодонроқ... Қайси эл билан ёр бўлсанг ўзингни ўша хилда тут, қандай бўлсанг ўзингни ўшандай кўргиз...

* * *

Билмагани сўраб ўрганган олим, орланиб сўрамаган ўзига золим. Оз-оз ўрганиб доно бўлур, қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур. Ўрганишдан қочган лаванд ва юзига ҳийла, баҳона эшигини очган хушёқмас аблаҳ, Меҳнат қилиб илм ўрганган хирадманд.

* * *

улфат ва машаққат билан еган қандли кумочдан тинч кўнгил билан ичган ёвгон умоч яхшироқдир. *Зарбофт тўли* кийиб биров олдида тик турмоқдан эски чопон билан тупроқ устида тинч ўтирмоқ яхшироқдир.

Ўзидек бир кимсага қарам бўлиб, шодлик билан атлас, кимхоб устида ўтиришдан кўра кўнгил машаққатидан овоз бўлган ҳолда гадойлик бўйрасида ер тутини кўп ортиқдир.

* * *

Нафсига берилган кишидан ҳунар келмас — емакдан ўзга; шахснараст кишидан фойда етмас — демакдан ўзга. Бирини ҳаром овқатдан ором оллар, бирини ўз мақтовини сўзидан роҳатланар...

Ақли кишилар хатосидан огоҳланади, тўғри йўлга тушиб олади. Буни у ўз хатосидан бошқалар огоҳланишидан ва айбини юзига солишдан бурун қилади.

САХОВАТ ВА ҲИММАТ ТЎҒРИСИДА

Сахийлик инсоният боғининг ҳосилдор дарахтидир, балки у дарахтнинг ширини мевасидир. Одамийлик ўлкасининг тўлқинли дарёси, балки у тўлқин дарёсининг асл гавҳаридир. Саховатсиз киши — ёгинсиз баҳор булутини ва пени йўқ тотор мушкидир. Мевасиз дарахт ҳам биру ўтин ҳам бир, ёгинсиз булут ҳам биру тутун ҳам бир. Саховатсиз киши билан гавҳарсиз садафини бирдай ҳисобласа бўлади... Сахий — булутдир. Иши хирмон, балки хазина бермоқ, бахил эса чумолидир, одати дон ва машоқ термоқ.

Ҳимматлиларнинг ихтисоси сахийликдир. Бу икки шарафли сифат (саховатлилик ва ҳимматлилик) покиза кишиларга хосдир. Сахийлик инсоннинг баданидир, ҳиммат — унинг жони. Ҳимматсиз киши эр сонда эмас, чунки жонсиз баданини киши тирик демас.

... Исрофгарчилик сахийлик эмас... Ҳақ молини куйдиргани девона дерлар, ёруғ кунда мум шам ёққанини ақлдан озган дерлар.

Фахрланиш учун бермоқ ўзини кўрсатишлик ва бу билан ўзини сахий демак беҳаёликдир. Кишилар кўрмагунча бермаган пасткашдир, сахий эмас. Тилаганга бергани ҳам сахийликдан йироқ бил, қистов билан бермагани яхшироқ бил. Битта нонни икки бўлиб, ярминини бир очга бергани сахий дегил, ўзи емай барини муҳтожга бергани сахий дўст дегил.

ВАФО ТЎҒРИСИДА

... Жаҳон гулшани вафо гулидан зийнатсиз, башарият гули вафо исларидан бўйсиз. Вафо шундай шамдирки, ҳар бир қоронғи ушни ёртмас ва замонанинг бевафо одамлари билан улфатлашмас. Шундай нарғис гулдирки, давр чаманига кўз солмайди ва кишилар кўнгли гулчасида кўрөлмаслик ва ҳасаддан бошқа нарса қолмайди. Шундай севиклидирки, яратилиши пок, пок кўнглидан бошқага

ромлиги ва улфатчилиги йўқ. Шундай истакдирки, зоти покиза, покиза табиатлигидан бошиқага майл ва рағбати йўқ...

Вафога ҳаё билан пайвандлик — худди ҳаёга вафо боғланган кабидир.

ВАФО ЗАЙЛИДА ҲАЁ ТУҒРИСИДА

Қарам ва мурувват — ота-оналардир. Вафо ва ҳаё — икки эгизак фарзанд. У икковида ҳар қанча равшанлик билан софлик бўлса, бу икковда шунчалик жипслашиш ва бирикниш юз берур. Ҳар бир кўнгилга вафо маскан қилар экан, ҳаё ҳам жойлашади, ҳар бир ўринда у топилар экан, бу ҳам топилади. Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ. Кимдаки буларнинг иккиси ҳам йўқ — имон ҳам йўқ. Ҳар кимда имон йўқ — ундан одамийлик қилишга имкон йўқ...

Комиллар — аҳли ҳаё, ноқислар — беҳаё...

Ҳар кимга бир вафо кўргаздим — юз бевафолик кўрмагунча қутулмадим. Ҳар ким билан бир меҳр-муҳаббат ойинини туздим — минг жабр ва зўрлик тотмагунча халос бўлмадим...

ЮМШОҚ КўНГИЛЛИЛИК ТУҒРИСИДА

Ҳилм исон вужудининг мевалик боғидир, одамийлик оламининг жавоҳирлик тоғидир. Ҳилмни ҳодисалар дунёсида кишилик кемасининг лангари деса бўлади ва исонлик мезонининг тошига нисбат берса бўлади...

САФАРНИНГ ФОНДАЛАРИ ТУҒРИСИДА

Яхшидан ёмонлар ҳам ёмонлик кўз тутмас: яхши киши ёмонларга ҳам яхшиликни унутмас. Яхшилик қила олмасанг, ёмонлик ҳам қилма. Яхшиликни ёмонликдан яхшироқ билмасанг, ёмонроқ ҳам билма. Яхшиликни билмасанг яхшиларга қўшил. Яхшилик теварагида айлана олмасанг, яхшилар теварагида айлан.

* * *

Дардлик кўнгил — шуълалик чироқ; ёшлик кўз — серсув булоқ. Туяқушга юк ортиб кўчса бўлмас, чодир

қанотини очиб учса бўлмас. Ўт иши қовурмоқ; ел иши совурмоқ. Сувнинг мазаси муз билан, ошнинг таъми туз билан, инсон яхшилиги — сўз билан... Таъмагирдан карам тилама; гадойдан оқча сўрама. Бахилининг омонат асраши ажаб, яхшилик қилувчининг хиёнат қилиши ажаб...

* * *

Бепок ҳамдамликда ярамас, попок махрамликка... Ўзинга зеб берган ботир бўлмас, капалак парвона бўлмас. Дўст жабридан инграма, душман зулмидан зорланма.

* * *

Фосикдан ҳаё тилама, золимдан вафо тилама. Очиқ юз билан қилинган инъом — сахийлик устига сахийлик. Покиъалик билан қилинмаган иш яхши бўлмас, ип калаваси ҳасса бўлмас. Подшоларга хизмати мос келганининг кўрқинчи кўпроқдир. Ишқенсиз кесак, дарденсиз эшак... Элга кўшилган оройиш тонди, элдан айрилган осайиш тонди. Ҳар бир югурган яқинлашмас, ҳар бир айрилган қовушмас. Душман ҳар қанча кичик бўлса ҳам, кўнгилни қўзғатар, ҳас ҳар қанча майда бўлса ҳам, кўзни булғатар. Ернинг ободлиги эл билан, сув мавжи ел билан. Ёш болалар иши ҳеч нима бўлмас, ниста нўчоги кема бўлмас...

* * *

...Бефойда сўзни кўп айтма, фойдали сўзни кўп эшитишдан қайтма. Оз деган оз янглишар, оз еган оз йиқилар. Очлик — ҳикмат сармоясидир ва тўқлик гафлат кифоясидир. Тўқлик ҳирсини кўнгилдан йўқ қил. Ўзинг оч бўлиб, бир очни тўқ қил. Ўзингни зебо либос хаёлидан қайтар. Либос зеболлигини истасанг бир яланғочни кийинтир. Ҳар қанчаки чиройлидир — кийганингдан кийдирганинг яхшидир.

* * *

Ҳар кишини сирининг махрами дема, бу — дунё кишиларида оздир... Ўзинг сир сақлашнинг ўзингга қийин бўлар экан, яна бировнинг уни сақламоғи мушкулдир... Ўзинг ўз амрингни сақлаб олмаганингни биларсан, бошқа биров уни фош этса айб ҳам қиларсан...

* * *

Чин сүзни ёлғонга чулғама, чин айта оладиган тилни ёлғонга булғама. Ёлғончи — киши эмас, ёлғон айтмоқ эрлар иши эмас.

Ёлғон сүз — дегувчини безътибор қилар, чунки у гавхарни оддий тошдек хор қилар. Кимки чин сүзини ёлғонга қотиштирса, асл ишжунни најосатга отар...

* * *

... Тилингни ўз ихтиёрингда асра, сүзингни эҳтиёт билан сўзла. Вақтида айттиладиган сүзни асрама, айтмас сўз теварагига йўлама. Сўз борки тингловчи танига жоп киритади, сўз борки айтувчи бошини елга беради. Тилинг билан кўнглингни бир тут. Кўнгли ва тили бир бўлган кишининг айтган сўзи бут. Сүзни кўнглингда нишитмагунча, тилга олма. Нимаики кўнглингда бўлса тилга келтирма. Агарчи тилни сақламоқ кўнглига огирдир, аммо сүзни сочиб юбормоқ бонга офатдир. Лайтур ерда унутма, айтмас ерда ўзингни сўзга уринтирма. Лайтар сүзни айт, айтмас сўздан қайт. Оқил чин сўздан ўзгани демас, аммо барча чинни ҳам демоқ оқилнинг иши эмас...

* * *

... Золим ва бедард суҳбатида сўз юрутма. Чақимчи ва номард бор эканида оғиз очма. Доно қўлдан чиққан нарса тўғрисида сўз айтмас, ўтган йиғитлик орзу билан қайтмас.





ДАВЛАТШОҲ САМАРҚАНДИЙ

«ТАЗКИРАТ УШ-ШУАРО»

РАШИДИДДИН ВОТВОТ

Рашидиддин Вотвот хоксор, кичик жуссалик, ҳозир-жавоб одам эди. Вотвот деб аталишига боис шу исмли мўъжаз бир қушга ўхшатилишидир. Шундай бир нақл бор: Қушлардан бир кунн хоразмлик олимлар хоразмшоҳ Отсизининг /1127-1156/ мажлисларидан бирида мунозара ва баҳс қилар эдилар. Рашидиддин Вотвот ҳам ўша мажлисда ҳозир бўлиб, мунозара, баҳс ва ҳозиржавоблик намуналарини кўрсатарди. Хоразмшоҳ кўрдикки, шу қадар кичик жуссали бир одам беҳад ва беандоза баҳс юритаётти. Рашидиддин Вотвотнинг олдидаги *том* устига бир даво қўйилган эди. Хоразмшоҳ зарофат юзасидан деди:

-- Давотни олиб қўйинглар-чи, қани кўрайлик: унинг орқасида туриб гапирётган ким экан ўзи.

Рашидиддин Вотвот нисандани англаб, давошни олиб қўйди, сўнг ўрнидан туриб жавоб қилди:

-- Инсон жуссаси билан эмас, балки дили ҳамда тили билан инсондир...

НИЗОМУЛМУЛК, УМАР ҲАЙЁМ
ВА ҲАСАН САББОҲ

...хожа Низомулмулк Тусий, Умар Ҳайём ва Ҳасан Саббоҳ Нишопурда бирга ўқиган, бирга дарс қилган эдилар. Шу сабабдан бир-бирлари билан дўстлик ипи билан боғлаган эдилар. Хожа Низомулмулкнинг иқбол юлдузи кўтарилиб, эътибор топиб, мамлакатга вазир бўлганда Ҳасан Саббоҳ ва Умар Ҳайём хожа Низомулмулк ҳузурига — Исфаҳонга бордилар. Хожа билан учрашиш муяссар бўлгач, дўстлари уларга турли-туман иззату икром кўрсатди. Орадан маълум муддат ўтгач, хожа бир куни улардан келишларининг сабабини суриштирди.

Умар Ҳайём деди:

— Сенинг олдингга келишдан мақсадим шулки, менга тирикчилик маошини Нишопурдан тайин этсанг, токи фароғатда кун кечирсам.

Хожа Низомулмулк рози бўлди, сўнг Ҳасан Саббоҳга мурожаат қилди:

— Сен нима дейсан?

Ҳасан Саббоҳ жавоб қилди:

— Мен дунёвий ишлар билан машғул бўлишга кўпроқ илтифотим бор.

Хожа Низомулмулк унга Ҳамадон ва Диворнинг ҳокимлигини берди. Лекин Ҳасан Саббоҳнинг мақсади хожа Низомулмулкнинг вазирлигига шерик бўлиш эди. Шунинг учун ҳам берилган мансабини қабул қилмади ва хожа Низомулмулкдан дили огриб, у билан ёвлашиб қолди. Кейин Султон Маликшоҳнинг надимлари ила алоқа ўрнатди ва нарду шатранж ўйнаш билан машғул бўлди-ю, султоннинг яқинлари ва надимларини ўзига ром қилиб олди; улар орқали султоннинг арзига қуйидаги гапни етказди:

— Султон йиғирма йилдан бери подшолик қилмоқда. Лекин у мамлакатдан қанча миқдорда мол жамланиб, унинг не миқдори харж қилинаётганидан албатта воқиф бўлиши зарур.

Султон хожа Низомулмулкни чақиртириб деди:

— Мамлакатдан жамланадиган ва сарфланадиган молни қанча вақт ичида ҳисоб-китоб қилиб бера оласан?

Подшоҳимизнинг лутфу карами орқасида букун мамлакат сарҳадлари Қошғардан *Ангиолия* ва Румгачадир. Агар астойдил тиришиб ҳаракат қилсак, шояд, бир йил ичида ушбу юмуш охирига етказилур.

Эртаси куни кечкурун Ҳасан Саббоҳ Султон олдида тиз чўкди ва деди:

— Агар султон бу юмушни менга топширсалар ва қўлимни узайтирсалар қирқ кун ичида уни битириб, арзга еткузурман.

Султон *дафтархона* ихтиёрини унга берди ва барча ҳисобчилар ва *муставфий*лар Ҳасаннинг қўли остида бўлиб, «бу юмушни қирқ кун ичида поёнига етказишлар!» — деб буюрди.

Ҳасан Саббоҳ дафтар иши билан машгул бўлди. Қирқ кун муҳлат яқинлашиб, бу юмуш охирига етай деб ҳам қолган эдики, хожа Низомулмулк бу иш Ҳасаннинг қўли билан охирига етиши мумкинлигини англади ва бир ҳийла-тадбир ишлатди. У даставвал чухрасига кўп олтин ва мол бериб, Ҳасан Саббоҳнинг чухраси билан дўстлашишни буюрди. Сўнг яна бундай деди:

— Қирқинчи куни Ҳасан ҳисоб-китоб ишларини яқинлаб келади. Иккимиз уни султоннинг даргоҳига олиб борамиз. Сен йўлда Ҳасаннинг чухрасига: «Ўгани хожангнинг ҳисоб-китоб дафтарини кўрсат-чи, у нималарни ёзган экан, бу дафтар ингимни ёки меннинг хожаминкимни?» — деб айт. Ҳасаннинг дафтари қўлингга тушиши билан уни остин-устун қил, варақларини аралаштириб юбор!» Шунга келишилди ва хожа Низомулмулкнинг чухраси қирқинчи куни Ҳасан Саббоҳнинг дафтарини шу тариқа паришон қилди. Хожа Низомулмулк ва Ҳасан султоннинг ҳузурига бирга етаклашиб киришди.

Султон Ҳасанга қараб деди:

— Дафтарини мукаммал қилдингми?

— Ҳа, мукаммал қилдим, — деб жавоб қилди Ҳасан.

— Ундай бўлса, — деди Султон, — уни олиб кел!

Ҳасан Саббоҳ дафтарини султоннинг олдида қўйиб очди. Лекин, Султон Рай ҳусусида сўраган эди, Рум ҳақидаги варақ очилди... Шундан кейин Ҳасан хожа Низомулмулк макр-ҳийла ишлатганини англади. Ҳасаннинг кўнгли гаш бўлди, қўлу оёғи бўшашиб, шоша-ниша сочилиб ётган дафтар варақларини йиғиштира бошлади.

Султон Ҳасанга ўшқирди. Хожа Низомулмулк эса шу ондаёқ султонга қараб деди:

— Э, худонинг бандаси! Мен бу одам девона эканлигини бошдаёқ англаган эдим, лекин подшомиз мажбур этганликларидан қаршилик кўрсатолмадим. Ахир қандай қилиб бу қадар улкан мамлакатнинг кирим-чиқимини қирқ кунда поёнига етказиш мумкин?!

Мажлис аҳли хожа Низомулмулкнинг бу сўзларини маъқуллаб, Ҳасан Саббоҳни маломат қилди. Султон уни дарҳол даргоҳдан ҳайдаб чиқарди.

Ҳасан Саббоҳ яширин тарзда Исфаҳонда у уйдан бу уйга кўчиб юрди. Абулфазл раис деган дўстининг уйдан бошлана топибди. Дўсти унинг кўнглини олди, Ҳасан бўлса фириб бериб, уни *зиндиқлик* ва бидъат мазҳабига ўтказиб олинди найига тушди. Бир куни у Абулфазл раисга деди:

— Агар бирорта яқдил ва ҳамжиҳат дўстим бўлганда, бу туркманнинг подшолиги ва апови қипчоқнинг вазирлигига тамоман барҳам берган бўлардим.

Раис Абулфазл бу одам Кошгардан то Миергача чўзилган улкан мамлакатни фақат бир дўсти ёрдамида қандай йўқ қила олар экан? Балки у савдойилик дардига мубтало бўлиб қолгандир, деган мулоҳазага борди. Раис ўша кунидек бодом ёғи билан *афтимун* олиб келди ва уларни заъфаронга қўшиб бир дори тайёрладик, у савдойиликни даф қилар эди.

Ҳасан шубҳаланиб раиснинг уйдан ҳам қочди. Дайлам *кўҳистонидаги Аламут* қалъасига келиб, тоат-ибодат билан машғул бўлди. Қалъа *кутволини* фирибгарлик билан ўз муридига айланганди. Ҳасан Саббоҳ ҳамма вақт қалъа ташқарисидаги горда истиқомат қилиб, тоат-ибодат билан машғул эди. Кутвол ундан қалъа ичкарисига кириб истиқомат қилишини сўради.

Ҳасан Саббоҳ жавоб қилди:

— Мен бировнинг мулкида ибодат қилмайман. Менга қалъа ичкарисидан бир ҳўкиз терисича ерни ажратиб сот. Мен ўз мулкимда тоат-ибодат қилай.

Кутвол қалъа ичидан бир ҳўкиз терисича ерни ажратиб унга сотди. Ҳасан Саббоҳ қалъа ичкарисига кириб олгандан кейин унинг тамом халқини, ҳийла ишлатиб, ўзига мурид қилиб олди. Сўнг ҳўкиз терисини тилим-тилим иш қилиб, бир-бири билан улаб, қалъа дарвозасининг бир табақасига боғлади, сўнг девор бўйлаб айланганди, дарвозанинг иккинчи табақасигача тортиб келиб боғлади ва илк саҳар кутволга одам юбориб, деди:

— Бундан буён қалъа менинг мулкимдир, чунки уни сендан сотиб олганман. Энди мулкимни бўшатиб қўй!

Қалъанинг барча аҳолиси Ҳасан Саббоҳга мурид бўлиб қолгани учун кутвол почор қалъани ташлаб чиқди.

Ҳасан Саббоҳ шу тариқа, макр-ҳийла билан, Аламутни эгаллаб олди ва унинг баҳосини Абулфазл раисга ёзиб юборди, мактубда бундай дейилганди:

«Ханузгана ёнимда бирон дўстим йўқ, ёлғизман. Еру дўст ортдирсам ишларим бундан ҳам юришиб кетарди»

МИРЗО УЛУҒБЕК

Мирзо Улуғбекининг фаросати ва хотирасининг қуввати шу даражада эдики, ҳар ерда бирон жониворга ўқ узиб, ов қилса, шу тарихни эслаб қолар, воқеа куни ва қаерда содир бўлганлигини, жониворлардан қайсилари ов қилинганлигини дафтарга битиб қўяр эди. Тасодифан ўша дафтар йўқолиб қолди ва қанча қидирсалар ҳам уни тополмади-лар. Дафтарни сақлаб юрган хизматчилар саросимага тушди-лар.

Подшо деди:

— Ташвиш тортманглар! Мен ўша дафтарга ёзилган гапларни бошдан-оёқ ёд биламан.

Сўнг Улуғбек котибни чақиртириб айтиб турди, улар ёзиб олдилар. Янги дафтар тўлган ҳам эдики, илгари йўқолган дафтар топилиб қолди. Ҳар иккала дафтарни солиштириб, тўрт-беш ихтилофдан бўлак фарқ топмади-лар.

ШАЙХ ОЗАРИЙ ВА УЛУҒБЕК

Маърифатли *шайх Озарий* бундай деб ҳикоя қилади. мен ҳижрий 800 (1398) йили Қорабоғда, улуғ амир Темур кўрагоннинг қиссахони бўлмиш тоғам билан бирга эдим. Мен Улуғбек мирзонинг хизматига тайинланган эдим. Ўша вақтда ҳали ёш бола эдим ва бир неча йил болалик шодлигини шаҳзода билан бирга баҳам кўрдим. У билан бирга ўйнар, нақлу ривоятлар айтар эдим. У мен билан яқин дўст ва ўртоқ бўлиб қолди. Ҳижрий 852 (1448) йили мазкур подшо Хуросонни забт этди ва Исфаронга келиб тушди. Ешлик ўтиб, қартайиб қолган эдим. Ўрнимдан туриб, подшонинг ҳузурига бордим. У мени узоқдан фақир у тақводор либосида кўрди. Салом-алиқдан кейин сўради:

— Эй, дарвиш, сен эски ҳамсухбатимиз кўринсан. Қиссахонимизнинг жияни эмасмисан?

Подшонинг ўткир зеҳни, фаросати ва пок идрокидан лол қолиб дедим:

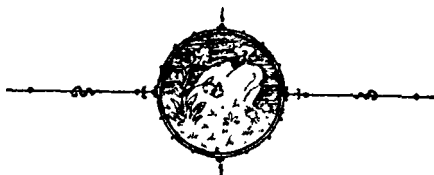
— Ҳа, жаноблари, қиссахонинг жияниман.

Улутбек Қорабоғда айтылган ҳикоятлар, Гуржистон газовати ҳамда Озарбайжон ажойиботларини ўртага ташлади. Мен ёдимда бўлганларни айтиб бердим.

АМИР ТЕМУРНИНГ БЎМ-БЎШ ХАЗИНАСИ

Шоҳруҳ султон Самарқанд тахтига ўлтиргач (1409 й.) Амир Темурнинг кўк сарой ва шаҳар аркида яширилган хазинасига кирди. Лекин, аблаҳлар димоғи ақлдан, жоҳиллар қалби билимдан холи бўлганидай, Шоҳруҳ ҳам ўша хазинани танждан холи топди. Хоналардан бирига кирганида ҳассасининг учи бир дирҳамга тегди, олиб чаггини артди ва кўзларига суриб, ҳамёнига солди. Сўнг мулозимларига қараб деди:

— Биз шу дирҳам ҳаққи отамиздан қолган хазина ва меросдан баҳраманд бўлдик.





ХОНДАМИР

МАКОРИМ УЛ-АХЛОҚ

Латифа ва мутоишбалар

ПОДШОХДАН НОН ТИЛАМА

Амир Алишер Навоий *Султон Абу Саъид* замонда Муҳаммад Абу Саъид баҳодир билан Боғи сафидда сайр қилиб юрган эди. Муҳаммад Абу Саъид баҳодирнинг таппшларидан Юсуф исмли бир йиғит вазирларнинг баъзисидан шикоят қилди:

— Вазир экинзимга сув бермай кўйди. Мирзо Абу Саъидга арз қилмоқчи бўлиб саройга борган эдим *ясовул*лари унинг хузурига киритишмади. Ҳозир аҳволим шу қадар огирки, бировлардан бир бурда нон тилаб тирикчилик қилаётиман.

Амир Алишер Навоий унга қарата мана бу байтни ўқиди:

Яъни:

Гадойки нон аз дари шоҳ жуест,
Бибояд зи оби худаш даст шуст.

Яъни

Подшоҳ эшигидан нон излаган гадоёй,
Ўз суви билан қўлини ювиб, қўлтиғига урини
керак.

ҲАР ЮЗ МИСРА ШЕЪРИ БАҲОСИ БИР ПУЛ

Кунлардан бир кун соф кўнгилли амир Алишер фасохату *зарофат* бобида замон шоирларининг пешқадами ҳисобланмиш хожа Осафийга насиҳат қилиб деди:

— Ҳайронманки, ўткир зеҳнингиз ва баланд таъбнингиз бўла туриб, шеър ёзиш билан кам машғул бўляпсиз, қимматли вақтингизни бефойда ўтказибсиз.

Хожа Осафий эътироз билдирди:

Аксинча шу кунларда ҳар қачонгидан кўпроқ шеър ёзаётибман. Масалан, ўтган кеча икки пуллик шам ёниб битгунча икки юз байт шеър ёздим.

Амир Алишер кулиб дедилар:

— Ундай бўлса ёзган ҳар мисра шеърингизнинг баҳоси бир пул экан-да, мавлоно?!

УЛИГИ ҲАМ БИР БАЛО, ТИРИГИ ҲАМ...

Мусиқа илмида замонасининг ягонаси бўлган мавлоно Алишоҳ олий даражали амир Алишерга арз қилди:

— Каминадан илтифот ва марҳаматингизни аямасдан *вақф* бошқарувчисига айтсангиз. Ҳар ойда бориб бош оғриги бўлиб юрмасаму олти ойлик маошимни бирданга тўлаб қўяқолса.

Олий ҳазрат амир Алишер дедилар:

— Мавлоно! Умримиздан олти кун қолганми, йўқми, буни билмаймиз. Шундай экан, нима учун сиз омонат ҳаётга бу қадар эътиқод қўйиб, олти ойлик маошни олдиндан талаб қиласиз?

Мавлоно Алишоҳ деди:

— Сиз буйруқ бераверинг, улар ҳам оқчани бераверсинлар. Борди-ю, куним битиб ўлиб қолсам, ўша пул гўру кафанимга етиб қолар.

Шундай кейин амир Алишер ҳазратлари дедилар:

— Улиги ҳам бир бало, тириги ҳам бир бало деганлари сиз экансиз-да?!

ОТИНГИЗНИ БУНДАН ОРТИҚҚА ОЛМАДИЛАР

Кунлардан бир кун саховатли амир Алишер заиф кимсалар ичида ўзининг қизиқ кўриниши ва гаплари билан бошқалардан мумтоз бўлган мавлоно Шаҳобиддин Мудав-

винга марҳамат юзасидан эгар-жабдуги билан бир от инъом қилди. Бу илтифотдан у ўзини олий ҳазратнинг хос кишиларидан ҳисоблаб хизмату мулозаматни ҳаддидан ошириб юборди. Амир Алишер отланиб бирон ерга борадиган бўлса, у ҳам орқасида юрар, қайтиб келгандан кейин эса дарвозасидан нарига кетмас эди. Қанадай ёпишиб олган бу одам туфайли амир Алишер кўп қисилди, лекин унга бирон гап айтишга, ҳузуридан йироқлаштиришга ботинолмади. Охири бўлмади. Хизматкорлардан бири, амир Алишернинг топшириги билан ўғри тариқида унинг уйига кирди ва отини ўғирлаб бозорга олиб бориб сотиб юборди.

Шаҳобиддин Мудаввин ўғрини ва отини кўп қидирди. Лекин тополмади. Шундан кейин амир Алишер ҳузурига келиб арз-дод қилди.

Амир Алишер деди:

— Отингнинг баҳосини берамиз, фақат шу шарт биланки, бундан кейин от сақламайсан, отланган кезларимизда бизга ҳам бош оғриги бўлмайсан.

Шаҳобиддин Мудаввин рози бўлди.

Амир Алишер хизматкорга буюрди:

— Мавлонога юз танга олиб чиқиб беринг.

Хизматкор Шаҳобиддин Мудаввинга тўқсон тўрт танга олиб чиқиб берди. Мавлоно оқчани олди, лекин уни ҳисоблаб кўриб таажжубланди ва деди:

— Бандага инъом қилинган оқча юз танга бўлиши керак. Бунинг олти тангаси қани?

Ҳозир бўлганлардан бири жавоб қилди:

— Отингизни бундан ортиққа олмадилар.

ТАНБЕҲ

Амир Алишер 1488 йили Ҳиротнинг Жомеъ масжидини таъмирлашга уринаётган эди. Бинонинг ёзувларини ёзиб бериш хожа Мирак наққош тахаллуси билан машҳур бўлган Саид Рухуллого топширилган эди. У бепарволик қилиб ишга кечикиброқ қўл урди. Наққошлар унга қараб иш бошлолмай турдилар. Ишбошилар Мирак наққошга насихат ҳам, дўқ-пўниса ҳам қилиб кўрдилар. Лекин фойдаси бўлмади. Аҳволни улуг амирга арз қилдилар. Амир қизиқ бир тадбир ишлатди. Ўша пайда Мирак наққош Ҳирот атрофидаги Саидравон қишлоғида дам олаётган эди. Амир

Алишер хожа Жалолиддин Муҳаммад муншийни чақиртириб буюрди:

— Саид Рухулло девони олийга беш минг динор кепакийни қайтариши зарурлиги ҳақида *барот* ёзиб олиб келинг.

Мактуб келтирилгач, амир Алишер Саид Рухулло тапмайдаган икки *навкар*ни чақиртириб келтирди, баротни уларнинг қўлига топширди ва буюрди:

— Саидравон қишлоғига боринглар, хожа Мирак наққошни топиб қайд этилган маблағни сийёсат билан талаб қилинглар, ўзларингизни эса шахзода Фаридун Хусайн мирзонинг навкарлари деб ташиштирингиз.

Навкарлар Саидравон қишлоғига бордилар, Мирак наққошни топиб гирибонидан олдилар ва баротда кўрсатилган маблағни талаб қилдилар. Саид Рухулло ҳайрат денгизига чўмди, сўнг вазиятни ҳисобга олиб ялиниб-ёлвордишга тушди:

— Ҳой биродарлар, мени масжиди жомеъга олиб боринглар, агар ҳозироқ ишга тушмасам ҳар нарса бўлай. Йўқ десаишлар оқчани топишга ҳаракат қилай.

Лекин навкарлар унга кулоқ солмадилар, кечаси билан ҳибсда тутдилар. Эртаси куни эрталаб Мирак наққош навкарларга яна ялиниб-ёлворди:

— Мени масжиди жомеъга олиб боринглар, шояд амир Алишер ҳолимга боқиб, девои хизматчиларига айтиб, менинг отимга ёзилган баротни бошқа кишининг номига ўтказиб, бу маблағни бўйинимдан соқит қилар.

Навкарлар унинг арз-додини қабул қилдилар, Саид Рухуллонинг Ҳиротга олиб бордилар. Амир Алишер масжид қурилиши тепасида экан. Наққош унинг оёқларига йиқилиб зорланди:

— Камбағаллик ниҳоясига етган шундай бир пайтда беш минг динор кепакийни банданинг зиммасига ёзибдилар. Бандага раҳм қилиб шу қоғозни қайтариб олиш чорасини кўрсалар абад ул-абад ота-бобомнинг раҳматига мушарраф бўлур эдингиз.

Амир жаноблари дедилар:

— Баротни қайтариш мушкул, шундай бўлса ҳам бир қадар уриниб кўрурмиш, фақат шу шарт биланки, сиз ҳам ўн беш кун ичида ушбу муборак манзилнинг катибалари ташвишларидан кўнглимизни тинчитиб қўйсангиз.

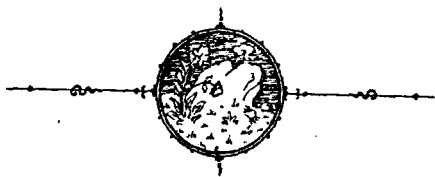
Мирак наққош улуг амирининг шартини қабул қилди ва мана бундай тилхат ҳам ёзиб берди: «Агар белгиланган

муддатдан бирор кун ўткундай бўлса, банда маблағ хусусида ўзини уэрсиз жавобгар ҳисоблайди».

Шундан кейин амир Алишер мулозими Камолиддин Хусайинни чақиртириб буюрди:

— Хожка Мирак наққош, уни олиб келган мулозимлар билан девонга олиб боришг, нима бўлса ҳам унинг номига ёзилган баротни қайтарилишинга кўмаклашинг.

Санд Рухулло хурсанд бўлди, дарҳол ёзув ишларига киришди...





ФАХРИДДИН АЛИ КОШИФИЙ

ЛАТОНФ АТ-ТАВОИФ

Ҳикоятлар

УЛУГБЕК МИРЗОНИҢ МАЖЛИСИ

Саид Имом Хубоизий фозил ва хуштаъб киши эди. У ма-на буларни ҳикоя қилади: Мирзо Улуғбекнинг мажлисла-ридан бирида *Фирдавсий*нинг «Шоҳнома»си ўқилди. Мир-зо ундаги баъзи шеърларнинг маъносини мажлис аҳли ўр-тасига ташлади. Мовароуннаҳрлик бир одам «Шоҳнома»ни мирзо, унинг яқинлари ва маҳрамларига ёқмайдиган бир оҳангда ўқиди. Мирзо менга мурожаат қилиб «ушбу сўз ас-лида қасрдан чиққан?» деб сўрадилар. «Хуросондан чиқ-қан», — деб жавоб бердим. Бояги мовароуннаҳрликлар ме-нинг зиддимни олиб: «Ҳа, хуросонликлар ўз мажлисларида шундай талаффуз қиладилар», деди.

Мен сўзимда давом этиб: «Хуросонда бирон шеърни ёки бошқа нарсани ўқиганларида бузиб ўқийдилар, масалан, «Зафар асқан» (Зафар маскани) сўзини «зафарбоз» (за-фар ўйини) деб ўқийдилар», дедим.

Мирзо жавобимдан мамнун бўлдилар ва каминга хос чополарини инъом қилиб: «Минбаъд менинг хузуримда «Шоҳнома» бунақа бузиб ўқилмасин!» — дедилар.

КУМУШ ОФТОБА УҒРИСИ

Подшонинг таштхонасидан бир кумуш офтоба ўғирланди. Кўпни кўрган мунажжимни олдириб келиб ром очдирдилар. Мунажжим устурлобни олиб, толе вақтни белгилади, уни юлдуз ва сайёраларининг ҳаракат йўлига мослаб, ҳисоб-китоб қилди. Кўп таҳқиқ ва мулоҳазалардан кейин: «Кумуш офтобани саройдагилардан биронтаси ўғрилаб қўйган», деди. Уни эшитиб турганлар хо-холаб кулпб юбордилар ва: «Бу қанақа гап ўзи? Қачондан бери сарой ўғрига маскан бўлибди?» — деб эътироз билдирдилар.

Мунажжим бўш келмади-да: «Саройда Кумуш исмли жория борми?» — деб йиғилганларга мурожаат қилди. «Бор!» — деб жавоб қилдилар улар бир оғиздан. «Кумуш офтобани ўша ўғирлаган», деди мунажжим.

Тафтиш ва текширишлардан сўнг мунажжимнинг таъбири тўғри бўлиб чиқди. Подшо офтобани жорийдан тортиб олиб мунажжимга инъом қилди, ўғри эса жазоланди.

МУНАЖЖИМНИНГ ОРЗУСИ

Хусрави Парвезнинг хос мунажжими бўлиб, илму камолотда беназир эди. У бир куни подшога деди: — Э, Хусрав! Менинг қотилим қачон келаркан? Шунини ўйласам юрагим орқамга тортади. Беҳаё хотирга бир хаёл келди.

— Сенинг бизда не даъвоинг бор? Гапир!

Мунажжим: «Ҳеч бўлмаса икки кун подшонинг қасрида истиқомат қилсам. Кечани ҳам ўша ерда кечирсам, айни иқболу саодатга сабаб бўлур эди», деб кўнглидагини гапирди.

Хусрави Парвез ижозат этди ва мунажжим ўн кечаю ўн кундуз подшонинг қасрида истиқомат қилди. Хусрав кечаси фаррошнинг ёнида ётди. Тўққиз кеча ўтиб, ўшинчи кеча бошланган куни Хусрави Парвезнинг гапимлари унинг ётоқхонаси деворини тешиб кирдилар ва мунажжимни подшо деб ўйлаб, бошини кесиб кетдилар. Хусрави Парвез бўлса омон қолди — у ўша кеча ҳарамда экан.

НУШИРВОНИ ОДИЛНИНГ ТУШИ

Нуширвони одил тушида тўнғиз билан бир идишдан сув ичибди. Эрталаб тушини вазирга айтибди, лекин у тушини таъбирлаб беролмабди.

— Бир кунимга яраб қоларсан, деб кўндан бошингни силаб келаман,— дебди подшо вазирдан койиниб,— лекин сен ҳатто тушини таъбирлашга қодир бўлмадинг. Сенга уч кун муҳлат, тушининг таъбирини ё ўзинг, ё бўлмаса биров таъбирчи билан ечасан. Акс ҳолда бошингни кесаман.

Вазир Нуширвони одил ҳузурда кўнгли хижила бўлиб чиқди ва саройдаги тамом олимлару мунажжимларни тўнлаб бўлган ганини ўртага солди. Лекин ҳеч ким подшонинг тушини таъбирлаб беролмади. Шундан кейин вазир ўлимга рози бўлиб турган ҳам эди, кимдир шаҳардан тахминан икки тош наридаги горда бир ҳақим ўлтиришини айтиб қолди. Вазир отланиб ўша ҳақимнинг олдига жўнади. Ўша ғор жойлашган тепаликга яқинлашган ҳам эди, кимнингдир баланд овоз билан: «Э, вазир! Таъбирчи ахтариб ўзингни у ёққа урдинг — бўлмади, бу ёққа урдинг — натижаси чиқмади. Ваҳоланки, ўша тушининг таъбири менинг қўлимда, уни мен ечиб беришим мумкин»,— деган баланд овоз эшитилди. Вазир отининг жилловини овоз чиққан тарафга бурди. Қараса қаршисида бир ёш бола турибди.

— Исминг нима? — деб сўради ундан вазир.

— Бузуржмехр,— деди бола.

— Қанчадан-қанча уламо ва таъбирчи ечолмаган тушини муштдай бошинг билан сен қанақасига ечиб бера олардинг?

— Олим кўну, лекин илм ҳар кимга ҳам насиб бўлавермайди,— деди бола ҳеч тап тортмай.

— Ундай бўлса,— деди вазир,— қани тушининг таъбирини ечиб кўр-чи?!

— Мени подшонинг ҳузурига олиб бор, тушининг таъбирини унинг ўзига ечиб бераман,— деди бола.

Вазир ёқасини ушлади ва деди: «Бордию ечиб беролмасанг, унда нима бўлади?»

— У ҳолда бир қошиқ қонимдан кечдим, подшо сенингни ўрнингга мени ўлдира қолсин.

Вазир болани етаклаб саройга олиб келди ва бўлган воқеани бирма-бир сўзлаб берди. Подшо даргазаб бўлиб: «Тамом ҳукамо ва буюк уламолар ечиб беролмаган масалани қандай қилиб мана бу гўдак ечиб бера олади. Кунимиз энди шу гўдакга қолдимиз?» — деб вазирга сиёсат

қилди. Вазир бошини ҳам қилганча ер чизиб ўтираверди. Ўртага сукут чўкди.

Сукутни бола бузди:

— Шоҳо! — деди у, — сен мени гўдак фараз қилиб, мушкулмни ечиб беролмайдси, деб ўлтирибсан.

— Қани ечиб кўр-чи, бўлмаса, — деди подшо сал юмшаган бўлиб.

— Бизни холи қолдирсинлар унда, — деди Бузуржмехр подшога таъзим қилиб.

Подшо билан Бузуржмехрни холи қолдирдилар. Шундан кейин бола сўз бошлади.

— Ҳарамнингдаги суйган чўриларингдан бирига кимдир шериклик қилади.

Бу гапдан подшо алланечук бўлиб кетди. Ким бўлди бу шерик одам? У яқинларини бирма-бир қўнғилдан ўтказди, лекин ҳеч кимса хотирига келмади. Сўнг Бузуржмехрга мурожаат қилди:

— Э, болакай! Сен қизиқ бир гапни айтдинг. Бу гапни қаердан олдинг? Сен буни қаердан биласан?

— Буни ҳозир исбот қиламиз, аъло ҳазрат! Ҳарамнингиздаги барча аёлларни кўриқдан ўтказинг. Уларга бугун ҳарам соҳибаларига сардор тайинлажагингизни айтиб қўйишини, — деди Бузуржмехр подшога.

Бузуржмехрнинг маслаҳати билан ҳарам соҳибалари саф бўлиб подшо, вазирлар ва ходимлар олдидан олиб ўтилди. Улар орасида илгари подшонинг назари тушган бир гўзал чўри ҳам бор эди. Ўша гўзал подшонинг рўбарўсига етиши билан вужудини титроқ босиб, оёқлари чалкашиб, йиқилишига бир баҳя қолди. Уни сафдан тортиб чиқардилар ва қаттиқ сўроқ қилинди. Канизак охири: фалон исмли чиройли бир ғулумга ошиқ бўлиб қолганини ва кечалари у билан ҳарамда яширинча учрашиб туражагини бўйнига олди. Гуноҳкор жазога тортилди, Бузуржмехр эса сарой хизматига олинди.

Таменлар

БОЙНИНГ ВАЪДАСИ

Бадавлат бир одам дўстларидан бирига катта инъом ваъда қилибди. Лекин вақт ўтаверибди, ваъда эса ваъдаланганча қолаверибди. Бир кун уша таъмагир валенеъмат дўстига ваъдасини эсига солиб хат ёзиб юборибди. Дўсти-

дан эса мана бу мазмунда хат олибди: худонинг бандаси қилган ваъда — тангрининг зиммасидадир. Бу — ҳам фарз, ҳам суннат.

ИНЪОМНИНГ УЗОҚҚА ЧЎЗИЛГАНИ ДУРУСТ

Жаъфар ибн Яхъё ибн Холид бир одамга катта нафақа тайин қилибди, хазиначига эса кунда оз-оздан бериб туришни тайинлабди. Ўша одам бир вақт вазирнинг ҳузурига кириб, «инъом озлик қилипти, кундалик харажатларимни қопламаётир. Хазиначига айтинг, яхшиси ҳаммасини бир йўла бериб қўяқолсин», деб арз қилди.

Жаъфар ибн Яхъё деди: инъом оз бўлса ҳам узоққа чўзилгани хайрли, чунки у кунда бўлавермайди, аҳён-аҳёнда бир бўлади.

КАМҲАФСАЛА ТАЛАБА

Рукнуддавланинг вазирни Абулфазл ибн Умид ўгли Абулфатҳни фазлу камолотда балоғат касб қилсин ва замонанинг етук одами бўлиб етишсин, деб Абулхусайн Аҳмад ибн Форисийга шогирдликга берди. Лекин Абулфатҳ ўқишда камҳафсалалик ва ялқовлик қилди. Устоз унинг отасига мана бу мазмунда хат ёзиб юборди: аслида ўғлининг калласи чумолининг бошидан ҳам кичик, бўйни эса шишанинг гарданидан ҳам қисқа экан.

ВОЪИЗНИНГ ДУОСИ

Бир куни бадавлат бир одам *воъиз*га тилла узук ҳадя этиб, илтимос қилди:

Минбардан туриб меннинг ҳақимга яхшилаб дуо қилинг.

Воъиз узукни киссасига солди ва намози жумъада минбардан туриб унинг ҳақига бундай дуо қилди: Худоё, фалончига беҳиштдан бир тилло қаср ато қил, унинг томи бўлмаса ҳам майли!

Воъиз минбардан тушгач, ҳалиги одам унинг қўлларидан тутиб миннатдорчилик билдирди. Лекин, деди у, қилган дуонингизнинг маъносига кўп ҳам тушунолмадим, «томи бўлмаса ҳам майли», деганингиз нимаси?

Воъиз жавоб қилди: берган узугинг чиндан ҳам тилломни йўқми билмайман. Шу сабабдан тангри таолодан сенга томсиз қаср тиладим.

ҲАҚПАРАСТ ОМИЛ

Қишлоқ аҳли халифа Маъмунга омилнинг зулмидан шикоят қилиб келибдилар ва адолат ўрнатишни илтимос қилибдилар.

Халифа уларга жавоб қилибди: омилларим орасида ундан ростгўйроқ ва ҳақпарастни йўқ. Унинг ҳар аъзоси, тирногидан сочигача ҳақпарастлик ва адлу инсоф билан тўладир.

Буни эшитиб, деҳқонлардан бири деди: ундай бўлса унинг ҳар бир аъзосини бир вилоятга юборсангиз кўн яхши бўларди, токи сизга тобе ўлкаларда адлу инсоф қарор топарди.

ЗИНДИҚНИНГ УЗУГИ

Бир гуруҳ бўҳтончилар халифа ҳузурига бориб «фалон киши зиндиқлар тоифасига мансуб бўлса керак, чунки Мутаваккил биллаҳ номи ёзилган узук тақиб юрибди», деб чақдилар. Халифа уни тутқизиб келди ва сўроқ қилди. Уша одам тиз чўкиб, зорланиб йиғлади ва деди: қадрдон бир дўстим бор эди. Исмои Зайд. Узи ҳозир сафарда. Жўнаб кетиш олдидан шу узукни «мендан ёдгорлик бўлсин, ахён-ахёнда бир қараб кўйсанг ёдинга тушаман», деб эди.

Халифа не сабабдан йиғлаганининг сабабларини суриштирган эди, бундай деди: сизнинг одамларингиз мени кузата бошлаганларидан бери шунақа йиғлоқи бўлиб қолдим. Йиғламагунимча ўша дўстим ёдга тушмайдиган бўлиб қолди. Ҳозир ёнимда бўлганда, суяичигим бўларди.

Халифа унинг қўлидаги узукни олиб кўздан кечирди. Унинг назарида узукга «зиндиқи баоллоҳ» (Зиндиққа тангри ёр) сўзлари нақш қилингандай туюлди. У: «Аъло ҳазрат! Ундай эмас, «Зайдба-оллоҳ» (Зайдга тангри ёр) деб ўқиш тўғри бўлади», деб жавоб қилди.

ҚАБРИСТОНДА СЎЗЛАНГАН НУТҚ

Умар ибн Абдулазиз вафот этди. Уни дафи қилишаётганда ўғли Абдулмаликнинг назари нутқ сўзлаётган одамга тушди. У сўзлаётиб кўпроқ чап тарафга ўгирилиб қарарди. Дафи маросими тугагандан кейин Абдулмалик унинг ёнига борди ва: «Тақсир, сиз гапираётиб чап тарафда турганлар-

га кўпроқ илтифот қилдингиз. Буни қандай тушунса бўлади?» — деб сўради. У жавоб қилди: «Ўлган азизнинг ёронларини кўриб олинглар», деб шундай қилдим.

УЧИНЧИСИНИНГ НИМА КЕРАГИ БОР?

Зариф бир одамни аллақандай гуноҳ билан айблаб подшонинг хузурига олиб келдилар. Сўроқ ва суриштиришлардан кейин, подшо жаллодни чақиртириб: «Унинг башарасидан тешик очиб кўй, токи яхши кўрадиган бўлиб қолсин!» — деб буюрди.

Зариф одам подшонинг оёқларига йиқилиб деди: «Э, подшоҳи олам! Башарамда бир эмас, икки кўзим бор. Учунчисининг нима кераги бор?»

САЙИДЗОДАЛАР НЕГА

КУПАЙИБ КЕТДИ?

Султон бир куни саййид Абулғиёс немли одамдан сўради:

— Тақсир, дейман шу кунларда саййидзодаларнинг сопи анча кўпайиб кетдими? Бунинг сабабини билмайдиларми?

— Ота-боболарингиз ҳар куни беш вақт намоз устида «Муҳаммад мустафога ва унинг хонадонига саломлар бўлсин!» — деб дуо қилиб тургандан кейин саййид кўпаймасдан ким кўпайсин?

АРАФА КУНИ ТУТИЛГАН

РЎЗАНИНГ ХОСИЯТИ

Зариф одамга бир олим дебди:

— Кимда-ким арафа куни рўза тутса, бир йиллик гуноҳига кафорат бўлади.

Иттифоқо ўша зариф киши ёз ўта иссиқ келиб, одам ташналикдан ўлим азобига тушган бир йилги арафа куни чошгоҳда сабрсизлик қилиб рўзасини очиб юборди. Унга маломат қилиб: «Не сабабдан рўзангни очиб юбординг?» — деганларида у бундай жавоб қилди:

— Рўзамни ҳақиқатан ҳам куннинг қоқ ўртасида очиб юбордим. Нима ҳам қилдим, энди бир йиллик эмас, олти ойлик гуноҳим ювиладиган бўлди.

ҚОЗИНИНГ САВОЛИ

Қози зариф одамга деди:

— Биродар, йўқ демасанг сендан зарофатли бир гап сўрасам.

— Тақсиримдан вақт у ёқда турсин, жонимизни ҳам аямаймиз, сўрайверсинлар,— дебди ҳалиги зариф одам.

Ўртада савол-жавоб қизиқ кетди. Қози сўради:

— Ит бир-бирига тутани томлардан чопиб бораётиб ел чиқариб юборгандай бўлса, у қайси томнинг соҳибига тегишли бўлади?

— Ит елни қайси том устига чиқаргани аниқлаб берилса, бажонидил айтиб берардим.

Қози бир оз хижил бўлди, лекин бўш келмади:

— Борди-ю, томлар ёнма-ён бўлса-чи?

— Унда елни иккала том соҳибига тенг бўлиб олишлари керак.

— Агар ўша вақтда том эгалари уйларида бўлмаса-чи?

— Унда ел байтуямолга тегишли бўлади.

МАҚБАРАНИНГ КАМЧИЛИГИ НИМА?

Хожа Мунъимий исмли бир одам тириклик чоғида ўзига мақбара қурдирибди. Усталар мақбарани бир йил дегаанда қуриб битирибдилар.

Хожа саркордан сўрабди:

— Мақбара кўн яхши қурилибди. Лекин айтинг-чи, сизнингча, унинг бирон камчилиги борми?

— Бор.

— Нима етишмайди?

— Жанобларининг вужуди шарифлари етишмайди.

МИНГ БИР ДАРДГА ДАВО ГИЁХ

Мавлоно Муқаррарий Кўҳистоний исмли фозил бир шоир ўтган экан. У девон мураттаб қилган, кўҳистонликлар тилида кўн яхши шеърлар ҳам битган экан. Кунлардан бир кунги бир бойвачча уни меҳмонга таклиф қилибди, дастурхон ёзиб анвойи таомлар тортибди. Шулар орасида қайнатилган қандайдир бир гиёҳ ҳам бор экан. Бошқа овқатлар туриб у меҳмонга ҳалиги гиёҳга ишора этиб деди:

— Марҳамат, мавлоно! Мана бу таомдан танаввул қил-

синлар, уни ўз қўлим билан тайёрлаганман. Минг бир дардга даво бу.

Гиёҳнинг бир шохчасини синдириб олиб огзига олиб борган ҳам эди, ундан чиққан сассиқ ис димоғига урди, кўнглини айнитди. Емади ва авайлаб уни яна лаганга қўйди.

Мезбоц кузатиб турган экан, меҳмонни мажбурлаб, гиёҳни яна мақтай кетди:

— Э, мавлоно! Гиёҳдан нега танаввул қилмадилар? Фойдасини кейин биласиз, у минг бир дардга даво.

— Уни пишираман деб кўп овора бўлибсиз, тақсир. Бизнинг унға ҳали муҳтожлигимиз йўқ эди, — деди меҳмон тавозе билан, — дардимиз ҳали мингдан ошганича йўқ.

БИЗ ҲАМ ШУ МУСИБАТНИ ЭШИТИБ,

ЖАНОЗАГА КЕЛГАН ЭДИК

Ҳиротнинг тамом шоирлари ва фозил кишилари Бахилий деган бадавлат бир кишининг уйига меҳмонга боришибди. Хожа бундан огоҳ экан, гуломига деди: «Шитоб билан ташқарига чиқ ва «афсуски сизларни бугун меҳмон қилолмаймиз, чунки бечора хожа бундан бир соат муқаддам бу фоний дунёдан боқий дунёга равона бўлдилар», деб айт».

Ғулом хожасининг айтганларини қилди.

Шўх таъб шоирлардан бири деди:

— Бандалик, иним! Хожангиз бизларнинг валенесъматимиз эдилар. Илож қанча, бу ҳаммамизнинг бошимизда бор гап. Биз ҳам шу мусibatни эшитиб, жанозага келган эдик.

БАХИЛИЙНИНГ МЕҲМОНДОРЧИЛИГИ

Шўх бир одам ўша Бахилийнингига меҳмон бўлиб борибди. Бахилий чўрисини чақириб, буюрди:

— Азиз меҳмон учун шитоб билан полуда ҳозирла!

— Асал билан ёғ йўқ, бўлмаса жошим билан тайёрлардим уни, — деди чўри.

— Унда, — деди Бахилий, — *ҳарир* ва дибодан тикилган либос келтир, азиз меҳмон роҳат қилиб ухласинлар.

Меҳмон қўл қовуштириб деди:

— Э, хожа! Ҳимматлари учун ташаккур. Бирон парча қаттиқ нон тонилмайдими уйларида? У ҳарир ва дибодан тикилган либосдан афзалроқ эди.

ФАЛОН КАЛИМАНИ ҚАЕРГА ҚЎЙДИЛАР?

Орадан бир неча вақт ўтиб, куз чоғи ҳалиги шўх таъб одам яна ўша Бахилийниқига келди. Дарвозанинг ёригидан қараса, Бахилий сунада бир товоқ ажиқрини олдига қўйиб зўр иштиҳа билан еб ўтирган экан. У дарвозани қоқди. Хожа Бахилий товоқдаги ажиқрини дастурхон остига яширди, сўнг бориб дарвозани очди, меҳмонни сунага етаклади. Хожа Бахилий фотиҳадан кейин мезбонга мурожаат қилди.

— Ким бўладилар?

— Ҳофизман. Етти пора Қуръонни қироат билан ўқийман.

— Кулбамизга не хизмат билан келдилар?

— Хонадонингизда ўтган-кетганларни ёдлаб, дуо қилиб ўтай деб эдим.

— Бирон оятдан бир нима ўқинг бўлмаса.

— Жоним билан, хоҷам! Сўнг меҳмон сурайн таборакдан бир оятни ўқиди. Ўқиди-ку, лекин сал чалароқ ўқиди.

— Тақсирим, фалон калимани қаерга қўйдилар? — деб сўради хожа Бахилий катта жангда голиб келган хўроздай кеккайиб.

— Ҳу анови ерга, — деди ҳофиз дастурхоннинг ҳалиги бир товоқ ажиқриб яшириб қўйилган тарафини кўрсатиб.

ХУШНУД БЎЛИБ КЕТМАГАН БЎЛСА,

БОШҚА КЕЛМАЙДИ-ҚЎЯДИ

Бир тақводор шўх таъб дўстидан сўради:

— Шу йили муборақ рамазон биздан хушнуд бўлиб кетдимкан, ё йўқмикан?

— Ҳа, тақсир! Хушнуд бўлиб кетди.

— Буни қаердан биладилар?

— Шунданки, тақсир, бордию хушнуд бўлиб кетмаган бўлса, келаси йили келмайдилар-қўядилар-да!

ИҶЛОВЧИ БИЛАН УҒРИ

— Шероздан чиққан бир йўловчи йўлда, катта бир дарахт ёнида тўхтаб таҳорат олди, белбоғини ёзиб намозни асрга ўтирди. Сал нарироқда ўғри унинг кавушини пойлаб

ётарди. Йўловчи буни фаҳмлаб жойнамозга кавушнинг ечмасдан чиқди.

Йўловчи намозини ўқиб бўлгач, ўғри унинг қаршисига келиб саломлашди, сўнг сўради:

— Э, оллоҳнинг байдаси! Нега кавушнингни ечмай жойнамозга чиқдинг?

— Утган ҳафта биттасини фалон масжидда эгасига топшириб, закотдан қўтулганман,— деди ўғрига йўловчи.

МАҚТАНЧОҚ

Жўчи немли бир одам жамоат олдиди мақтаниб деди:

— Мен ва онам моҳир мунажжимлармиз. Бирон таъбирда ҳеч қачон хато қилган эмасмиз.

Ингилганлардан бири деди:

— Нимага асосланиб бундай дейсан?

— Шунга асосланиб бундай дейманки, агар булут пайдо бўлса мен албатта ёмғир ёғини керак, дейман, онам эса аксинча, балки ёғмас дейдилар. Ҳар ҳолда иккимиздан биримизнинг таъбиримиз тўғри бўлиб чиқади.

ИККИ БАЗИР СУҲБАТИ

Ҳожа Пир Аҳмад Ҳавофий қирқ йил мирзо Шохруҳнинг вазирни бўлиб хизмат қилди. Ҳожа Аҳмад ибн Довуд ҳам Шохруҳ мирзонинг вазирни эди. Лекин асли сиёҳжирлардан эди. Бир куни у Ҳожа Пир Аҳмад Ҳавофийнинг олдиди роса мақтанди. Ҳожа Пир Аҳмад Ҳавофий эса: «Ҳа, мавлоно, сиз ҳақиқатан ҳам зўр мансабдорсиз», деб кўйдди.

Баҳор қушларидан бирида Ҳожа Аҳмад ибн Довуд Ҳирот қасрининг хандақидан ўтиб бораётганда хандақ деворига ич содган қушлар жўр бўлиб сайраб кетишди. Улардан коко (ака) деган овоз эшитиларди. Шу сабабдан бу қушларни коко деб атайдиган бўлишди. Бир куни вазирлар хандақ ёнидан ўтиб кетишаётган эдилар, Ҳожа Аҳмад ибн Довуд Ҳожа Пир Аҳмад Ҳавофийдан сўраб қолди:

— Мавлоно, қушлар нима деб сайрашаётган эдилар?

— Коком келди, деб сайрашаётдилар; мавлоно,— деб жавоб қилди Ҳожа Пир Аҳмад Ҳавофий.

ВАЪЗИГА АМАЛ ҚИЛМАГАН ВОЪЗИЗ

Хожа Аҳмад ибн Довуд эпчил одам эди. Ҳам вазирлик қиларди, ҳам ваъз айтарди. Бир кун Шохруҳ мирзо Шир Аҳмад Хавофийдан сўради:

- Хожа Аҳмад қанақа воъзиз?
- Ваъзига амал қилмайдиган воъзиз, — деб жавоб қилди Шир Аҳмад Хавофий.

ХАЛИФАНИНГ ПУШАЙМОНИ

Аббосий халифалардан ал-Восиқ вазирини тондириб келиб сўради:

- Қаерларда юрибсан, э *Хомон*?
- Сиз учун *сарих* қурдиртираётган эдим, — деб жавоб қилди вазир.

Сарих деб фиръавининг кўшкни айтардилар. Халифа ҳайрон бўлди. Нима қилиб қўйганини энди англади, ахир *Хомон* фиръави вазирининг исми эди-ку?!

ВАСВАСА КАСАЛИГА ГИРИФТОР

БУЛИБ ҚОЛГАН НАДИМ

Подшонинг эпчил надими бор экан. Бир вақт у васваса касалига гирифтор бўлиб қолибди. Ултиришларда соқолидан бир тук юлиб олишни ҳам одат қилибди. Охири подшо унга қаттиқ танбеҳ берибди ва дебди:

— Иккинчи бор шундай қилганингни кўрсам жаллодга буюриб иккала қўлини қирқтириб ташлайман.

— Узр тутадилар, аъло ҳазрат! Бу такрорланмайди.

Надим подшонинг мажлисдан маънос ҳолда чиқибди. Ултиришда ўзини эҳтиёт қиладиган бўлиб қолибди, лекин уйда шу қилигини такрорлайверибди.

Орадан анча вақт ўтиб, бир кун подшонинг мажлисида надим дунёнинг ажойибу гаройибларидан сўзлаб, подшони кўп хушнуд қилибди. Бир вақт подшонинг кайфи ошиб қолиб надимга катта илтифот кўрсатибди.

— Э, фалон, — дебди у надимга мурожаат қилиб, — сенга кўп серунум ерларини инъом қилмоқчиман, токи умрининг охиригача роҳат-фароғатда кун кечиргини. Яна нима сўрасанг «йўқ» демаймиз.

— Минг бор ташаккур, аъло ҳазрат! Яхшиси соқолимни инъом қилиб қўя қолинг, токи ундан хоҳлаган ерда истаганимча юлайини. Бундай қилмасам қўлим қуриб қолади, — дебди надим.

БОШНИГ ОҒРИБ ТУРГАН БЎЛСА,

МЕНДА НЕ ГУНОҲ?

Дехқон *саркорнинг* дастидан охири подшоининг ҳузурига арз-дод қилиб борди. Лекин подшо унинг гапига қулоқ солмади ва ерга қараганича индамасдан ўтираверди. Дехқон арзини яна бир бошдан арз қилди. Подшо бир нима демай унга орқасини ўгириб олди. Дехқон бўш келмади — арз-додда туриб олди. Подшо даргазаб бўлди ва унга ўгирилиб қўлини палахса қилди:

— Эй, оллонинг махлуқи! Тамом дардисар.экансан-ку, йўқол кўзимдан!

— Аъло ҳазрат, — деди деҳқон қўлларини кўксига қўйиб, — ахир бошинг оғриб турган бўлса менда не гуноҳ?

ҲАЖЖОЖ ВА ТОВУС

Ямаклик Товус исмли бир одам Ҳажжожнинг ҳузурига келиб қолибди. Ҳажжож уни астойдил имтиҳон қилибди, Товус эса унинг ҳамма саволларига қўрқмасдан жавоб берибди.

Ҳажжож аввал Яманда ҳоким бўлиб турган акасидан сўз очибди:

— Сенинг ҳукмфармонинг Муҳаммад ибн Юсуфнинг ҳол-аҳволи қандай?

— Ўлгунча семиз, девдай барваста одам у, — деб жавоб қилди Товус.

— Мен унинг семиз ёки барвасталигини сўраётганим йўқ, унинг адлу инсофини сўриштираётиман — деди Ҳажжож.

— Золим, фосиқ, бузуқ, хушхор, понок одам у, — деб жавоб қилди Товус.

Ҳажжожнинг жаҳли чиқди ва ямакликга ўшқирди:

— Нега бир бандайи мусулмонни юз бор улугроқ шаҳе олдида шунча маломат қиласан?

— Бу шаҳе ундан юз бор улугроқ экан, демак шу қадар золимроқ бўлса керак, — деди Товус Ҳажжожнинг кўзларига тик боқиб.

Ҳажжожнинг хуну бийрони чиқди:

— Ҳов, худошнинг махлуқи! Мени таниясанми, ўзи?
— Ҳа, таниётиман. Сен Ҳажжож ибн Юсуфсан. Муҳаммад ибн Юсуф эса сенинг ининг бўлади.

— Шундай экан, менинг хузуримда инини маломат қилгани кўркмайсанми?

— Йўқ, кўркмайман, чунки сен худодан кучли эмасан-ку?!

Ҳажжож яманликдан яна бир савол сўради:

— Араб қабилалари ичида қай бири яхши?

— Бани Ҳошим қабиласи яхши, чунки пайгамбаримиз ўша қабиладан чиққан.

— Қайси қабила ёмон?

— Сақиф қабиласи, чунки сен билан ининг ўша қабилага мансубсизлар.

ҚОРНИНГ ОҒРИГАН БЎЛСА,

КЎЗИНГДАН КЎР

Бир одам табибнинг олдига бориб, қорин оғриғи касалига мубтало бўлиб қолганини арз қилди ва ундан мадад тилади.

— Бугун нималарни еб эдингиз? — деб сўради табиб.

— Фақат уч дона куйган нон еган эдим, холос, — деб жавоб қилди бемор.

Табиб хизматкорни чақириб дорилар солинган қутичани олиб чиқишни буюрди, сўнг ундан бир дорини олиб беморга мурожаат қилди:

— Қани биродар кўзларингизни катта очинг, дори куйиб кўяй.

— Ййе, тақсир, мен сизга қорнимдан шикоят қилган эдим шекилли?

— Йўқ, — деди табиб, — сизнинг кўзингиз чатоқ. Соғ бўлганда куйган нон ермидингиз?

ТАБИБНИНГ ТАВСИЯСИ

Бемор табибга арз қилди:

— Куланж касалига мубтало бўлиб қолдим. Ёрдам қилмасангиз беморга ўлиб кетаман.

Табиб ундан қандай овқатларни кўпроқ истеъмол қилишини суриштирган эди, у жавоб қилди:

— Кўпроқ тузланган балиқ гўшти, қоқ қилинган мол гўшти, тухум ва ҳоказоларни хуш кўраман.

— Агар шу бугун ўлмай қолсангиз,— деб тавеня қилди табиб,— эртага албатта бир бог ханакка миниб ўзингизни шаҳар мишорасидан отинг, зора тузалиб кетсангиз.

МЕЪДА ДАРДИГА ЧАЛИНГАН ОДАМ

Бир одам табибга меъда дардига чалиниб қолганини арыз қилиб, ундан ёрдам сўради.

Табиб унинг томирини ушлаб кўриб, кўпроқ нималарни ейишини суриштирди.

— Бир ўтирганда қирқ қовун, уч қадоқ нон, беш мани мол гўшти, ўн беш қадоқ анор, башарти ширниликка талаб бўлиб қолгудай бўлсам, саккиз қадоқ ёнғоқ солинган ҳалво ейман,— деди бемор.

Табиб қўлига қоғоз олиб унга бир нималарни ёзди, сўнг тўрт буклаб беморга узатди:

— Қоғозга ёзилганларнинг барчасини истеъмол қилсангиз, нишоолло, шифо топиб кетарсиз.

Бемор кўчага чиққач, қоғозни ёзиб ўқиса, мана булар ёзилган экан: «Ўн қадоқ ишшиқ гўшт, йигирма қадоқ *турунж*, ўттиз қадоқ хурмо, қирқ қадоқ бухоро олуси бирваракайига истеъмол қилинсин».

УНДАЙ БУЛСА МОЛ

ДУХТИРИГА БОРИНГ

Бир одам қоринини кучоқлаганча дод-фарёд кўтариб табиб ҳузурига келиб ёрдам тилади.

— Кеча нима еган эдингиз? — деб сўради табиб.

— Уч мани эшак емини,— деб жавоб қилди бемор.

— Унда тўппа-тўғри бориб мол-ҳолни муолажа қиладиган табибга мурожаат қилинг,— деди табиб.

СОВУҚ ГАП

Бир одам табибдан сўради:

— Тақсир, бўса несик бўладими ёки совуқми?

— Буни билмадим, лекин гапини ел учириб кетинини яхши билман,— деб жавоб қилди табиб.

ЎЛИКЛАРДАН УЯЛГАН ТАБИБ

Табиб қабристон олдидан ўтаётганда юзини қўли билан тўшиб оларкан. Бунини сўраганларга «мурдалардан уялганимдан шундай қиламан», деб айтarkan.

МУНАЖЖИМНИНГ ҚУВОНЧИ

Мунажжимни дор остига олиб бордилар. Яқин орада турган бир одам ундан сўради:

— Бу аҳволингизни толевингиздан кўрмайсизми?

— Мартабам бир даражага кўтарилди, лекин бу айнан шу ерда содир бўлади, деб ўйламаган эдим, — деб жавоб берди мунажжим.





МАЖДИЙ

ЗИЙНАТУЛ-МАЖОЛИС

Ҳикоятлар

МАЛОМАТНИНГ МУКОФОТИ

Бир куни хожа Низомулмулкнинг ганимлари йиғилишиб Султон Маликшоҳ ҳузурига кирдилар ва уни маломат қилиб, дедилар:

— Хожа Низомулмулк сизга хиёнат қилди. Сизга билдирмасдан икки минг ғулом сотиб олди.

Бу гап хожа Низомулмулкнинг қулогига етгач, олдини олди — султон шарафига катта зиёфат уюштириб, унинг кўнглини овлади: бошидан зар сочди, сўнг чўк тушиб таъзим бажо келтирди. Кейин оризни чақириб, «бозордан олиб келинган ўша икки минг ғуломни султон девонининг дафтариغا қайд қилиб қўй», деб буюрди.

Султон бунинг сабабини суриштирган эди, хожа Низомулмулк деди: «Кунлардан бир куни амирлардан бири девонхонада *густоҳона* иш тутди. Мен эса улуглик қилиб унга бир нима демадим».

— Бундан кейин, — деди султон, — қанча ғуломнинг бўлса ўзингга буюрсин. Қимда қим густоҳлик билан арз қилганда эса адабини ўзинг беравер.

ЗУККО ҚОЗИ

Бир одам қора кунимга яраб қолар, деб дарахт тагига бир минг мисқол тиллани кўмиб қўйди. Маълум вақт ўтиб бориб қараса, ҳеч вақо йўқ — дарахтнинг таги қазилган, ҳатто илдизларидан баъзилари қирқиб олинган эди. Ўша одам дод-фарёд қилганича қозиниڭ олдиغا борди ва бўлган воқеани айтиб ёрдам сўради:

— Уйингга боравер, икки-уч кундан кейин келиб хабар ол. Лекин, бу гапни бошқа бирон одамга айта кўрма,— деди қози унга.

Даъвогар кетгач, қози хосу авомнинг наждкорни ҳисобланган табибни чақиртириб уни хилватга тортди ва сўради:

— Фалон дарахтнинг томири ростдан ҳам фойдали дорими?

— Шундай, тақсир. Унинг хосияти зўр, фойдаси эса чексиздир,— деб жавоб берди табиб.

— Шу кунларда,— деди қози унга тик боқиб,— бирон одамни ўша дарахтнинг томири билан даволаганми эдинг?

— Ҳа, тақсир, фалон кунни бир одам нажот сўраб келган эди, ўша дарахт томирини буюргандим,— деб жавоб қилди табиб.

Қози табиб айтган ўша одамни чақиртирди, қонун, ҳикмат, қуръон ва *қадисни* пеш қилиб, у билан жиддий сўзлашди. Шундан кейин ўша одам дарахт остига кўмилган олтинни олганлигини бўйинига олди ва эгасига қайтариб берди.

СУЛТОННИНГ МЕҲРИБОНЧИЛИГИ

Султон Санжар замон уламоларидан бири хожа Абул-фазлни мамлакатлардан бирига элчи қилиб юборди. Қайтишида эса йўлига пешвоз чиқиб уни қарши олди. Йўлда унинг қулогига уч марта нималарнидир шивирлади. Хожа Абулфазл бўлса «Йўқ, аъло ҳазрат! Мен бунга рози эмасман», деди. Эртаси эрталаб шогирдлари хожадан султон унинг қулогига нималар деганини суриштирдилар.

— Султон: «Рухсат этсангиз отдан тушиб ёнингизда бирга борсам», деб илтимос қилди. Мен эса: «Бундай қилиш подшоҳликнинг шавкатига футур етказадим, фисқу фасод чиқишига сабаб бўлади», деб кўнмадим.

ИСКАНДАР ВА НАДИМ

Искандар Зулқарнайининг ҳос кишиларидан бири жиноят қилиб қўйди. Искандар надимлар ва лашкар бошлиқларини тўлаб: «Унга қандай чора кўриш лозим?» — деб сўради.

— Мен сенинг ўринида бўлганимда уни ўлимга маҳкум қилган бўлардим, — деди *арқони давлатдан бири*.

Искандар уни бошдан-оёқ тикилиб кузатди ва сукутдан кейин деди:

— Сенинг ўринида бўлмаганимнинг шукронаси учун уни озод қилдим!

АСИРНИНГ ТАДБИРКОРЛИГИ

Бир пайт уч юз асирни амир *Муъин ибн Зайднинг* ҳузурига олиб келдилар. Амир уларнинг барчасини ўлимга ҳукм қилди. Шу пайт асирлар орасидан бир кўҳлик йигит отилиб чиқиб амирга мурожаат қилди:

— Э, улуғ амир! Сени худога топширдик. Айт, ўлимимиз олдида бизга сув беришни.

Амир мулозимларга асирларга сув беришни буюрди. Шундан кейин ўша йигит ўридан туриб амирга қуллуқ қилди ва деди:

— Э, Улуғ амир, бугун сенинг меҳмонинг бўлдик. Меҳмонга мурувват ва иззат-икром кўрсатиш мезбоннинг бурчи. Сен ўз бурчингга содиқ экансан.

— Рост сўзладинг, йигит, — деди амир унга, — асирларнинг ҳаммасига ҳаёт бағишладим.

ТАРКИ ДУНЕ ҚИЛГАН ҲАКИМ

Мўътабар бир ҳаким дунё ишларини тарк этиб, горда макон тутди ва эртаю кеч тоат-ибодат билан кун кечирди. Бир кун у подшонинг хаёлидан ўтди ва: «Олиб кел!» — деб вазирни юборди. Вазир бориб унга подшо йўқлаб қолганини айтган эди, ҳаким жавоб қилди:

— Менинг бирон киши билан сўзлашишга тоқатим йўқ. Ҳозир узлатда ўлтирибман. Подшо билан ҳам, гадо билан ҳам суҳбатни аллақачон йиғиштириб қўйганман.

Вазир кўп уриди, ялиниб-ёлворди, дўқ-пўписа қилди,

лекин фойдаси бўлмади. Охири жаҳдан чиқиб деди:

— Подшоҳнинг хизматига ихтиёр қилганингда бунақа қора кунларга қолмаган бўлардинг.

— Сен эса бу дамларнинг қадрини билганингда подшо хизматида юрмасдинг,— деди кулиб ҳақим.

ДЕВОНАНИНГ НАЙРАҒИ

Кунлардан бир кун бир одам занжирбанд девонаш Газнанинг дорушшифосига етаклаб келди. У эса ҳаял ўтмай кўп ширин сўзлар билан у ердаги одамларни ўзига маҳлиё қилди. Одамлар девонанинг сўзларини эшитишга ошиқиб унинг чор атрофини ўраб олдилар. Уларнинг орасида ҳарир салла ўраган ўзига тўқ одам ҳам бор эди. Суҳбат қизиб, ҳамма ўзидан кетган бир найтда девонанинг шериги ҳалиги одамнинг салласини бир-икки еридан қирқиб қўйди. Кейин билиб қолиб, ўша одам кўн қойинди, девона эса унга тасалли бериб деди:

— Хафа бўлма, биродар! Фалон ерда яхши бир ямоқчи бор. Борсанг, саллангни билинмайдиган қилиб тўрлаб ямаб беради.

У ямоқчиникга борди ва икки *мисқоллик* кумуш танга бериб салласини тўрлатиб олди. Орадан бир мунча вақт ўтгач, у ўша девонани бозорда учратиб қолди. У одамларни чор атрофига йиғиб гап сотаётган экан. Бўшагандан кейин ёнига борди ва ҳол-аҳвол суриштирди.

— Мен,— деди девона ниҳоят,— аслида жинни-пинни эмасман, мана бу мени етаклаб юрган одам билан ямоқчига шерикман. Биз шу йўл билан харидор излаб тирикчилик ўтказамиз.

БАҲРОМ ГҲР ВА ДОНИШМАНД

Баҳром Гўр замонда *фазлу ҳикматда* ягона бир ҳақим ўтган экан. Уни бориб Баҳром Гўрга таъриф қилдилар. Баҳром Гўр уни чақиртириб келтириб имтиҳон қилди. Донишмандлигига ишонч ҳосил қилгач, уни вазирликка тайин қилмоқчи бўлди. Лекин бир фурсат ўйлаб кўриб,

уни яна бир бор имтиҳон қилмоқчи бўлди ва *хони хоста* таклиф қилди. Дастурхонга дунёда бор барча неъматлар тортилди. Ҳаким подшонинг ҳузурини аввал неъматларнинг барчасидан тановул қилди, сўнг бир катта товуқ гўштини пок-покиза туширди. Сўнг яна бир товуқни емоққа тутинди. Буни кўргач, Баҳром Гўр ўз-ўзига деди: «Бу одам назаримда хўб очкўз кўринади. Менинг ҳузуримда тап тортмай шунча овқат еди. Бу аҳволда, уни вазир қилиб тайинлайдиган бўлсам, йўғимда хазина қуритиши турган гап». Шундай деди-ю, унга ҳадя ва сарпо бериб жўпатиб юборди.

МУТОЇБОТ

СУВИ ЕР САТҲИДА ЭКАНУ

ОДАМЛАРИ ТУБАН ЭКАН

Исмоил ибн Муҳаммад *фисих* ва фозил киши бўлиб, Аббосия халифаларига яқин киши эди. Бир вақт Нишопурга бориб қолди. Бу ернинг об-ҳавоси ёқиб қолиб, бир неча *коризни* сотиб олди ва ўша ерни ватан тутди. Ўша вақтларда Нишопурда ўн икки мингга яқин кориз бор эди. Орадан маълум вақт ўтгач, нишопурликларнинг муомаласидан ранжиди. Шу пайт халифадан хат келиб қолди. Халифа ундан «Нишопурнинг об-ҳавоси ва халқнинг туриш-турмуши, феъл-атфорида мени огоҳ қилиб тур», деб илтимос қилганди. Исмоил ибн Муҳаммад халифага жавобидан бундай деб ёзди: «Нишопур дилкушо ер экан. Суви ер сатҳида экан-у, лекин одамлари ер остида эканлар».

ШОҲРУҲ МИРЗО ВА АЛАЙКА КЎКАЛТОШ

Алайка кўкалтош Шохруҳ мирзонинг мўътабар амрлари жумласидан эди. «Шохруҳ мирзо илоҳим жаннати бўлгайлар», деб, бунинг бадалига одамларга доимо пул қарз бериб турарди. Бўхтончилар унинг бу гапини қўшиб-чатиб подшонинг қулогига етказдилар ва унинг қаҳр-газаби қўзғалишига сабабчи бўлдилар. У бир кун газаб билан амир Алайка кўкалтошга деди:

— Қизиқки, сенинг давлатинг меникидан ортиқ эмас. Шунга қарамай, менинг жаннатга туришим бадалига шундай иш қилиб юрибсан. Ўлимимни тилаб юрибсан-а?

— Аъло ҳазрат, бу гап жанобларининг шарофатли

хотирларига қаердан келди? — деди Алайка кўкалтош кўрқув билан.

— Бунинг далили шулки,— деди подшо,— мен ўлганимдан кейин қайтариб олиш шарти билан одамларга қарз бераётган эмишсан.

— Рост айтасиз, аълоҳазрат. Банда Сизнинг умрингизни узоқ бўлишини тилаб дуо қилганилар, деб дарвишларга қарз бераётибман,— деди Алайка кўкалтош қўл қовуштириб.

НОМИНГИЗ АЛБАТТА УЧИРИЛАДИ

Подшо надимни чақиртириб: «Ушбу шаҳардаги барча аблахларнинг номини рўйхат қилиб кел!» — деб буюрди.

— Хўб бўлади, аълоҳазрат. Ҳаммасини ёзиб олиб келаман, лекин бир шартим бор: рўйхатни олганингиздан кейин мени *итобга* тутмайсиз.

— Майли, *итоб* қилмасликга сўз бераман,— деди подшо.

Надим эртаси куни рўйхатни олиб келди. Подшо уни ўқиб кўриб хуни бийрон бўлди, чунки надим биринчи бўлиб унинг номини ёзиб қўйган экан.

— Ҳозироқ ўчир, йўқса осиласан,— деб ўшқирди подшо.

— Бандани кечиргайлар,— деди тиз чўкиб надим,— номингиз албатта ўчирилади.

«ЛАЪНАТ» СЎЗИНИНГ МОҲИЯТИ

Мирзо Бобур даврида фақиҳ мавлоно *Мазид* Самарқанддан Ҳиротга бориб қолди. Бир куни Мирзо Бобур мавлоно Мазиддан «лаънат» сўзининг моҳияти хусусида нима дейдилар», деб сўраб қолди.

Мавлоно Мазид жавоб қилди: «Бу сўз қабила аҳлига тааллуқли бўлса керак».

Подшо мавлоно Абдурахмон Жомийга ўгирилиб деди: «Мавлоно Мазид нима деяптилар, ўзи? Сиз бунга нима дейсиз?»

— Биз,— деди Абдурахмон Жомий кулимсираб,— мавлоно Мазидга юз карра лаънат, яна бошқа бир Мазидга юз бор лаънат бўлсин, деймиз.

ХАЛИФАНИНГ КАРОМАТИ

Шайх Заъиддин Хавофийнинг *халфалари*дан бири Салзаворга келиб қолди. У мавлоно Абдурахмон Жомийнинг ҳузурда бўлиб каромат қилиб қолди.

— Шу йили,— деди у,— рамазоннинг ўртасида вабо тарқалса керак.

Уша мажлисда ўлтирган *акобирлар*дан бири: «Балки бу офат тарқалмаслигининг имкони бордир», деб қолди.

Бошқа бир акобир: «Имкон»нинг на ақли, на ҳуши бор», деб унга эътироз билдирди.

Мавлоно Абдурахмон Жомий қўшиб қўйди: «Имкон» деганининг ўзи аслида беақликдир».

МАҚТАНЧОҚ МУҲАДДИС

Бир куни замон уламоларининг *саромадлари*дан бўлмиш мавлоно Ҳофиз Гиёс *муҳаддис*нинг тоби қочиб қолди. Мавлоно Абдурахмон Жомий уни кўргани борди. Мавлоно Ҳофиз Гиёс эса *тасаввуф*га оид масалалар хусусида гап очди. Лекин бу илмдан яхши хабари йўқлиги сабабдан айрим нотўғри гапларни ҳам айтиб юборди. Мавлоно Жомий бутун суҳбат давомида сукут сақлаб хомуш бўлиб ўтирди. У кетгандан кейин Ҳофиз Гиёс тўнланган уламо ва фузалого мурожаат қилди:

— Мавлоно Абдурахмон Жомий ҳузурда кўп *зақош* ва *маориф* сўзлар айтдик, лекин мавлоно сўзимизга *этимод* қилмадилар.

Бу гапни мавлоно Абдурахмон Жомийга отказдилар. Мавлоно: «Ул зотининг гаплари кейинча қулоққа олинур», деб қўя қолдилар.

УЗУМ НАВЛАРИ

Самарқандлик нахмоқ соқол бир чол икки ўғлини етаклаб Ҳиротга келди. Улар бир куни совға-салом билан мавлоно Абдурахмон Жомийни зиёрат қилгани бордилар. Чол Самарқанд узумларини мақтаб кетди: «Самарқандда бағоят ширин ва ширали бир узум битади, номи Риши бобо (бобонинг соқоли). Сизнинг Хуросонингизда бунақаси топиламайди.»

— Бизнинг Хуросонда,— деди мавлоно, ширин-шаркар қора тусли бир нав узум етишади. Уни ҳавояни гулом (гуломнинг мойги) деб аташади. У Риши бободан ширинроқ.

ЮРТИНГДА ТЎНГИЗ КАМАЙИБ ҚОЛДИ

Гур қозиси қорачадан келган пахмоқ соқоғи, бееўнақай бир одам эди. Бир йили Хиротга уни билан келиб кўн туриб қолди. Бир кунни мавлоно Абдурахмон Жомийни зиёрат қилгани келганда, мавлоно сўз аралаш дедилар:

— Хиротда кўн туриб қолдинг, чамаси. Нега юртингга қайтмаётибсан?

— Сабаби шулки, юртимда тўнғиз кўнайиб кетди, — деб жавоб берди қози.

— Шу кунларда, — деди табассум билан мавлоно, — сен у ердан кетганингдан кейин, тўнғиз анча камайиб қолди.

ОВОЗИНГИЗ ВОЪЗИНИНГ

ҚУЛОГИНИ КАР ҚИЛГАНДИР

Мавлоно Ғиёс фақиҳ пакана, заиф, довдир, қулоқлари узун бир киши эди. Шу сабабдан уни мавлоно Ғиёс хар (эшак) деб аташарди. Жума кунларидан бирида мавлоно Абдурахмон Жомий билан иккалалари йўлда учрашиб қолиниди.

— Йўл бўлени, қаердан келаётибдилар? — деб сўради Жомий.

— Намози жумадан.

— У ерда не гаплар бўлди?

— Узоқда туриб қолган эканман воъзининг гапларини эшита олмадим.

— Воизнинг гаплари сизнинг қулогингизга эшитилмаган бўлса ҳам сизнинг овозингиз воъзининг қулоғини кар қилгандир, — деди мавлоно Абдурахмон Жомий.

ТАМГАЧИЛАР ЗУЛМИ

Мавлоно Абдурахмон Жомий ҳаждан қайтишида Симпанда тўхтадилар. Проқлик *роҳдорлар ва тамгачилар* мавлононинг мулозимларини итбга олдилар:

— Сизлар олиб келаётган матоларингизни биздан яшириб тамга тўлашдан қўтулиб қолмоқчисизлар. Фойдаси йўқ, биз ҳатто шалварларингизни ҳам тинтиб кўрамиз, хотирингизни жам қилинглар.

— Тинтийверинг, дедилар шу ерда турган мавлоно, — майли, шалворимиздан топилгани езиники бўлсин.

МАВЛОНО ЖОМИЙ ВА ШОИР ХОКИЙ

Мирзо Улугбек замонида мавлоно Абдурахмон Жомий кўп вақтини Самарқандда ўтказдилар. Бир пайт кинигиллик хушрўй, *таъби* назми бор бир йиғит ҳам Самарқандга келиб қолган экан. У ўзига Хокий сўзини тахаллус қилибди. Бир куни мавлоно Абдурахмон Жомий хуросонлик бир гуруҳ шоирлар ила бирга Хокий билан кўчада учрашиб қолибдилар. Хокий мавлононинг кайфиятини бузмоқчи бўлиб деди:

— Ассалому алайкум! Хуросонлик узунқулоқларга йўл бўлсин?

— Устига чиқиб бир юмалаб кайф қилайлик, деб Хокийнинг хузурига бораётимиз, — деб жавоб қилибдилар мавлоно

ШУҲРАТПАРАСТ ШОИР

Бир шоир газал битиб мавлоно Абдурахмон Жомийнинг хузурида ўқиди, сўнг қаддини гоз қилиб «газални подшо саройининг дарвозасига осиб қўймоқчиман, зеро эл аро шуҳрат топса», деди.

— Унда газал сеникилигини қаердан билишади? Эл аро машҳур бўламан десаи, газалинингнинг ёнига ўзинини ҳам осиб қўй. — деди унга мавлоно Жомий.

МАҚТАНЧОҚ НИГИТ

Дурадгорнинг кенжа ўғли бўлиб, соқол-мўйлаби эндигина ниш ураётган эди. Аҳён-аҳёнда уни тарошлаб ҳам турарди. Бир куни мақтаниб «фалон куни ажойиб эшик ясадим, фалон куни эса чиройлик панжара ҳам ясадим», деб мақтаниб қолди.

— Биз бечорани деб соч-соқолини тарошлатиб келсанг бундан ҳам яхши бўлур эди, — дедилар мавлоно Абдурахмон Жомий.





ҚОЗИ АҲМАД ҒАФФОРИЙ

ШИҒОРИСТОИ

Ҳикоятлар

ВАЗИРНИНГ ЖАВОБИ

Ҳижрий 471 (милодий 1078) йили Султон Заҳириддин Муҳаммад Самарқанд ҳокими *Сулаймонхон*нинг исёни туфайли Мовароуннаҳрга борди ва мурод-мақсади ушалгандан кейин орқасига қайтди. Жайхун бўйида вазир кемачиларнинг ҳақи учун барот ёзиб берди. Лекин унда «кемачиларнинг ҳақи Антиохиядан, итбоқарларнинг ҳақи бўлса Истанбулдан ундирилсин», деб ёзилган экан. Кемачилар ва итбоқарлар султоннинг ҳузурига арз қилиб келдилар. Султон эса вазирни чақиртириб, тафтиш қилди. Вазир таб тортмай «Султоннинг мамлакати шу қадар кенгким, кемачиларнинг ҳақини Антиохиядан, итбоқарларнинг маошини Истанбулдан тайин қилдик», деди.

АЛИ ҚУШЧИНИНГ ТАЪБИРИ

Бир кун мавлоно *Али Қушчи Абдуллатиф* мирзонинг тоғеъи хусусида фол очса ундан исёнкорлик ва ҳокимият талашини аломатлари намоён бўлди.

Кейинча ҳақиқатан ҳам шундай бўлиб чиқди. Султон Шохруҳ вафот этгандан (1447 й. 12 март) кейин бир куни Улугбек мирзо Машҳадда маърака ўтказди. Уша йиғинда Абдуллатиф: «Ота-боболар мулки менинг қўлимга ўтажак», деди ва: «Бунга сиз нима дейсиз?» — деган маънода Али Қушчига назар ташлаган эди, у ҳам ҳеч аямасдан: «Мирзо Абдуллатиф бунга нариги дунёда эришажак», деб жавоб қилди.

Ҳикматлар

1. Ҳакимдан: «Ростгўй одам деб кимни айтса бўлади?» — деб сўрадилар. У жавоб қилди: «Тили билан дили бир бўлган одам ростгўй, ҳақгўй одам ҳисобланади».

2. Таъмагирлик — офат Таъмагирлик билан адолат бир-бирига зиддир.

3. Бахт кимгадир кулиб божкудай бўлса, тамом орзу-истаклари ақлнинг бандаси бўлиб қолади, бахт ундан юз ўгургудай бўлса, ақл унинг орзу-истакларига мутеъ бўлиб қолади.

4. Кўпчилик одам: «Жамият асрлар бўйи турлик бойликдан таркиб топган», деса бошқа бир гуруҳ: «Жамият у ер-бу ерда сочилиб ётган бойлик асосига қурилган, бу бойликни қўл сочиб туради», деб айтади. Кейинги таъбир тўғри, чунки «зар» сўзи (араб имлосида) икки ҳарфдан ташкил топган, лекин бу ҳарфлар ҳеч қачон бир-бирига қўшиб ёзилмайди.

5. Бирон қогозга қўл қўймоқчи бўлсанг, бирон одамни хафа қилиб қўймасликни ўйла.

6. Потўғри гапларинини кўр-кўрона тасдиқлаган эмас, балки тўғрисиини юзининга айтган чин дўсдир.

7. Оғизга келгани сўзлашнинг охири вой.

8. Вақт — кескир қиличдир. У ҳеч нарсага қарамай шарт ўтади кетади, сен эса вой-войлаганча қолаверасан.

9. Бойликка ҳире қўйини — жодунинг сиртмоғига тушиб қолиши билан баробар. *Бу жоду бир тарафига хитойча, иккинчи тарафига ажамча хат битилган бир парча қогоздир.*

10. Мусибатга сабр қил, чунки сенинг устингдан кулувчилар ҳам бор.

11. «Мол-мулкнинг бешдан бирига даъвогарман», деб юрвчи баъзи аёлдан эҳтиёт бўяни лозим. Бу аёллар кўн хислатга эгадир: а) кейинги эрнинг болаларига мерос

юзасидан шунчаки илтифот кўрсатади; б) кейинги эрдан ҳомиладор, бунинг устига эркакнинг аввалги хотиндан болалари бор. Шунинг учун эрининг ортиқча илтифотига сазовор; в) бошқа суйгани бор, шунинг учун ҳаминша эридан шикоят қилиб юради; г) шунчаки ҳийла-найранг билан ўзини эрига чиройли кўрсатиб юради, аслида эса унинг феъл-атвори камолотдан йироқдир.

12. Жоҳилнинг узун ҳассаси бор, лекин унинг бир учи доимо ўзининг бошида туради.

13. Мансабдор бонда шон-шуҳратга эга бўлади, охири — дорга.

14. Муҳаббатнинг заволи дирҳам билан динордан. У илон билан чаён етказадиган офатдан ҳам ёмонроқ.

15. Бутга сизгинишдан мурод — кумуш билан олтин ортдиришидир.

16. Хун феъл бўлиши яхши одат. Кишининг феъл-атвори ўзини бегона қилади, ўзгани — хеш. У ҳатто отани боладан жудо қилади.

17. Кўп ширин ҳам, аччиқ ҳам бўлиб кетма. Чунки, таъми оғзингдан билиниб қолади.

18. Ростликнинг меваси тотли, натижаси эса самаралидир.

19. Кимки эҳтиёт *совути*ни кийиб олса, замон ҳодисаларининг ўқидан омон бўлади.

20. Кимки ақл-идрокдан баҳраманд бўлса, золимларнинг юзини оқ булут билан тўсиб, авомга меҳр-муҳаббат кўзи билан қарайди.

21. Адолатнинг фақат бир сурати бор, зулмнинг бўлса мингта.

Тамсиллар

ТАДБИРКОР ВАЗИР

Султон Маҳмуд Газнавий болалигида Тавоф вилоятининг Бонистон қишлоғига бориб бир булоқ ёқасига келиб тушди. *Муҳаммад Ҳасан Маймандий* уни кузатиб борувчилар орасида экан. Бир пайт султоннинг назари шу атрофдан ўтиб бораётган йўловчига тушди. Султон Муҳаммад Ҳасан Маймандийга мурожаат қилди:

- Ҳов анови йўловчи ким бўлди?
- Савдогар бўлса керак.
- Исми нима экан?
- Аҳмад Султон.
- Шошма, хожа! Не сабабдан уни Аҳмад дединг?

Савдогарлигини қаердан билдинг? Ё у билан танишлигини борми?

— Йўқ, ҳазратим. Жаноби олийлари мени чақириб унинг кимлигини сўраганларида унинг Аҳмад Султон эканлиги маълум бўлди. Бу одам кўп вақтдан бери шу дарахт атрофини айланиб юрганидан эса унинг савдогар эканлигини англадим.

— Унда айт-чи, у емак-ичмакдан кўпроқ нималарни хуш кўрар экан?

— Асал билан *душобани* кўпроқ яхши кўради.

Султон йўловчини чақиртирди. Муҳаммад Ҳасан Маймадий унга мурожаат қилди:

— Мана бу болани танийсанми? У султонни қўли билан кўрсатди.

— Йўқ, танимайман.

— Исминг нима? Не хизмат билан машғулсан? Емак-ичмакдан нималарни хуш кўрасан?

— Исмин Аҳмад, савдогарман. Бугун нон билан асалдан бошқа овқат еган эмасман.

Буни эшитиб султон ҳайрон бўлди, сўнг хожа Муҳаммад Ҳасан Маймадийдан сўради:

— Бу одамнинг бугун асал еганини қаердан билдинг?

— Диққат билан қарасам тез-тез лабини ялаб турибди. Асал еганини шундан билдим.

ҲАЖЖОЖ БИЛАН МУНАЖЖИМ

Ҳижрий 95 (милодий 713) йили вабо касали тарқалди. Ҳажжож хос мунажжимини чақиртириб ундан сўради:

— Фалакнинг авзои бирон машҳур амирнинг ўлимидан дарах бермаётибдимми экан?

— Ҳа, шундай. Яқин кунлар ичида хукмдорлардан бири омонат жонини эгасига топширади.

Ҳажжожни аввал қаттиқ қўрқув босди, сўнг ўзини тутиб «болалигимда онам мени ит деб чақирарди», деди.

Мунажжим одоб доирасида ўзини тутиб туролмади ва деди:

— Ё, олло! Ўша сизмидингиз?

ЎН КУНЛИК ҲОКИМИЯТНИНГ ОҚИБАТИ

Марвон Ҳимор ҳижрий 132 йилнинг *зулҳижжа* (милодий 750 йил июль) ойда Аббоснинг лашкари

билан бўлган урушда ўлдирилди. Унинг бошини Аббосийлар қўшинининг кўмондони Солиҳ ҳузурига олиб келдилар. Солиҳ жаллодга «унинг тилини ҳам суғуриб ол!» — деб буюрди. Жаллод Марвоннинг тилини ҳам суғуриб олди. Сўнг Солиҳ атрофида турган одамларга қараб мурожаат қилди:

— Э, ёронлар! Дунёнинг мана бу ажойиботи барчага ибрат бўлсин. Бундан кейин ҳеч ким ўн кунлик ҳокимият деб мана шундай кунга қолмасин!

САИҲЛАР

«*Жомий ул-ҳикоят*» китобида ўқиймиз: «Бир дўстим мана буларни ҳикоя қилиб берди: «Кунлардан бир кун ибн Аббас неча киши бўлиб сафарга отландик. Бир вақт қалин чангалзорга бориб қолдик. Йўл ўша ердан ўтарди. Энди чангалзорга кирган ҳам эдик, ҳамроҳлардан бири таҳликага тушди. «Бу кун мени бирон йиртқич ҳайвон ҳалок қилса керак», деган гумоним бор. Лекин ўйлайманки пўртол ёки эшак мени эсон-омон аҳлу аёлим ҳузурига элтиб қўйса керак», деди у ҳаммамизни ваҳимага солиб. Оғир кайфият билан чангалзор орасида бораётган эдик, ногоҳ олдимиздан баҳайбат бир шер чиқиб қолди ва бизга ташланди. Бояги дўстим ўзини тамом йўқотиб ерга отилди ва шаҳодат калимасини такрорлай кетди. Шер тўғри бориб уни чангалига олди ва чангалзорга олиб кириб кетди. Ҳаммамиз дўстимиздан ажралиб қолганимизга бағоят койиндик. Дарҳол орқамизга қайтдик. Шаҳарга қайтганимиздан кейин қўрқа-писа унинг уйига бордик. Дарвозасини қоқдик. Дарвоза очилди. Таажжубки, қаршимизда шер олиб қочган дўстимизнинг ўзи турарди. Ҳаммамиз ҳайрон бўлдик, сўнг қандай қилиб шернинг чангалдан қутулиб қолганининг сабабини суриштирдик. У мана буларни ҳикоя қилиб берди: «Шер мени чангалзорга олиб кирди. Шу пайт энг яқин дўстимнинг овозини эшитиб қолдим. У мен тарафга яқинлашиб келаётган эди. Бир пайт бошимни кўтариб қарасам у шер билан қаттиқ олишаётган экан. Мен эса фурсатни ганимат билиб, қочиб қолдим. Йўлнинг икки чети одам суяги билан тўлиб-тошиб ётарди. Сал нарироқда икки нимта қилиб ташланган одамга кўзим тушди. Ҳамёнидан бир печта дирҳам тўкилиб қолган экан, керак бўлиб қолар,

деб териб олдим. Яхши қилган эканман, балки сизларга керак бўлиб қолар бу оқчалар?» Шундай деди-ю, дўстим ҳамёнидан ўша дирҳамларни олиб менга узатди».

АМИРНИНГ ФАРОҒАТИ ДЕБ

Кунлардан бир кун ифтузуни бир амир бир қишлоққа тушди ва шу ерда тунаб қолди. Кенқурунги тўқин зиёфатдан кейин энди кўзи илинган ҳам эди хўрознинг қаттиқ овози уни уйқудан бедор қилди. Чухраси унинг тоншириги билан хўрози тутиб бошини узиб ташлади. Энди уйқуга кетган эди хўроз уни яна уйғотиб юборди. Уни ҳам тутиб бўғизладилар. Шу тариқа тонг отгунга қадар ҳаммаси бўлиб ўн хўроз жонидан жудо бўлди.

Эртаси кун иттиш олдидан амир гуломига: «Мени хўроз биринчи чақирини билан уйғот!» — деб буюрди.

Гулом қўл қовуштириб деди: «Жаноби амирнинг фармойиши билан қишлоқдаги бор хўроз тупов кеча бошидан жудо этиб бўлинган».

ҲАЖЖОЖ ВА АСИР

Абдурахмон ибн Муҳаммад Ҳажжож билан бўлган урушда енгилди, ўзи ва қолган одамлари асир олинди. Ҳажжожнинг амри ила уларни битта-биттадан олиб чиқиб қиличдан ўтказдилар. Абдурахмон ва охириги асир қолди. Асирга навбат келиши билан тиз чўкиб, ўрмалаб бориб Ҳажжожнинг оёқларига тирмашиб: «Эй, улуг амир! Сенинг тўғригингда бир ҳақиқатни айтиб бераман, ўлдирма», деб ёлворди.

— Ганир, — деди унга Ҳажжож қаҳр билан.

— Абдурахмон ибн Муҳаммад бир кунни сенинг ҳақингда ёмон гапларни айтди.

— Сен нега унга буни маъи қилмадинг?

— Тўғриси айтсам ўша вақтларда сени ёқтирмас эдим.

Ҳажжож: «Ўлим олдидан қўрқмасдан шу гапни айтгани учун унинг бир қошиқ қонидан кечдим!» — деб юборди.

ҲАЖЖОЖ ВА ДЕҲҚОН

Кунлардан бир кун Ҳажжож Мадина атрофини зиярат қилиб юриб ер чонаётган деҳқонга кўзи тушди. Ҳаж-

жож унинг олдига бориб саломлашди. Деҳқон уни танимас эди, шунинг учун «ва алайкум...» деб бош иргитиб қолди.

Ҳажжож ундан сўради:

- Ҳажжож қанақа одам?
- Бузуқ, доғулик, нобақор одам.
- Мени асли кимлигимни биласанми?
- Йўқ, билмайман.
- Мен Ҳажжож бўламан.

Деҳқон пинагини ҳам бузмади ва ўз навбатида унга савол билан мурожаат қилди:

Сен мени аслида кимлигимни биласанми?

— Йўқ.

— Мен ибн Зубайрнинг қули бўламан. Тўғрисиини айтсам, йилда уч кун жинни бўлиб қоламан. Букуи ана шунақа кунлардан биттаси.

Деҳқоннинг бу гапи Ҳажжожга таъсир қилди, хо-холаб кулиб юборди ва унга бошқа бир нима демай йўлга тушди.

САҲИИ СИНОҲИИ

Бинни Умавий хонадони билан Аббосийлар ўртасида бўлган катта бир урушда кўпчилик суверенликдан шахидликка етишдилар. Бир жангчининг идишида озгина сув бор эди. Амакиваччаси ташналикдан ўлиш даражасига етиб қолган экан, сувни унга тутди. Энди ичмади деб турганда яқин орадан «Сув, сув беринг!» — деган овоз эшитилди. Амакиваччаси сувни ичмай жангчига тутди ва «олиб боришг, йўкса бечора ўлиб қолади!» — деди. У сув идишини овоз чиққан тарафга олиб борса, ёрдам сўраган одам Ҳишом ибн Ос экан. Жангчи унга сув идишини тутди, Энди ичай деб турганда ёнидаги хизматкорлардан бири ташналикдан ерга қулаб тушди. Ҳишом ичмай сув идишини менинг қўлимга берди ва: «Олдин унга бер!» — деб ишорат қилди. Сув ичирмади деб бошини кўтарсам, бечора ўлиб бўлибди. Ҳишомнинг олдига қайтиб бордим, лекин у ҳам жон таслим қилиб бўлган экан. Чошиб амакиваччанинг ёнига бордим, лекин у ҳам дунёдан кўз юмиб бўлибди.

БЕТАКАЛЛУФ ХИЗМАТКОР

Олий мартабалик бир амир қанақадир бир айб билан зиндонбанд қилинган хизматкорини зиндондан олдириб чиқиб олдиға яримта аччиқ қовун қўйди. Хизматкор ҳеч қандай такаллуфсиз уни пўчоғигача қолдирмай еб қўйди. Амир ҳайрон бўлди ва «Э, Луқмон, шундай аччиқ қовунни қандай единг?» — деб сўраган эди у: «Бир умр сенинг чучук таомларингни еб келдим, бирон марта аччиғини есак нима бўпти», деб жавоб қилди.





ЗАЙНИДДИН ВОСИФИЙ

АЖОЙИБ ВОҚЕАЛАР

Ҳикоятлар

УЛУҒБЕК ВА ЛАЪЛ ИУҚОТГАН ОДАМ

Кунлардан бир кунн нотаниш бир одам мирзо Улуғбекнинг ҳузурига келиб арз қилди:

— Шоҳим! Шу кунларда бошимга огир савдо тушди. Уни ҳал қилишга менинг ақлим у ёқда турсин, балки дунёдаги барча доноларнинг ҳам ақли етмаса керак. Шу сабабдан сенинг олдинга нажот истаб келдим.

Мирзо Улуғбек унинг бошига қандай савдо тушганини суриштирди.

Нотаниш одам бундай деди:

— Ироқдан келаётган эдим. Хуросонда Самарқандга бораётган карвонга қўшилдим. Жайхун бўйига келиб тушдик. Ҳамёнимда бир бўлак қимматбаҳо лаъл бор эди. Сувга тушиш олдидан карвон аҳлидан ҳадиксираб четроққа чиқдим, бутазор ичига кириб ечиндим. Лаълни халтага солиб маҳкам қилиб яктагимнинг пешига чигиб олдим. Сувдан меш миниб ўтдик. Яна карвон аҳлидан пинҳона четроққа чиқиб кийинмоқчи бўлиб кийимларимни тугиб олган белбоғни ечдим. Аввал яктагимни олдим, лекин бахтга қарши тугини ечиблиб кетибди, лаъл солинган халта бўлса гум бўлибди. Ечинганимни ҳам, кийинганимни ҳам шерикларимдан пинҳон тутганим сабабли буни

бирон кимсадан кўрмадим. Бошимга тушган савдо мана шу, шохим

— Бирон йил сабр қилиб тур. Шу вақт ичида ўша лаъл топилса, нур устига аъло нур, топиълмаса қийматини мендан оларсан, — деди Улуғбек бир оз сукутдан сўнг.

Арз-дод билан келган одам Улуғбекга икки букилиб таъзим қилди ва унинг ҳузуридан чиқди.

Улуғбек шу пайтнинг ўзидаёқ девонбегини чақиртириб ўша йили мамлакат бўйича хирож тўлаши лозим бўлган одамларнинг умумий рўйхатини олиб келишни буюрди. Дафтар олиб келинганч, подшо уни диққат билан қараб чиқди, сўнг бир четга олиб кўйди. Янги йил кириши билан девонбегидан ўтган йили солиқ тўлаганларнинг умумий рўйхатини талаб қилиб олди. Сўнг ҳар иккала дафтарни синчиклаб солиштириб кўриб, қизиқ бир аҳволни аниқлади — ўтган йили қоракўллик бир киши хирож учун эллик танга ўрнига беш юз танга тўлабди.

Мирзо Улуғбек ўша хирожни ўн марта кўн тўлаб юборган одамни тезлик билан Самарқандга олдиртириб келди, хилват бир хонага олиб кириб не сабабдан эллик ўрнига беш юз танга хирож тўлаганини хўб тафтиш, қилиб пировардида деди:

— Сен мўмай бойлик топиб олдингми ё бўлмаса бирон кимсанинг уйини урдингми? Отангдан улгуржи мерос қолибдими ёки сен суйган бирон бадавлат одам орқасида бой бўлиб олдингми?

— Шохим! — деди қоракўллик икки қўлини кўксига кўйиб, — аслида бир оддий тўқувчиман. Бир куни бўз тўқиб турган эдим дўконим олдидаги дарахтга ҳаққа келиб кўпди. Тумшугида бир бўлак гўштга ўхшаш нарса бор эди. Ҳаққа тасодифан тумшугидаги нарсани тушириб юборди ва уни олмақчи бўлиб ўзини ерга отди. Лекин мен эпчиллик қилдим. «Киши-кишлаб» ҳаққани қувиб юбордим ва чошиб бориб у тушириб юборган нарсани олдим. Қарасам лойга беланган қандайдир бир халтача экан. Очсам ичидан кўзни қамантирадиган, ҳаттоки офтоб юзини ҳам хиралантирадиган бир дурафшон тош чиқди. Уни тағри таолонинг мен камбағалга кўрсатган шафқат ва марҳамати деб билиб, ҳамёнга урдим ва эртаси куни тонг билан Бухоро томон йўл олдим. Шаҳарга келгандан кейин «зар қадриши — заргар, жавоҳир қадриши — жавоҳиршунос билади», деганларидай сўраб-суриштириб бир жавоҳиршуноснинг олдига бордим. У тоини қўлига олган ҳамона безовталанди, ранги рўйи руммоний лаълдай бўлиб қизариб кетди.

Шундан билдимки, мен олиб келган нарса оддий бир тош эмас экан. Балки қиммати улуг тош экан.

Жавоҳиршунос деди:

— Бу тошнинг бўлган баҳоси минг танга.

Кўнмадим.

Кўн савдолашиб охири тошни бир ярим минг тангага сотдим. Сўнг бозорга кириб ўзим учун от, бола-чақага кийим-кечак, уй-рўзгорга керак бўлган нарсалар, хотинимга сирга, гилам ва нууға ўхшаш нарсаларни сотиб олдим ва юртимга қайтдим.

Бизнинг тасодифан бойиб кетганимиздан таажукбланганлар ҳам бўлди. Уларга айтадиган ганим битта бўлди:

— Самарқандда бир бадавлат қариндошим бор эди. У бирдан ўлиб қолди. Меросхўри йўқ экан, мол-мулки менга қолди.

Мирзо Улугбек лаълини сотиб олган жавоҳиршуносни тондириб келтириб тафтиш қилди. У аввал тонди, лекин охири лаълини фўқувчини алдаб арзимас пулга сотиб олганингини бўйинга олди...

ДИНАТ

Бир кунги номаълум шахс мирзо Улугбек ҳузурига келиб арз қилди:

— Шохим! Бундан олти ой олдин Рум тарафларга сафар қилдим. Сафар олдидан беш минг *ашрафи* ортиқча пулим бор эди, уни шу шаҳарда биров кимсага омонат қўйиб кетмоқчи бўлдим. Бу шаҳарда қозидан бошқа диёнатлироқ ва инсофлироқ одам бўлмаса керак, деб ўйладим. Шунинг учун ўша беш минг ашрафини офтобага солдим ва оғзини маҳкам қилиб беркитиб қозига олиб бориб тошширдим.

Сафардан қайтганимдан кейин қозиникига бориб омонатимни талаб қилдим, у бўлса ўзини танимасликка солди, сўнг нўнса қилди:

— Девона бўлибсан. Мен сени танимайман, сен бўлсанг мендан қандайдир омонат даъво қиласан. Овозингни ўчир ва тезроқ бу ердан жўнаб қол! Пўқса гуломимга буюриб тишларингни мажақлатаман, тилингни сугуртириб оламан!

Мирзо Улугбек бир қадар ўйлашиб қолди, сўнг арз-доҳ билан келган одамга деди:

— Эртага қозиникига бормоқчиман. Сен ҳам бор ва мени кутиб тур. Қозиникидан чиқиб отга мишаётганимда «дод-вой» кўтар ва бўлган воқеани бирма-бир баён қил. Кўрамиз, нима бўлар экан.

Эртаси куни эрта билан Улуғбек қозини чақиртирди ва уни четга олиб деди:

— Э, қози! Мен ажойиб бир фикр гирдобида қолдим, гаройиб бир андишага чўмдим. Беҳисоб нақд оқча, сандуқ-сандуқ қимматбаҳо мато ва кўза-кўза дурру жавоҳир тўпладим. Мурод шулки башарти қазо қилсам, фарзандларим кунмас-куни оғир аҳволга тушиб қолгудай бўлсалар, шу бойлик уларнинг ёмон кунига яраб қолар, деб ўйлайман. Борди-ю, бу бойлик ўзимда турса, қўққисдан, вафот этиб қолгудай бўлсам, уни талон-тарож қилиб кетишлари мумкин. У тақдирда фарзандларимнинг аҳволи не кечади? Шаҳарда бу хазинани ишониб қолдирадиган бирон ишончли одамим йўқ. Кеча сен хотиримга келиб қолдинг. Ахир сен пайгамбар авлодисан-ку. Бундан ташқари, диёнатда сендек одам кам учрайди. Шунинг учун ҳам хазинамни сеникида сақлашга қарор қилдим. Бунинг иккимиз билсак бас! Зинҳор бошқа одам эшитмасин.

Қози подшодан бу гапни эшитиб ич-ичидан суюнди, қувонганидан юраги ёрилишига бир баҳя қолди.

— Сен уйингга боравер,— деди Улуғбек қозига,— мен кетингдан бораман ва хазинани яширадиган жойни ўз кўзим билан кўриб келаман.

Қиссага келсак, мирзо Улуғбек қозининг кетидан унинг уйига борди, уй соҳиби билан унинг уйлари ва ҳовлисини синчиклаб айланишиб, ниҳоят хазинани яширадиган жойни белгилашди. Подшо қозиникидан чиқиб энди отга мишаётганда қозида омонат қолдирган ҳалиги кўчада пойлаб турган экан, бирдан «дод-вой» солиб Улуғбекнинг оёғига йиқилди.

— Шохим! — деди у,— шу қозиникида омонат қолдирган эдим.Лекин ҳеч қайтариб ололмаётиман...

Шу пайт уни кимдир даст кўтариб четга олиб чиқди ва «бас қил!» — дегандай қўлини шоп қилди. Бу эллик-боши экан. Лекин қозини титроқ босди, ранг-рўйи ўчди. У ўз-ўзича мулоҳаза қилди:

— Борди-ю, унинг даъвосини рад этгудай бўлсам, подшонинг ишончи йўқолади. Оқибатда, арзимас беш минг ашрафи деб улгуржи давлатдан қуруқ қоламан. Яхшиси шу каззобнинг омонатини қайтариб бера қолай.

Шундан кейин ўша одамга ўшқира кетди:

— Эй, баттол! Нима бало, девона бўлдингми, ўзи? Нега ўзингдан-ўзинг дод соласан! Қачон сен омонатингни менадан талаб қилдинг у мен йўқ дедим? Дийнатли бир одамга тухмат қилгани қандай журъат қилдинг?

Қози шу пайтнинг ўзидаёқ гуломини чақиртирди ва «омонат фалон жойда, тез бориб мана бу одамга олиб чиқиб бер!» — деб буюрди...





ПОШШОХОЖА АБДУЛВАҲОБХУЖА УҒЛИ (ХОЖА)

МУФТОҲ УЛ-АДЛ

Ҳикоятлар

БОЙҚУШЛАР СУҲБАТИ

Кунлардан бир кун Султон Маҳмуд Ғазнавий вазир хожа Ҳасан билан овга чиқдилар. Шаҳарнинг четида бир вайрона устида икки бойқуш нималариндир сўзлашардилар. Вазир тўхтаб уларга қулоқ солди ва: «Во, дариго!» — деб хўнграб йиглаб юборди.

— Нима учун оҳ чекаётибсан? — деб сўради султон.

— Ана у бойқушларнинг гапларига йиглаётибман, — деди у.

Султон сўрашда давом этди:

— Бойқушлар нималарни гаплашаётишибдилар?

— Улардан бири, — деди вазир, — иккинчисига «қуданда тутинайлик, қизингни менинг ўғлимга бер, қалинига нима десанг берайин», деди. Иккинчиси эса унга: «Қалинига ўн минг вайрона керак», деди. Қуда бўлувчи унга: «Агар Султон Маҳмуд тирик юрса сўраганингни бир йилдан кейин берайин», деди. Мен бойқушнинг мапа шу гапига оҳ чекаётибман.

Султон Маҳмуд деди:



— Нахотки бир йил ичида ўн минг уйни хароб қилсам?
Мен шу қадар золимманми?!

— Шунақа дейишяпти.— деб жавоб қилди вазир.

— Энди нима қилиш керак? — деб сўради султон.

— Адл қилмоқ, кўрсатилган зулм учун тавба қилмоқ зарур,— деди вазир унга.

ҚУЛЛАР ХИЕНАТИ

Бир кун Искандар Зулқарнайн Ҳамадон шаҳрига келиб *хирож* талаб қилди. Унинг беги довиорақ одам эди, хирож беришдан бош тортди. Бекнинг неми *Доро* эди. Ўртада кўп марта қаттиқ уруш бўлди, лекин Искандар Дорони енголмади.

Шундан кейин Искандар вазирлари ва яқинларини тўплаб мажлис қурди.

— Қандай қилиб Дорони енгамиз? — деб сўради у йиғилганлардан.

Вазирлардан бири мана бу маслаҳатни берди: «Доронинг иноқ бир қули бор. Одам юбориб у билан тил бириктириш керак. «Агар Дорони ўлдирсанг, не тиласанг шунинг берамиз», деб ваъда беринг. Искандар ўша қулнинг олдига одам юборди. Қул рози бўлди ва бир кун тунда яна бир ўртоғи билан Искандарнинг хузурига келиб гапни бир ерга қўйиб кетди.

— Агар сизлар Дорони ўлдирсангиз,— деди уларга Искандар,— лашкардан сизларга энг юқори ўрин берурмиз.

Доронинг қуллари бош эгиб рози бўлдилар.

Эрта билан ҳар икки лашкар саф туриб бир-бирига рўбарў бўлдилар. Шу найт ҳалиги қуллар Дорони ўлдирдилар ва бошини кесиб олиб Искандарга олиб бориб бердилар.

— Дорони зўр ҳурмат-эҳтиром билан дафн этинглар,— деди Искандар мулозимларига.— **Қабр** ёнига эса иккита дор тикиб мана бу иноқ қулларини осинглар!

Иноқ қуллар Искандарнинг оёғига йиқилдилар:

— Эй, Искандар! Бизга нимани ваъда қилган эдинг? Одилад подшо бўла туриб, нега золим султонларнинг ишини тутасан?

Искандар жавоб қилди:

— Берилган ваъдадан қайтаётганим йўқ. Лекин сизлар хоин экансизлар. Ахир Доро кўп вақтлардан бери сизларнинг бошингизни силаб келди, ёнида асради. Сизлар эса

унга хиёнат қилдингиз. Уни ўлдирдингиз. Шундай бўлгач, менга содиқ бўлармидингиз?

— Энди сизларга бериладиган энг юқори ўрин мана шу дор бўлади,— деди Искандар иноқ қулларга дорни кўрсатиб.

ЗОЛИМ ҲОКИМ

Бир куни Нуширвони одил бир одамини Озарбайжонга ҳоким қилиб юборди. «Зинҳор халойиққа зулм қилма!» — деб насиҳат қилди. Ўша одам маълум вақтгача ақл-идроқ билан юрт сўради. Бора-бора кўп мол-мулк жамғарди, сўнг уни шайтон йўлдан урди — халққа зулм ўтказа бошлади. У ҳатто шу даражага бориб етдики, бир тул хотиннинг бир парча ерини ҳам зўрлик билан тортиб олиб ўз ерига қўшди. Хотин ерининг ҳақини сўради — уни ҳам бермади. Ўша хотин ноилож Нуширвони одилга арз қилиш мақсадида Мадоин шаҳрига қараб йўл олди. Алқисса, бир печа кундан кейин кўи йўл босиб, ўша шаҳар атрофига етиб борди. Подшо овда экан, уни пойлаб ўтадиган йўли устида бир дарахт остида кутиб турди. Нуширвони одил кийикга қуш солган экан, кийик ҳалиги хотин ўлтирган ерга қочиб келди, унинг орқасидан подшонинг ўзи ҳам пайдо бўлди. Тул хотин ўридан туриб подшога салом берди.

— Менга айтадиган қандай гапнинг бор? — деб сўради Нуширвони одил.

Тул хотин воқеани подшога тўла ҳикоя қилиб берди.

Нуширвони одил мулозимига: «Ушбу аёлни отга мингазиб фалон шаҳарга олиб бориб қўй, емак-ичмак билан тамишла, кундалик харжи учун юз динор ажратиб беришлар, мен айтган куни уни Мадоинга олиб келинглар», — деб буюрибди.

Подшо Озарбайжондаги поибини чақиртириб, ўрнига бошқа одам юборди. Унга «фалон даҳада бир тул хотин бор эди, суриштир-чи, у қаёққа кетибди? Аниқлаганингдаи кейин келиб барча беклар иштирокида айтарсан», деб буюрибди. Поиб бориб ўша тул хотинни суриштирди. Қўшилари унга дедилар:

— Ўша хотиннинг бир парча ери бор эди, унинг орқасидан тирикчилик ўтказарди. Лекин ўша ерни ҳоким зўрлик билан ундан тортиб олди. Мана хотиннинг ғойиб бўлганига бир ой ўтди. Унинг қаёққа кетганини билмаймиз.

Шундан кейин ноиб Нуширвони одилнинг олдига келди. Туш пайти эди. Барча беклар ва амирлар подшонинг олдида эдилар. У кўрган-билганини айтиб берди. Шундан кейин подшо бекларга мурожаат қилди:

— Э, беклар! Озарбайжон бегида сўрашлар-чи, унинг қанча мол-мулки бор экан?

Беклар Озарбайжонда аввал ноиб бўлиб, кейин ҳалиги тул хотиннинг бир нарча ерини тортиб олган бекдан «қанча мол-дунёнинг бор?» — деб сўраган эдилар, у жавоб қилди.

— Менинг мол-дунёим шу ерда ўлтирганларнинг ҳам-масиникидан кўндир.

— Бу ердан борганинда қанча мол-дунёнинг бор эди? — деб сўраган эдилар.

— Хеч қандай мол-дунёим йўқ эди, — деб жавоб берди у. Нуширвони одил деди:

— Шунча мол-дунёга эга бўла туриб, бир тул хотиннинг кафтдек ерини зўрлик билан тортиб олиш керакмиди?

— Йўқ, керак эмасди. У яхши иш қилмабди, — дедилар беклар бир овоздан.

Нуширвони одилнинг амри билан тул хотинни пойтахтга олиб келдилар, уни ноинсоф бек билан юзлаштирдилар. Тул хотиннинг сўзлари рост чиқибди. Подшонинг амри билан тул хотиннинг мулки қайтариб берилибди, унга қўшимча юз динор инъом этилибди, инсофсиз бекнинг эса териси шилиб олинибди.

ИСКАНДАР ВА МАҒРИБ ПОДШОСИ

Кунлардан бир кун Искандар Зулқарнайн лашкар билан Мағриб подшосига қарашли бир шаҳарнинг четига келиб тушди. Кечки пайт хизматкор унинг олдига кириб деди:

— Қандайдир нотаниш одам ҳузурингизга кирмоқ истайди. Мағриб султониинг элчисиман дейди.

— Майли кирсин, — деди Искандар.

Нотаниш одам Искандарнинг чодирига кирди, ўлтириб унинг ҳақиға дуо қилди.

— Хўш, бизга қандай ганинг бор? — деди Искандар унга.

— Навқарларнингга буюр, қўлларимни боғлашсин, сўнг бизни ёлғиз қолдиришсин, кейин сўзимни айтаман, — деди элчи.

Искандарнинг амри билан унинг қўлларини боғлади-лар, сўнг барча надимлар ва хизматкорлар подшонинг чодиридан чиқиб кетдилар.

Шундан кейин элчи Искандарга деди:

— Аслида мен элчи эмасман. Мағриб султони бўламан. Инди истасанг хоҳ ўлдир, хоҳ ҳаёт бағишла! Ихтиёр сенда.

Искандар унинг жасоратига қойил қолди. Ўридан иргиб туриб унинг олдига борди ва қучиб кўзларидан ўнди. Сўнг хизматкорни чақириб қўлларини ечдирди ва ўша кеча унинг шарафига катта зиёфат берди.

Мағриб султони қайтишда Искандарга деди:

— Эрталаб бутун қўшининг билан майдонда сафлансанг сизларга бир тўй бериб, кучим етганча иззат-икром кўрсатсам.

Искандар рози бўлди.

Мағриб султони кечаси билан тўй анжомларини ҳозирлабди. Катта қозонларда турли-туман таомлар пиширилди.

Лекин султоннинг Искандар ҳузурига борганини ҳеч ким билмади.

Тонг отини билан Искандар тамом аскарни билан султон айтган майдонга кириб борди. Қараса султоннинг саф тортиб турган лашкари уникидан уч қисса ортиқ экан. *Таҳамтан* ва баҳодирликда юз кишига тенг келадиганлари ҳам бор экан. Майдоннинг ўртасида катта чодир тикилган... Искандар ҳам отдан тушди. Ҳар икки подшо чодирга кириб кетди. Майдонда икки кун тўю тамошо бўлди.

Сўнг Искандар отлаиб ўз қароргоҳига қайтди. Мағриб султони уни кузатиб қўйди. Хайрлашаётиб Искандар ундан сўради:

— Э, султон! Шунча катта қўшин билан нега урушга ботинмадинг, аксинча келиб остонамга бош урдинг?

— Э, Искандар! — деди Мағриб султони тавозе билан, — қўшинингдан эмас, саодатингдан қўрқдим, чунки кимга саодат ёр бўлса унинг қўли устундир. Устунлик эса лашкарнинг кўп ёки оз бўлишига боғлиқ эмасдир.

ХАЛИФА МАЪМУН ВА ЗУБАЙДА

Ҳорун ар-Рашиднинг ўгли Маъмун халифалик тахтига ўлтиргандан кейин ҳар жума кўни ўғай онаси Зубайда хотинининг олдига кириб саломлашиб ва ҳол-аҳвол суриштириб чиқар экан. Бир кун саломга кириб чиқаётганда Зубайда хотин деди:

— Уша ўчакишган кунга лаънатлар бўлсин!

Маъмун бу сўзни эшитиб ҳайрон бўлди.

— Э, валенеъмат! — деди у ўғай онасига, — нега бундай дедингиз?

— Бир кун, — деб сўз бошлади Зубайда хотин, — отанг билан аразлашиб қолдим. Қанча уринмасин шайтимдан қайтмадим. Шундан кейин отанг чўриси бўлмиш сенинг онагнинг хонасига кириб кетди. Ушанда отанг билан ўчакишмаганимда сени мен туққан бўлардим.

ГУЛЗОР

Ҳикоятлар

ЎЗИНГ ТИЛЛАПУШ БЎЛДИНГ, МЕНИ ЭСА ЗАР ЧОПОНЛИК ҚИЛДИНГ

Султон Санжар Марв шаҳрида олий бир бино қуришга киришди. Лекин устунга муносиб ёғоч тополмадилар. Қидириб-қидириб бир хотиннинг ҳовлисида устунбон дарахт борлигини аниқладилар. Султоннинг одамлари бориб: «Ёғочингни сотгин», деб ялиниб-ёлвордилар, лекин аёл кўнмади. Султоннинг амри билан хазинадан бир товоқ олтин ва кумуш танга ҳамда зар чопон олиб бордилар. Хотин шундан кейин дарахтни кесишга ижозат берди.

Қитъа:

Султонки адл бирла қилур халқ аро маош,
Хар неким истаса анга ҳосил бўлур равон.
Гар нақди жон тиласа тариқи яхшилик ила,
Филҳол сарф этарлар, анга халқ нақди жон.
Хар кимки бу сифат била бўлса жаҳонаро,
Шаксиз онинг нисори эрур жон ила жаҳон.

Ёғочни кесиб олиб келиб устун ясадилар. Устун иморатга кўн ярашди. Султон мамнун бўлиб: «Устунга олтин суви беринглар, айвонни ҳам зарнигор қилинглар», деб буюрди. Иморат тамом битганда кейин шаҳарнинг барча халқи уни тамошо қилгани келдилар. Улар ора-

сида зар чопон кийган ўша дарахт соҳибаси ҳам бор эди. У аста-секин устун ёнига бориб деди:

— Э, ёғоч! Тўғрилигинг туфайли ўзинг ҳам тил-лапўш бўлдинг, мени ҳам зар чопонлик қилдинг.

РАИЯТГА ЗУЛМ ҚИЛСАНГ, ЭЛ-ЮРТ ТЎЗИБ КЕТАДИ

Нуширвони одил адолат ўрнатмоқчи бўлиб маслаҳатга ҳақимлар ва бекларни чақиртирди ва ўртага «раият билан қандай муносабат қилган маъқул?» — деган савол-ташлади.

Беклар дедилар:

— Агар улуг подшо бўламан десанг, навкарнинг бо-шини сила, катта лашкар тўплаб, халққа кўп солиқ сол. Шунда душман сени енголмайди.

Лекин Бузуржмеҳр ҳақим уларга қарши чиқди:

— Сизлар, — деди у бекларга қараб, — ёмон кўйга кириб қолибсизлар. Раиятга зулм қилиб оқчасини берган билан навкар кўпаймайди. Бир йил зулм қиласиз, икки йил зулм қиласиз. Учинчи марта зулм қилмоқчи бўлсангиз раият теварак-атрофга тўзиб кетади, мамлакат хароб бўлади. Ундан кейин солиқни кимдан оласиз?

АҲИЛ ЮРТ

Искандар Зулқарнайн бир мамлакатга кириб борди. Қараса тўда-тўда қўйлар юрибди-ю, лекин чўпони йўқ, пода-пода туялар юрибди, лекин йилқибони кўринмайди. Қўйлар, туялар ва йилқиларнинг ҳаммаси покиза ва семиз, бир-биридан яхши. Боғларида эса анвойи мевалар пишиб' ётибди. Бир кишини ўша мамлакат ичкарисига юборди. Бориб қараса, бозорлари ораста, дўконлари очиқ, лекин дўкондорлар кўринмайди. Кўча-кўйда бирон кимса йўқ. Бир жойга бориб ҳайрон бўлиб турган эди, қаршисидан бир одам чиқиб қолди.

— Дўконларнинг эгаси қаерда? — деб сўради ундан Искандарнинг одами.

— Уларнинг барчаси ибодатхонада, — деб жавоб берди ўша одам.

Ўша киши Искандар Зулқарнайннинг одамини ибодатхонага олиб борди. У ибодатхонага тўпланганларга Искандар Зулқарнайннинг келганини эълон қилди. Шун-

дан кейин мамлакат подшоси тамом халқи билан унинг ҳузурига чиқди.

Искандар мамлакат подшосидан сўради:

— Бу қандай ҳолки, қўйларингиз, туяларингиз ва йилқиларингиз ўтлаб юришибди-ю, лекин қаровчиси йўқ. Бозорларингиз обод, дўконларингиз лиммо-лим моли билан очигу, лекин дўкондор йўқ?

— Орамизда, — деди подшо, — бирон киши бисотидан ажраб қолгудай бўлса, ҳаммамиз унга йиғиш қилиб берамиз. Шу тариқа барчани баробар тутамиз...

Маснавий:

Кимда ким инсоф ила авсоф бор,
Ҳақ бўлур икки жаҳонда анга ёр.
Муфлиссу дармондаларга қил карам,
Токи бўлгайсан жаҳонда мухтарам.

СУЛТОН ВА КАМПИР

Султон Маликшоҳ Исфаҳон шаҳрига зиёратга бориб бир манзилга келиб тушди. Унинг гуломлари ўша кеча бир қари аёлнинг сигирини ўғирлаб, сўйиб едилар. Эрталаб ўша аёл сигирини султоннинг одамлари сўйиб еганларидан хабардор бўлди. Кампир ҳассасига таяниб Зиндаруд кўпригига бориб султоннинг ўтишини пойлаб турди. Султон кўприкга яқинлашиши билан кампир ўзини ерга отиб дод-фарёд кўтарди:

— Э, султон! Арз-додимни тингла, бўлмаса пули сиротда гирибонингдан оламан! Султон отининг жилловини тортди.

— Қандай арз-додинг бор, менда? — деб мурожаат қилди у кампирга.

— Бисотимда фақат бир сигирим бор эди, — деди кампир оби дийда қилиб, — рўзгоримни тебратарди. Шу кеча сеннинг гуломларинг уни ўғирлаб кетиб сўйиб едилар.

— Битта сигиринг эвазига ўн сигир берай, рози бўл, — деди султон.

— Йўқ, ҳақимни гуломларингдан оламан, — деб оёқ тиради кампир.

— Бўлмаса йиғирмата сигир берайини, — деди султон. Кампир кўнмади. Қисқаси султон саксон бош сигир бермоқчи бўлди,

лекин камшир бунга ҳам кўнмади, аҳдида туриб олди.

Сўнг султон отдан тушди ва ясовулбошига камшир айтган гуломларни тутиб келишни буюрди. Жиноят қилган гуломлар жазога тортилди, камшир саксон сширин олдига солиб уйга равона бўлди...

ВАЗИРНИНГ ПУШАЙМОНИ

Султон Санжарга вазири бир киши устидан гийбат қилиб, деди:

— Фалон кишининг кўнгли ўлгунча қора, ўта ёмон. Агар уни тутдириб олиб келсангиз кўп нарса аён бўларди.

— Майли, сен айтгандай бўла қолсин, уни эртага эрта билан тутдириб келайлик,— деди султон.

Шундай кейин вазир хотиржам бўлди. Эртаси эрталаб зўр умид билан саройга келди. Аммо у кутганча бўлмади. У айтган одам тутиб келинди-ю, лекин жазо ўрнига султон унинг елкасига чоппо ташлади ва от бериб сийлаб уйига жўнатиб юборди.

Вазир ажабланди ва султондан сўради:

— Кеча ўша кишини тутдириб келиб жазога тортадигандай бўлиб эдингиз, энди бўлса унга бош-оёқ сарупо ва от бериб бошини осмонга етказдингиз. Бу ишингизни тушунолмайд қолдим.

— Ўша одам сенга дўстмикан ёки душманмикан деб мулоҳаза қилиб кўрдим,— деди султон вазирга,— дўст бўлганда унга ёмонлик истаб гийбат қилмаган бўлардинг. Гийбат қилганингдан у сенга душманлигини фаҳмладим.

Вазирнинг тили айланмай қолди, қилган ишидан эса пушаймон бўлди.

ДАРДНИ ЯШИРМАГАН ЯХШИ

Ҳорун ар-Рашидининг никоҳланган уч хотини бор экан. Бир вақт халифанинг оғзида қандайдир бир яра пайдо бўлди. Оқибатда оғзидан ёмон ҳид келади деган бўлиб қолди. Лекин хотинлари ботиниб буни халифага айтолмасдан аммаси орқали айттирдилар.

Халифа қаттиқ хафа бўлди ва аммасига деди:

— Нега буни менга хотинларим айтишмабди?

— Мулоҳазага бориб айтмагандирлар,— деди ам-

маси,— лекин мен сенга рост гапни айтаётибман. Ишон-
масанг табибни чақиртириб сўра. Ёлгон гапирган бўлсам
ўлдир!

Ҳорун ар-Рашид эртаси куни эрталаб табибни чақир-
тириб оғзини кўрсатган эди, табиб деди:

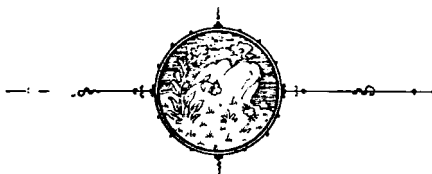
— Э, халифа! Оғзингда қандайдир яра найдо бўлибди.
Агар ижозат берсанг уч кун ичида бир илож қилиб уни
даволайман. Шундан кейин оғзингдан гулоб иси келадиган
бўлиб қолади.

— Ундай бўлса шу дақиқадан бошлаб ишга туш,
иложини топ! — деди халифа бир оз хотиржамланиб.

Табиб ишга тушди ва айтганидай уч кун ичида
халифани даволаб ярасини тузатди. Энди ҳақиқатан
хам унинг оғзидан гулоб иси келадиган бўлди. Халифа
терисига сизмай суюнди. Аммаси олдига бориб унга
зўр миннатдорчилик билдирди:

— Раҳмат сенга, аммажон! — деди у қўлларини кўк-
сига кўйиб,— дардимни яширмай айтдинг. Агар сен
бўлмаганингда бир умрга майиб бўлиб қолардим.

Халифа аммасига миннатдорчилик билдирди-ю, ле-
кин хотинларини ўдагайлаб даргоҳидан қувиб юборди.





ШАРҚ ХАЛҚЛАРИ БИСОТИДАН

УЧ ОҒА-НИИ

(Арман халқ эртаги)

Уч ога-ниига отадан ўн етти бош от қолибди. Ота ўлими олдидан уларнинг ярмини катта ўғилга, учдан бир қисмини ўртанчасига, тўққиздан бирини кичик ўғилга васият қилган экан. Ота вафот топгандан кейин ўғиллар ўртасида мерос хусусида жанжал чиқибди. Охири улар арз-дод қилиб вилоят ҳокими малик Шохназар ҳузурига борибдилар. Меросни қандай тақсимлашга ҳокимнинг ҳам ақли етмабди ва Пуга исмли донишмандни чиқиртириб келиб, ога-нииларнинг масаласини унга ҳавола қилибди. Пуга ўйлаб кўрса ўн етти сон иккига ҳам, учга ҳам, тўққизга ҳам тақсим бўлмас экан. «Ҳа майли,— дебди у ога-нииларга,— кетавeringлар, эртага эрта билан уйингизга бориб меросни ўзим тақсимлаб бераман».

Эртаси куни эрталаб Пуга отига миниб ога-нииларнинг қишлоғига борибди. Ога-ниилар сабрсизлик билан кутиб туришган экан, уни узоқдан кўришиб терисига сизмай суюнишибди.

— Қани отларингни бу ерга ҳайдаб келинглар,— дебди у ога-нииларга.

Ога-ниилар ўн етти отни унинг олдига ҳайдаб келдилар.

Пуға ўзиникини ҳам уларга қўшди, сўнг оға-иниларга мурожаат қилди:

— Қани, айтинглар-чи, отлар энди нечта бўлди?

— Ўн саккизта,— дедилар оға-инилар бир огиздан.

Шундан кейин Пуға уларни тақсимлашга киришди.

— Ўн саккизни иккига тақсимласак тўққиздан бўлади,— деди у.

— Тўғри,— дейишди оға-инилар.

Пуға сўзида давом этди:

— Демак, отангизнинг васиятига биноан тўққиз от сенга тегади,— деди у тўнғич ўғилга мурожаат қилиб.

— Тўғри,— дедилар оға-инилар.

— Ўн саккизининг учдан бири олти бўлади. Демак олти нафар от сеники,— деди Пуға ўрташчасига мурожаат қилиб.

Буни ҳам тасдиқ қилдилар оға-инилар.

— Ўн саккизни тўққизга тақсимласак,— деди Пуға кенжа ўғилга қараб,— икки чиқади. Демак икки нафар от сеники бўлади. Тўғрими?

— Тўғри,— дедилар оға-инилар бир огиздан.

— Тақсимотдан ортиб қолган апови бир от рози бўлсаларингиз, менга бўла қолсин,— деди кулиб Пуға.

Оға-инилар қувончига енгмай бир-бирини қучиб кетдилар, Пуға эса отини етаклаб йўлга тушди.

ПАШШАХҲҲР ҚҲШ ВА СИЧҚОН

(Абхаз халқ эртаги)

Сичқон бутазор оралаб кетаётган пашшахҳҳр қуш билан учраниб қолибди. Қуш сичқондан сўради:

— Хўш, биродар, йўл бўлсин?

— Сўрама,— дебди сичқон,— бу юртдан бош олиб кетаётиман.

— Нега, нима бўлди ўзи?

— Мушуклар қувлагани-қувлаган. Бу ҳам етмаганидай одамлар тинмай тузоқ қўйишадиган бўлиб қолди.

— Йўз, иккимизнинг тақдиримиз бир экан-ку, оғайничалани. Мен ҳам борар еримни билмай шу ерга келиб тўхтадим,— дебди унга қуш.

— Кимларнинг дастидан шу кўйларга тушиб қолдинг?
— деб сўради сичқон.

Қуш жавоб қилди:

— Мушук билан олмахоннинг дастидан.

Қисқаси, сичқон билан пашшахўр қуш маслаҳатлашиб шу ерда биргаликда тирикчилик ўтказадиган бўлишибди. Икковлон бир парча ер очиб, деҳқончилик билан шугулланишга келишибдилар. Сичқон енг шимариб астойдил ишга киришди, қуш бўлса бир кун шунчаки ишлаган бўлди-ю, эртасига баҳона кўрсатди:

— Вой, ўлмасам! Ахир, бугун оғам уйланаётган эди-ку. Сал бўлмаса унута ёзибман. Буёғига бир ўзинг ишлаб турасан, ўртоқжон. Бормасам бўлмайди. Кўриниш бераману орқамга қайтаман.

— Майли, борақол! — деди сичқон унга.

Пашшахўр қуш «пар» этиб кетди, лекин шу яқин орадаги дарахт шоҳига қўниб, эртадан-кечгача терлаб-пишиб ишлаб ётган сичқонни томоша қилиб ўлтирди. Қош қорайиб, сичқон энди даладан чиққан ҳам эдики, пашшахўр учиб келди.

— Нега кечга қадар қолиб кетдинг, шунчаки кўриниш бераману қайтаман демабмидинг? — деди сичқон бир оз ўнка-гина қилиб.

— Шу десанг, ўртоқжон, тумонат меҳмон келди тўйга, — деди керишиб пашшахўр, — хизматда бўлиб тез қайтишнинг иложини қилмадим.

Эртаси кунги гумайдан тозаланган ерни ҳайдаб макка экдилар. Ҳаял ўтмай макка униб чиқди. Сичқон билан пашшахўр чоппиққа тушдилар. Пашшахўр чоппиқнинг биринчи кунини бир илож қилиб ўтказди, эртаси кунги эрталаб яна бир баҳонани кўндаланг қилди:

— Бошимга мусибат тушди, ўртоқжон. Тунда хабарчи келди — отамдан ажралиб қолибман, — деди пашшахўр.

Сичқон астойдил таъзия изҳор қилди ва пашшахўрга тағин рухсат берди. У эса шу кетганича бир ҳафта йўқолиб кетди. Қайтгач, сичқон бир оз койинган эди, уялмай-нетмай ёлгон сабабни кўндаланг қилди:

— Отамни кўмиб, учини ўтказгандан кейин энди қайтаман деб турсам онам огирлашиб қолди. Уни ташлаб кета олмадим.

— Ҳа, майли, — деди сичқон. — Бунақа савдо ҳамманинг ҳам бошида бор.

Кунлар шу тариқа кечди. Макка ҳам пишди. Уни

ўриб-йигиб ҳам олдилар. Хирмон кўтарилиб ҳосилни тақсимлаш пайтида ўртада жанжал чиқди.

— Ҳар ким қилган маҳнатига қараб улуш олади,— деб туриб олди сичқон.

— Бундай қилиш адолатсизлик бўлув эди,— деб эътироз билдирди пашшахўр,— хирмонни баб-баробар бўламин.

Икковлари кўп тортишдилар. Мунозара жанжалга айланди. Сичқон билан пашшахўр ёқалашиб кетишди. Шу пайт қаёқдандир тулки пайдо бўлди. Сичқон билан пашшахўр унга арз-дод қилиб кетишди.

— Шошманглар, азизлар! — деди тулки мулоим овоз билан,— жанжалдан не фойда? Мўл ҳосил етиштирибсизлар, сизларга кўп раҳмат. Шу атрофдаги барча жониворларга еб ётгани кам беш йилга етади. Қани, ўтиринглар, яхшиси бир ўйлаб кўрайлик.

Тулки уларни тинчлантирди, ёнига ўтқазди. Ўтқазди-ю, «тап» этиб сичқонни ҳам, пашшахўрни ҳам бирёқлик қилди. Бир хирмон макка энди унинг ўзига қолди.

БУДБУЛ ВА ҚАРГА

(Тат халқ эртаги)

Бир куни булбул тол шохида сайраб ўлтирган эди, ёнига қарга келиб кўнди. Лекин булбулнинг дилни ўртовчи навосини бузди.

— Ҳой, булбул! — деди у,— менинг олдимда бўлмагур наво қилишга уялмайсанми?!

Булбул бошда ҳайрон бўлди, сўнг бир оз жаҳли чиқди ва деди:

— Мен наво қилсам бутун борлиқ яйраб-яшнайд. Қўшиқларимга одамзод тўймайди. Шунинг учун ҳам менга қафасни олтидан ясайдилар, сара дон бериб боқадилар. Одамлар мени бўстон ҳофизини, деб атаганини эшитмаганмисан? Шунақа қушлар ҳам борки, уларнинг на кўнгилга яқин овози бор, на овозида шира бор. Масалан, сен ер ютувур шунақа қушлардансан.

— Ҳой, ўлкаини бос! — деди бўйинини чўзиб қарга,— юр нарига қишлоққа борайлик, бирон ақллироқдан иккимиздан қайси биримизнинг овозимиз ёқимлилигини сўрайлик. Буни у ҳал қилсин. Шартим шулки, кимнинг овози хуш тинилса, у рақибининг кўзини ўйиб олади.

Булбул рози бўлди,

Икковлари яқин-атрофдаги бир қишлоққа боринди. Унга кираверинидаги ҳовли олдидаги кўлмакда тўнғиз ағанаб ётган экан, ўшага мурожаат қилдилар:

— Ҳой, тўнғизжон, биз иккаламиз гаров ўйнадик. Айт-чи, қайси биримизнинг овозимиз ёқимли?

— Турган гап, қарганинг овози ёқимлироқ, чунки у йўгон. Менга унинг овози ёқади, — деди тўнғиз.

Қарга шу ернинг ўзида булбулнинг кўзларини чўқиб олди ва «пар» этиб аллақайёқларгадир учиб кетди. Эски масканига қараб булбул ҳам учиб кетди. Лекин, шу кундан бошлаб унинг навоси ғамгин ва хазин бўлиб қолди.

Орадан маълум вақт ўтиб қарга яна булбулнинг ёнига келиб қўнди ва ғурур билан деди:

— Э, тентак булбул, гаровда ютқизиб қўйиб икки кўзингдан ажралдинг. Энди афсус-надоматга не ҳожат?! Тақдирга тан бериб индамай юравер-да!

— Кўзларимдан ажралиб қолганимга афсусланаётганим йўқ, — деб жавоб қилди булбул, — балки сенинг сўзингга кириб, тақдиримни тўнғизга ишониб топшириб қўйганимга ачинаман.

ПАЙГАМБАР АВЛОДИ

(Туркман халқ эртаги)

Бир одам бозор-ўчарда: «Мен пайгамбар авлодиман», деб гап-сўз тарқатди. Бу гап шаҳар ҳокимининг ҳам қулоғига етди. У воқеани бориб султонга маълум қилди.

— Балки ҳазиллашаётгандир. — деди унга султон.

Ҳоким икки букилиб таъзим қилди ва орқаси билан юриб қабулхонадан чиқди.

Эртаси кuni миршаб ҳокимнинг олдига келиб бугун ҳам шу аҳвол такрор бўлганини арз қилди.

Ҳоким яна саройга борди, лекин султонни ишонтиролмади.

Аҳвол яна бир печа бор такрорлангач, ниҳоят султон ўша «пайгамбар авлоди»ни тутиб келтиришни буюрди. Султон вазирлари ва қози калон ҳузурда уни сўроқ қилди:

— Хўш, сен пайгамбаримизга қапақа авлод бўласан?

— Мен буни қаёқдан билай? Бу менга тушимда аён бўлган, — деди султонга у.

— Бу қай тарзда аён бўлган? Буни сенга ким айтди?
— деди султон даргазаб бўлиб.

— Бир чол айтди. Азбаройи худо ўзини туслолмайман.
Қўринишдан масжидимизнинг сўфисига ўхшаб кетади.

— Мана кўряисизларми,— деди султон атрофдагиларга,— таи тортмасдан ёлгон гапиряпти, шаккоклик қилипти бу одам. Қани, айтинглари-чи, бунақа одам қандай жазога муносиб?

— Агар даъвосидан қайтмай сўзида туриб оладиган бўлса, ўлимга маҳкум у,— деди қози калон.

— Даъвосидан қайтса-қайтмаса, барибир уни ўлдириш лозим,— деди вазири аъзам.

«Пайғамбар авлоди» аҳдида туриб олди. Шундан кейин султон, вазири аъзам ва қози калон кенгашиб унга бир шарт қўйдилар.

— Агар ҳақиқатан ҳам пайғамбар авлоди бўлсанг қани бирон каромат кўрсатчи? — деди унга султон.

— Дуруст,— деди «пайғамбар авлоди» пинагини бузмай,— менга Дамашқ пўлатидан ясалган бир қилич келтиришсин.

Султон, вазири аъзам ва қози калон ҳанг-манг бўлиб қолишди. «Энди нима қилдик», деган маънода бир-бирлари билан кўз уриштириб олишди. Сўнг султон «пайғамбар авлоди»дан сўради:

— Қиличнинг сенга нима кераги бор?

— Қози калоннинг бошини кесамаи,— деди «пайғамбар авлоди»таи тортмасдан,— сўнг уни яна ўрнига қўямаи. У ўлиб-тирилганини сезмайди.

Қозининг рангида ранг қолмади. Тамом авзойини титроқ босди. Сўнг, бир фурсатдан кейин, ўридан туриб «пайғамбар авлоди»га икки букилиб таъзим қилди:

— О, мўътабар зот! Сенинг пайғамбар авлоди эканлигинга шак-шубҳам йўқ. Бугундан бошлаб сенга умматман.

ФАРОСАТЛИ ҚОЗИ

(Қирғиз халқ эртаги)

Бир чўпон узоқ сафарга отланди ва бисотидан юз тилло оқчани қўшнисига омонат қолдириб кетди. Орадан бир печа йил ўтиб юртига қайтиб келди ва қўшнисидан омонатни талаб қилди. Қўшниси кекса, лекин очкўз ва

диёнатсиз одам эди. «Сендан ҳеч қандай парса олмаганман», деб туриб олди у. Чўпоннинг боши қотди, охири яқин дўстларига маслаҳат солди. Улар: «Қозига мурожаат қил, ахир у адолат ҳимоячиси-ку», деб маслаҳат бердилар.

Шунга кўра чўпон қозихонага борди ва қозига арз-дод қилди.

Қози чўпон омонат қолдирган чолни чақиртириб сўроқ қилди.

— Оқсоқол,— деди қози вазминлик билан,— кекса одам экансан, ёлгон гапириш сен билан менга муносиб эмас. Тўғриси яки айт, мана бу чўпон йиғитнинг омонатини олиб қолганмидинг?

— Худо шохид, тақсир! — деди чол қозига ёқасини ушлаган ҳолда,— мен унда бир чақа ҳам олмаганман. Ошпоқ соқолим билан қандай ёлгон гапирай.

Энди қози чўпонга мурожаат қилди:

— Омонатни шу одамга топширганнинг хақида гувоҳинг борми?

— Йўқ,— деб жавоб қилди чўпон.

— Ундай бўлса даъвогар эканлигинини нима билан исбот қиласан?

— Билмадим.

— Унда, омонатининг бу одамга қаерда берганингни биларсан?

— Ҳа, биламан,— деди чўпон,— *аилмиздан* сал нарироқда терак бор. Уша терак тагида топширганман.

Қози мийингида кулди, сўнг чўпонга мурожаат қилди:

— Шундай бўлса, бориб ўша теракни қозихонага етаклаб кел. Балки бўлган гапни у айтиб берар?

— Ҳурматли қози,— деди чўпон таажжубланиб,— азамат бир теракни қандай қилиб бу ерга етаклаб келаман? Бўшинг иложи йўқ-ку?!

— Унда мана буни ол, кўрсатсанг теракнинг ўзи келади. Қози чўпонга муҳр узугини тутқазди.

Чўпон қозининг муҳрини олиб отига минди ва анлига қараб жўнади. Омонатни олган чол хотиржам бўлди. У теракнинг қозихонага келиши ва гувоҳлик бериши мумкин эмаслигини яқин биларди. Шўнинг учун «қалайсан?» — дегандай қозига маънодор қараб қўйди.

Орадан ярим соат чамаси ўтгандан кейин қози чолга мурожаат қилди:

— Қария, айт-чи, чўпон терак олдига етиб бордимикин ёки йўқми?

— Ҳали бориб етганича йўқ,— деди чол.

Орадан яна ярим соат вақт ўтди.

— Энди етиб боргандир? — деди қози.

— Ҳа, етиб борди, — деб жавоб қилди чол.

— Балки орқага қайтгандир?

— Ҳа, қайтди.

Ҳаял ўтмай йигит ҳам қайтиб келди. Лекин ёнида терак йўқ эди. Чўпон тушқин бир ҳолда, чол эса терисига сигмай суюнди. Фақат қози хотирикам эди.

— Мухрингизни кўрсатдим, амр-фармойишингизни етказдим, — деди йигит қозига мухрлик узугини узатиб, — лекин терак парво ҳам қилмади. Уни ўрнидан қўзғатиш учун эса камида ўпта хўкиз керак бўлади. Шунинг учун ҳам теракни олиб келолмадим, маъзур тутинг, тақсир! — деди чўпон синиқ бир оҳангда.

— Ҳечқиси йўқ, — деди қози чўпонни юпатиб, — теракнинг хузуримизга келиб-кетганига анча вақт бўлди.

— Қачон? Қанақасига келиб-кетди у? — деди чол таажжубланиб, — Ахир мен уни кўрмадим-ку. Бу чўпчакни сизга ким айтиб берди?

— Сеп, — деди қози чолга тик боқиб. — Яқиндагина ўзинг айтиб бердинг-ку!

— Қандай қилиб? Қанақасига?

Қози бўлган воқеани бирма-бир айтиб берди:

Мен сендан биринчи бор: «Чўпон терак олдига етиб бордимкан?» — деб сўраганимда: «Ҳали етиб борганича йўқ», деб жавоб бердинг. Орадан ярим соатча ўтиб яна сўраганимда: «Ҳа, энди етиб борди», деб аниқ жавоб қилдинг. Сўнгра: «Орқасига қайтгандир?» — деб сўрасам: «Ҳа, қайтди», деб айтдинг. Ўша теракни, унга бориладиган йўл ва масофани яхши билар экансан. Бундан чиқди чўпон ҳаққа ўхшайди.

Чол буни бўйинга олди ва чўпонга омонатини қайтариб берди.

МАҚТАНЧОҚ БОЙ

(Татар халқ эртаги)

Бойнинг қари ва ориқ сигири бор эди. «Сутдан қолган, бир ҳовуч суюк бўлган бу сигирни беҳуда боқиб нима қиламан, — деди у ўзи-ўзинга бир куни. — Яхшиси кўчага ҳайдаб юбора қолай, буни кўриб одамлар менинг сахийлигимга қойил қолсин». Эртаси куни эрталаб у

сигирини кўчага олиб чиқиб подага қўшиб юборди. Кеч-қурун эса уни уйга киритмади.

— Хайр сигиржон, йигирма беш йил сени боқдим, бундан буюғига ўзингни-ўзинг эпла,— деди у ҳаммага эшиттириб.

Шундай деди-ю, бой дарвозани маҳкам тамбалаб олди, сигир эса кўчада қолди. Сигир ёз ичи далама-дала кезди, бир илож қилиб тирикчилигини ўтказди. Қиш қилич яланғочлаб келгандан кейин қийналиб қолди Бир кун камбағал бир одам сигирга раҳми келиб, уйига етаклаб келди. Кампир хурсанд бўлди, чолига «яхши қилибсан, йўқса бу бечора совуқдан ва очликдан ўлиб кетарди», деди Чол билан кампир сигирни оғилга киритиб боғладилар, қўлдан келганича парвариш қилиб қишдан чиқардилар. Баҳорда у сутга кирди ва чол билан кампирнинг косасини оқартирди. Бой буни эшитиб қолди-ю, келиб чолга пўнса қила кетди.

— Бу меннинг, сигирим, кузда йўқотиб қўйган эдим. Билсам сен яшириб олиб соғиб ичиб юрган экансан. Ичган сутингга розиман, лекин сигирни қайтариб бер!

— Қанақасига у сеники бўлсин? Ахир ўзинг кўчага ҳайдаб юборганингни бутун қишлоқ билади-ку,— деди чол таажжубланиб.

Чол билан бой кўн сур-сур қилишди, бўлмади. Охири қозининг олдига бордилар. Қозиси тушмагур, қитмир одам эди — можарони ўзича ҳал қилмоқчи бўлди.

— Мен иккинчизга учта савол бераман, ким тўғри жавоб берса сигир ўшаники,— деди у бой билан чолга. Биринчиси: Оламда энг семиз нарса нима? Иккинчиси — чиройли нарса нима? Учинчиси: иккинчиздан қайсинингиз ақлпроқсиз?

«Шу ҳам савол бўлди-ю», деди бой ўз-ўзига ва кек-кайиб деди:

— Саволларингизга ҳозир жавоб берайми ёки аввал анави яланг оёқ гапирсинми?

— Йўқ, уйингизга бориб яхшилаб ўйлаб кўринг, жаноби бой. Жавобингларни эртага эшитурмиз.

Хайрият, деди чол буни эшитиб. У бир оз ўйланиб қолган эди, чунки қозининг саволи уни ташвишга солиб қўйганди. Уйига қайтгач бўлган гапни кампирга айтди ва бир ух тортиб олиб, қўшиб қўйди:

— Аслида пешонамизга сигир битмаган экан, кампир. Нима ҳам қилардик, тақдирга тап беришга тўғри келади.

— Ҳа, чоли тушмагур-эй, шунга ҳам ақлнинг етмадимми?

Биринчи саволга ер, иккинчисига инсон қалби, сўнгисига эса менинг итим Олапар, деб жавоб қилсанг ютасан,— деди кампир чолига.

Эртаси куни эрталаб чол билан бой яна қозихонада учрашдилар. Қози аввал сўзини бойга ҳавола қилди.

— Ҳаҳонда энг семиз нарса — деди бой,— бу менинг кўчқорим, энг чиройлиси — менинг саман отим, тева-рак-атрофда бўлса мендан ақллироқ одам йўқ. Бу яланг оёққа йўл бўлсин! Энди сизгир меникидир?

Шундан кейин қози чолга сўз берди.

— Дунёда энг семиз нарса — бу ер, чунки бутун борлиқ ундан озиқланади, энг чиройли нарса инсон қалбидир. Ақл масаласига келсак, бой албатта ақллик одам, лекин менинг Олапарим ундан ақллироқ,— деди чол.

Қози ҳайрон бўлди, сўнг деди:

— Биринчи ва иккинчи саволларга берган жавобинг тўғри, лекин ит одамдан ақллироқ бўлишига ишониб қийин. Бунга қанақа далил исботинг бор?

— Далил-исбот бор,— деди чол ва орқасидан эрганиб келиб, қозихона дарвозаси олдида ётган Олапарни чақирди. Олапар думини ликилатганича эгасининг олдида чопиб келди ва чўк тушди.

«Кўрдингизми!» — дегандай чол қози билан бойнинг кўзларига тикилди, сўнг деди:

— Энди бу ёгини томоша қилинг.

Қўлини сал кўтариб, «жўна бу ердан деб», ишора қилди.

Ит даст ўрнидан турди ва дарвозага қараб чопди. Бой эса ўтирган ўрнидан жилмай ўлтириб қолди.

— Мана кўрдингизми? — деди чол қозига мурожаат қилиб, «кет» деган ишорани ит тушунади-ю, лекин бой отамлар бунинг маъносига ҳам бормадилар. Энди буларнинг қайси бири ақллироқ эканлигини ўзингиз ҳал қилинг.

— Ҳақиқатан ҳам сенинг итинг фаросатлироқ экан, чол,— деди қози.— Сизгир сеники бўлди.

ЭЧКИ ВА ТУЛКИ

(Грузин халқ эртаги)

Эчки билан тулки келишиб бирга дехқончилик қилинадиган бўлишибди ва бир нарча ерга бугдой сепишибди. Қузда яхши ҳосил битибди. Уни ўриб янчишибди, донни хирмоннинг ўртасига, похолни эса унинг

бир четига тўплашибди. Бир оз дам олишганларидан кейин даромадни тақсим қилишга киришибдилар.

— Биласанми, эчкижон,— дебди тулки,— дон менга, похол сенга бўлсин.

— Йўқ,— дебди эчки,— донни ҳам, похолни ҳам барабар бўламиз. Шунда тўғри бўлади.

Бунга тулки кўймабди ва қозиликка гумаштаси бурини чақиргани кетибди. Тулки келгунча эчки иккита итни олиб келиб похолнинг ичига яшириб қўйибди.

Бўри келиб эчкига пўниса қилибди:

— Нима сабабдан менинг дўстимни хафа қилипсан?

— Нималар деярсиз ўзи, жаноби бўри,— дебди эчки тавозе билан,— хафа қилаётган мен эмас, аксинча сизнинг гумаштангиз. У мулойимлик билан бўлган воқеани бўрига айтиб берибди. Лекин бўри гумаштасини ёқлаб эчкига сиёсат қилибди:

— Тулкижоннинг талаби ҳақ. Сен похолни, у эса донни олади.

— Бу адолатданми? — дебди эчки.

— Ҳа, адолатдан,— деб жавоб қилибди кеккайиб бўри.

— Унда похол устига чиқ ва гапинг ҳақлигига қасамёд қил! — дебди эчки бўрига.

Бўри похол тепасига чиқиб чор атрофга қараб увиллаб қолибди. Шунда итлар похол остидан чиқиб бўрининг ҳам, тулкининг ҳам хўб адабини беришибди. Бутун ҳосил эса эчкига қолибди.

ОҚИЛА

(Туркман халқ эртаги)

Кунлардан бир куни подшонинг хазинасига ўғри тушибди. Эрталаб подшонинг барча айбоқчилари унинг кетидан тушибдилар ва охири тутиб келдилар. Подшо ўғрини ўзи сўроқ қилди ва қандай жазога тортиш хусусида вазирлари билан кенгашиди. Бош вазир ўғрининг қўл-оёқларини чошиб ташлашни тавсия қилди. Подшо одатдагидай қизига мурожаат қилди. Малика вазир айтган жазони тўғри топди. Шундан кейин ўртанчи вазирдан сўради. У ўғрини ўтда ёқишни лозим топди. Подшонинг қизи бу фикрга ҳам қўшилди. Кичик вазирнинг ҳукми қизиқ бўлди. У ўғрининг қорини тўйдириб, уст-бошини янгилаб, қўйиб юборишни маслаҳат берди. Подшо қизига

қаради. Оқила қиз кичик вазирнинг ҳукмини ҳам тўғри ҳисоблади.

— Астағфурулло! — деди подшоҳ таажжубланиб, — бу қанақаси бўлди, қизим! Учала вазирнинг ҳукмини баробарига тўғри деб тонишингининг босси нима?

Малика жавоб қилди:

— Бош вазирнинг отаси қассоб бўлган экан, шу қабилда иш тутди. Ўртапча вазир гўлаҳдан чиққан экан, бу бечорани ўтда ёқишни маъқул топди. Кичик вазир яхши одамнинг фарзанди экан, олижаноблик билан иш тутди.

— Баракалло қизим, — деди подшо маликани пенонасидан ўпиб, — сени оқила аташлари бежиз эмас экан.

НИҚОБНИНГ ЙИРТИЛИШИ

(Тибет халқ эртаги)

Қунлардан бир қуни қоронғи тунда тулки қишлоқ оралади. Товуқхоналарни босиб мириқиб ов қилди. Охири қорни тўйиб товуқхоналардан бирида эрталабгача қаттиқ ухлаб қолди. Бир вақт яна товуқларнинг қий-чуви еру фалакни тутди — товуқхонада *сассиқ кўзан* найдо бўлди. Тулки чўчиб уйғонди. Кўрқинч остида эшикни тополмай бирмунча вақт ўзини у ёқ бу ёққа урди. Охири туйнукдан томга чиқди ва ўзини ҳовли саҳнига отди. Лекин бориб бўёқ уютилган чанга тушди. Кўп урилиб бир аҳволда чандан чиқди ва ўрмонга қараб чопди. Кўп юриб бир ялангликка чиқиб қолди. Осмон мусаффо, қуёш чарақлаб турарди. Тулкининг териси ҳаял ўтмай куриб қолди. Лекин унинг туси феруза тусига кирган эди. Феруза Тибетда бошқа қимматбаҳо тошларга қараганда қадрлироқ ҳисобланарди. Тулки айнан шу тусга кириб қолганидан беҳад хурсанд бўлди. Ғоз юриш қилиб ўзини бошқа ҳайвонлардан баланд тута бошлади.

Қунлардан бир қуни у қуён билан рўбарў келиб қолди, саломига алиқ олмай гердайиб ўтиб кетаверди.

— Хой, тўхта! — деди қуён унинг орқасидан. — Шаклу шамоилинг тулкига ўхшайди, лекин тусинг бошқача. Кимсан ўзи? Бу ерга қаёқдан келиб қолдинг?

— Мен осмондан тушдим, — деди тулки гердайиб, — жами ҳайвонларнинг подшосиман.

Шундай деди-ю, тулки йўлида давом этди:

Осмондан тушган подшонинг довруги тез орада бутун ўрмонга тарқалди. Ҳайвонлар теварак-атрофдан бирип-кетин унга саломга кела бошладилар. Ҳаял ўтмай тулкининг ҳурмати осмон қадар бўлди, ҳайвонлар унинг сўзини икки қилмай бажарадиган бўлиб қолдилар.

— Ҳо, айиқ! Менга асал топиб кел!

— Ҳай, бўри! Ўрмондан парманчак териб кел!

— Ҳой, сассиқ кўзан! Қишлоққа бориб товуқ тутиб келтир!

Ҳайвонлар шунақа кунга қолдилар. Ҳаттоки тамом ҳайвонларни даҳшатга солиб келган арслон ҳам ёввош бўлиб қолди. Эртаю кеч тулкини қўриқлаб қолди.

Бир кун тулкининг эсига онаси тушиб қолди. Ҳайвонлар жамоасига қараб деди: «Донмо мени камситарди. «У дунё-ю, бу дунёда одам бўлмайсан», деб мени хафа қиларди. Мана эйди кўриб кўйсин! Фалакнинг гардиши билан кимсан бутун ҳайвонлар оламига подшо бўлиб қолдим», деди. Сўнг арслонни чақириб буюрди:

— Ҳу, анови тоғлар орқасида, булоқ ёнида гор бор. Ўша горда менинг онам истиқомат қилади. Тез бориб уни айтиб кел!

Арслон тоғдан ошиб ўтиб горни топди, оғзига бориб қараса мункайиб қолган тулки ётибди.

— Йй-э,— деди арслон,— тулкининг ўзгинаси-ку?..

Арслон ҳаммасини тушунди, тулкига бир нима демай орқасига қайтди. Ўрмонга келиб жами ҳайвонларни тўплади, кўрган-билганларини уларга айтди. Бечора ҳайвонлар фирибгар тулкининг найрангини тушундилар. Тўс-тўполон бошланди.

— Ҳайданг бу фирибгарни!

— Ушла! Ур уни!

— Йўқол бу ердан, бозингар!

— Шошманглар, биродарлар! Бир маслаҳат бор,— деди ўртага чиқиб сассиқ кўзан.

Ҳамма жимиди. Сассиқ кўзан мана бу маслаҳатни ўртага ташлади:

— Эшитишимча тулки сувда яхши сузармин. Подшо хонимни орамиздан қувмайлик-да, яхшиси, дарёга бориб сузиндан мусобақа ўйнайлик. Бордию подшо хоним ҳаммамиздан ўзиб кетсалар, майли, уларга тегмайлик, ўринларида қолаверсинлар. Бордию ундан биронтамиз ўзиб кетсак...

Жониворлар сассиқ кўзанинг маслаҳатини қабул

қилдилар. Қўрқиб-писиб ўтирган тулкига жоп кирди. Қувончи ичига сизмай кетди. Сассиқ кўзанга қандай миннатдорчилик билдиришни билмай жовдиради...

Жониворлар мусобақа ўтказиш учун дарё бўйига қараб йўл олдилар. Подшо хоним биринчи ўзини сувга отди. Бошқалар эса сувга қараб ҳанг-манг бўлиб қолдилар. Сувнинг юзи аввал кўинклашди, сўнг фируза ранг тус олди. Сув юзига шўнгиб чиққан подшо хоним бўлса тулки киёфасига кириб қолган эди...

АДОЛАТСИЗ ҚОЗИ

(Грузин халқ эртаги)

Икки қўшни ер-сув талашиб қолиб қозихонага боришибди. Улардан бири бир хум ёғ олиб келиб қозининг ташқари ҳовлисида дарахт ёнига қўйибди. Иккинчиси соқоли селкилаган эчки етаклаб келибди ва ўша ёнига хум қўйилган дарахтга олиб бориб боғлабди.

Қози бир вақтгача уларни сўроқ қилибди ва охири эчки етаклаб келган одамнинг фойдасига ҳукм чиқарибди. Бир кўза ёғ олиб келган одамнинг жаҳли чиқди ва қозига қараб ўшқирди:

— Қанақасига бўлди бу, тақсир! Бир хум ёғ олиб келган биз бўлсағу сиз мана бу сассиқ тақа етаклаб келганин ҳақ тошиб турсангиз. Қани адолат?

— Мана бу одамнинг эчкиси хумнингизни бир сузишда синдириб қўйган бўлса, нима ҳам қила олардик, биродар, — деди қози унга.

ЎГИРЛАНГАН ОТ

(Араб халқ эртаги)

Отлиқ бир одам йўлда бошқа бир отлиқ билан учрашиб қолди. Унинг оти чўлоқланиб қолган эди. Салом-алиқдан сўнг кейинги отлиқ биринчи отлиққа мурожаат қилди:

— Э, биродар, ишим зарур эди, отингни менга бер.

— Нега берарканман, — менинги ишим сеникидан кам эмас, — деб жавоб қилди биринчи отлиқ.

Шундан кейин иккинчи отлиқ қилтич ўқталди ва зўрлик билан унинг отини олиб қўйди. Отини олдириб қўйган одам

уни эртаси куни тасодифан бозорда учратиб қолди ва ёқасидан тутиб қозининг қузурига олиб борди.

— Ҳақиқатан ҳам от сеникимми? — деб сўради қози зўравондан.

— Ҳа, меники, — деди у тап тортмай, — тойчоқлигидан тарбия қилганман, агар ёлгон сўзлаган бўлсам ҳар нима бўлай.

Жабрдийда чидаб туролмади-да, яктагини шартта ечиб отнинг бошига ёпди ва қўлини шоп қилиб деди:

— Агар от ҳақиқатан ҳам сеники бўлса, унда айт-чи, унинг қайси кўзига оқ тушган?

— Унг кўзида оқи бор, — деб жавоб берди зўравон.

Жабрдийда отнинг бошидан ёниқни олди. Қарасалар отнинг иккала кўзи ҳам соппа-соғ экан.

ЧҲКИБ КЕТГАН ТУЯ

(Ўзбек халқ эртаги)

Икки карвонбоши Вобкент қозисининг олдига арз билан келишди.

— Бундан бир неча йил бурун қирқ тангага туя сотиб олдик, — деб сўз бошлади улардан бири, — шундан ўн тангасини мен тўладим, ўттиз тангасини шеригим. Шундан бери савдогарларнинг юкни ташиб тирикчилик ўтказдик. Мен даромаднинг учдан бир қисмини, шеригим эса икки қисмини олиб турдик. Яқинда кечувдан ўтишда туя Зарафшонга чўкиб ўлди. Шеригим бўлса «зарарни тўлайсан», деб туриб олди.

— Албатта тўлайсан, туя сотиб олишда баҳосининг катта қисмини мен берганман, ўн тангасини тўлайсан, — деди қўлини шоп қилиб карвондошлардан бири.

— Бу адолатдан эмас, — деди шериги эътироз билдириб, — ахир сен даромаднинг катта қисмини олиб юргансан-ку!

Тортишувга қози аралашди.

— Туя чўкканда устида юк бормиди, йўқмиди? — деб сўради у.

— Йўқ эди, — деб жавоб қилишди карвонбошилар.

— Ундай бўлса, — деди қози, — туя оғир юкдан эмас, ўз ихтиёри билан чўкибди.

БАХИЛЛАР

(Афгон халқ эртаги)

Сафар вақтида уч йигит ҳамроҳ бўлиб қолишибди. Бир ерга борганда тунашибди ва кечки овқатдан кейин бир-биридан эл-юртни ташлаб кетиши сабабларини суриштиришибди.

— Қариндош-уругим орасида ўзига тинч тенгдошларим бор. Улар яхши еб-ичинади, чиройли кийинишади. Уларни кўргани кўзим йўқ. Шу сабабдан эл-юртимни тарк этишга қарор қилдим, — деди улардан бири.

— Иккимизнинг дардимиз бир экан ошна, — деди иккинчиси.

— Мен ҳам шу сабабга кўра жаҳонгашталикка қарор қилдим, — деди учинчилари.

Шу тариқа улар учовлон йўлда давом этишибди. Бир ерга борганда йўлдан ичи тўла олтин халта топиб олишибди. Лекин тақсимот хусусида мурасалари келишмай жанжаллашиб қолишибди. Шу пайт вазирлари, мулозимлари ва навқарлари билан подшо ўтиб қолибди. Муштлашаётган йигитларни кўриб тўхтабди ва уларнинг кимлигини, сафар сабабларини, муроду мақсадларини суриштирибди.

— Мен ҳеч кимга яхшилик қилмаганман, бирон кишининг менадан хурсанд бўлишини истайман, — деди улардан бири.

— Агар биров бирон кишига мурувват қилганини кўрсам, аламдан туллари уйқум қочади, — деди иккинчиси.

— Хайрлик ва мурувват ер юзидан буткул йўқ бўлиб кетишини истайман, — деди учинчиси.

Подшо булардан яхшилик келмаслигини англади; бирини мамлакатдан чиқариб юборишга, иккинчисини ўлимга, учинчисини эса кишанлаб чўлу биёбонга олиб бориб ташлашга ҳукм қилди.

ЖУХА ВА БАДАВИЙ

(Араб халқ эртаги)

Султон Яхъёнинг Жуха исмлиқ хизматкори бўлиб, у хожаси ҳузурда зўр ҳурмат-эътибор қозонган эди.

— Хоҳлаганингни айт, тортинма. Сендан ҳеч нарсани аямайман, — деди бир кун султон хизматкорига.

— Яхъё немли ҳар кимсадан бир дирҳамдан жарима олиш ҳуқуқини берсанг,— деб айтди Ҷуха.— Саҳарҳезлар, хотинининг сўзига кирувчилардан, пахмоқ соқоллардан ва кар одамлардан ҳам бир дирҳамдан олсам,— деб қўшиб қўйди у.

— Майли,— деди султон унинг елкасига қоқиб ва *мунишийга* бу ҳақда ёрлиқ битиб беришни буюрди.

Ҷуха фармонни киссага урди ва эртаси кuni саҳарда шаҳар дарвозасига бориб ўлтирди. Бир вақт эшакга ўтин ортиб бир бадавий келиб қолди. Ҷуха уни тўхтатиб, бир дирҳам талаб қилди.

— Нимага тўларканман? — деди таажжубланиб бадавий.

— Саҳар туриб кўчага чиққанинг учун,— деди қатъият билан Ҷуха.

— Ўзимга қолса мазза қилиб ухлаган бўлардим, хотиним мажбур қилди,— деди бадавий.

— Ҳали шунақами! — деди Ҷуха қўлини шоп қилиб, — Ундай бўлса яна бир дирҳам тўлайдиган бўлдинг.

— Қоч йўлимдан! — деди қатъият билан бадавий, — Аке ҳолда хожа Яхъёнинг тўқмоғи тушади.

— Ана энди яна бир дирҳам, жами уч дирҳам тўлайдиган бўлдинг,— деди Ҷуха.

Ҷуха билан бадавий ўртасидаги тортинув жанжалга айланди. Иккаласлари бир-бирининг ёқасидан олиб муштлашиб кетишди. Ҷуха бадавийнинг пахмоқ соқолини юлиб олди, унинг кулоҳи ҳам бошидан тушиб кетди. Қараса боши кал экан.

— Ана энди беш дирҳам берадиган бўлдинг,— деди Ҷуха бадавийга.

Охири арз-дод билан султоннинг ҳузурига бордилар ва юз берган воқеани бирма-бир сўзлаб бердилар. Тафтиш ва сўроқдан кейин султон бадавийга ижозат берди. У чиқиб кетгандан кейин Ҷухага кулиб деди:

— Ажабо, Яхъё немли одамлар қандай нодон бўларканлар-а.

ВАЗИР БИЛАН ЭШАК

(Дунган халқ эртаги)

Чолининг қора эшаги бор эди. Уни яхши тарбия қилар ва ҳаммага «эшагим кўн яхши, фаросатли, вазирдан ҳам ақлли», деб мақтаниб юрарди. Унинг бу гапига баъзилар кулар, баъзилар эса таажжубланарди.

— Ҳой, оғзингга қараб юр! Гапларнинг вазирнинг қулогига етгудай бўлса бошингдан ажралиб қолма яна! — деди бир куни унга кимдир бозорда.

— Мен ҳақ гапни айтаётибман! — деди кулиб чол, сўнг эшагига миниб бозордан чиқди.

Лекин, барибир чолнинг гаплари оғиздан-оғизга ўтиб, вазирнинг қулогига етди ва унинг хуни-бийрони чиқиб хоннинг ҳузурига арз-дод билан кирди:

— Э, улуғ ҳоқон, — деб ёлворди у тиз чўкиб, — қандайдир сассиқ чол бозор-ўчарда обрўйимни тўкиб юрибди, у мени эшаги билан тенглаштирди. Ҳаттоки унинг эшаги мендан ақлпроқ эмиш. Ор-номусимни ҳимоя қилинг, аъло ҳазрат!

— Майли, хафа бўлма! Ўзим унинг адабини бериб қўяман, — деди хон ва чолни топиб келиш учун ясовулларини юборди.

Ясовуллар уни кўп қидирдилар, ниҳоят топиб, қўл-оёғини боғлаб устига қон ёндилар ва хон ҳузурига олиб келдилар.

— Тўғрисишни айт, сассиқ чол! Нима, қирчанги эшагинг меннинг дошдор вазиримдан ақлними? — деб сўради хон сийёсат билан.

— Ҳа, шундай, улуғ ҳоқон, — деб жавоб қилди чол.

— «Эшагим хонинг вазиридан ақлли», деб айтган сўзларингга иқроммасан? Вазиримнинг шунчаки оддий бир вазир эмас, олим одамлигини билармидинг?

— Ҳа, билардим. Сўзимни бўлмамай, охиригача тинглашга сўз берсангиз ҳаммасини айтаман.

— Майли, сўз бераман. Гапир!

Чол хонга бундай деди: Кунлардан бир куни эшагини миниб шаҳарга бораётган эдим. Йўл ўртасида чуқур бир қўлмак бор экан. Мен уни айланиб ўтмоқчи бўлдим, лекин эшагим қурмагур ўжарлик қилиб туриб олди. У тўппадан-тўғри қўлмакга қараб оёқ қўйди. Қўлмак чуқур экан ботиб қолди. Бир амаллаб чиқариб олдим, лекин чиқишда тошга қоқилиб йиқилиб тушди. Ўшанда унинг олдинги оёғи қаттиқ лат еди. Бу-ку майли-я, лекин меннинг ҳам оёғим ўшанда лат еди. Шу боис уни хўб саваладим. Қайтишда уни ўзим қўлмакка солмоқчи бўлдим, лекин қанчалик уринсам ҳам қор қилмади. Эшак қўлмакни четлаб ўтди. Мана, қаранг, унинг хотираси қанчалар мустаҳкам. Аввалги хатоси яхши эсида экан, такрорламади.

— Наҳотки вазиримнинг хотираси сен айтганча ёмон бўлса? — таажжубланди хон.

Вазир чолга бир ўқрайди, сўнг икки қўлини кўксига

қўйиб хонга таъзим қилди. Ҳўртага сукунат чўкди. Ҳамма чолининг подшоҳнинг сўроғига нима деб жавоб беришига мунтазир эди.

Чол хонга жавоб қилди:

— Э, олий ҳурматга сазовор ҳоқон! Вазирингизнинг хотираси ҳақиқатан ҳам ёмон. Қолаверса, ақли ҳам йўқ. Бир пайт унга: «Менинг ижозатимдан ташқари хазинадан пул олма!» — деб буюрдингиз. У эса олаверди. Хазиначи бундан сизни хабардор қилди ва сиз вазирни тўқмоқлатдингиз. Кўн ўтмай буни ҳам унутди — хазинага қўл чўзишдан тийилмаётибди. У менинг эшагимдай бўлгунча анча вақт бор, аъло ҳазрат.

Шундан кейин қўли эгри вазир саройдан қувилди. Чол эса вазир ўрнига ўтказилди.

ИККИЮЗЛАМАЧИ ҚОЗИ

(Туркман халқ эртаги)

Нотаниш бир одам қозининг хузурига келиб арз қилди:

— Ўтловда сизнинг олачипор сиғирингиз менинг қўнғир сиғиримни сузиб ўлдириб қўйди; хун ҳақини ким тўлайди?

— Ҳеч ким, — деди қози, — чунки «нега бундай қилдинг,» деб хайвондан сўраб бўлмайди. Хайвон бўлгач ким айбдор эканлигини ҳам билиб бўлмайди.

Бир оз сукутдан кейин нотаниш одам қўлларини кўксига қўйиб деди:

— Кечиргайлар, тақсир! Мен янглиш айтибман. Аксинча менинг қўнғирим сизнинг олачипор сиғирингизни сузиб ўлдириб қўйибди.

— Бу бошқа гап. Агар шундай бўлган бўлса хун ҳақи қўнғир сиғирининг эгасидан ундирилади.

ҚОНУННИНГ ҚАДРИ

(Мўғул халқ эртаги)

Қадим замонларда Мўғулистонда бир кўр қўшиқчи ўтган экан. У йил ўн икки ой юртма-юрт, овулма-овул кезиб хур чалиб, қўшиқ ва дoston айтиб тирикчилик ўтказаркан.

Шу тариқа қора кунимга яраб қолар, деб бир халта пул жамгарибди. Қўшиқчи ўша халтани ҳамма вақт эҳтиёт қилиб қўйнида олиб юрар экан. Бир куни қўшиқчи узоқ овуллардан бирига бориб, аил олдида тўхтади ва хурни қўлга олиб қўшиқ бошлади. Шу куни жуда кўп халқ тўпланди. Мажлис қизиган бир пайт бойваччалардай кийинган олифта йигит олдинги қаторга, кўр қўшиқчининг ёнига келиб ўтирди. Мажлис тарқалишида қўшиқчининг ёнига ўтди ва тўдадан чиқишига ёрдамлашмоқчи бўлиб қўлтигидан олди. Лекин халтани ўгирламоқчи бўлиб қўйнига қўл солди. Қўшиқчи сезиб қолди-ю, олифтанинг қўлларидан тутиб дод-вой солди.

Одамлар олифтани маломат қила кетдилар.

— Кўринишдан олижаноб одамга ўхшайди, қилиб қўйган ишига қараганда гирт ўғри экан. Яна келиб-келиб бир бечорани тунамоқчи бўлса-я! Минг лаънат сенга!

Лекин олифта бўш келмади. У кўр қўшиқчининг ҳамёнини маҳкам тутгани ҳолда бошқаларга эътироз билдирди:

— Ўйлаб кўринг, халойиқ! Ўзи бир гадоё бўлса-ю, унда бунча оқча нима қилсин. Ҳамён мешики, аслида у мени тунамоқчи бўлди.

Халойиқ яна қаттиқ газабланди ва олифтани қўлидан тутиб нўённинг олдига олиб бордилар.

Нўён бўлган ганини суриштириб бўлгач, олифтани итобга олди:

— Қандай юз билан бу ишни қилдинг? Бир бечорани нега ранжитасан?!

— Ҳазрати нўён! — деди олифта тиз чўкиб, қўл қовуштириб, — мен аслзодаман. Улуғ отамнинг шаънига доғ туширишни истамайман. Бунақа ишдан ҳазар қиламан. Нахотки куним шу бечора кўр қўшиқчини тунашга қолса.

— Кимнинг боласисан? — деб сўради нўён бироз шаштидан қайтиб.

— Фалон нўённинг ўглиман. Отамни бутун юрт танийди. Уни сиз ҳам танийсиз, улуг нўён!

Нўён олифтанинг отасини танигандай бўлди. Аввалги шаштидан асар ҳам қолмади.

— Майли масалани эртага ҳал қилармиз, — деди у тўпланганларга ва олифта билан кўр қўшиқчини бугунча қамаб қўйишни буюрди.

Олифта кечаси соқчига пора берди ва деди:

— Нўён жанобларининг қулоқларига айтадиган гапим бор, мени унинг ҳузурига олиб бор.

Соқчи олифтанн нўёниниң хузурига олиб борди. У нўён-га ўттиз таңга пора берди...

Эртаси куни эрталаб олифта билан кўр қўшиқчини нўёниниң хузурига олиб бордилар. Бу сафар нўён кўр қўшиқчини итобга олди:

— Сен малъун, ўғри, не сабабдан шундай олийжаноб одамга тухмат қиласан?!

Кўр қўшиқчи бирмунча вақт лом-мим демай бошини хам қилганча ер чизиб ўтирди, сўнг бир ерни кавлай кетди.

— Э, ўғривачча! Нега у ерни кавлаётисан? Нима, ақлиниңни едингми?

— Йўқ, — деди у жавобан, — кеча шу ерда одил бир қонун ётгандай бўлудди, бугун қарасам йўқолибди. Шу ериниң тағига кириб кетмаганмикан, деб кавлаб ётибман.

ҲОКИМНИНГ ВАЗИФАСИ

(Озарбайжон халқ эртаги)

Қўшилар эрталаб кўчага чиққанларида похуш бир аҳволга кўзлари тушди: қандайдир ит уларниң уйлари орасидаги бўшлиққа ўтириб кетибди. Уни ким тозалаш масаласи жанжалга айланди ва иккала қўшни шаҳар ҳокиминиң олдига арз билан боришди. Ҳокимниң мулла Насриддин билан оралари бузуқ эди, устидан кулмоқчи бўлиб арз-ҳол билан келганларни унинг хузурига юборди.

— Ит қаерни ифлос қилиб кетган? — деб сўради Афанди.

— Кўчани, — деб жавоб қилишди қўшилар.

— Ундай бўлса, — деди мулла Насриддин, — бу иш ҳокимниң зиммасига тушади, чунки шаҳар ҳам, кўча ҳам унга қарайди.

СИГИР ҚОЗИГА ҚОЛДИ

(Турк халқ эртаги)

Қўшилар сигир талашиб жанжаллашиб қолишди. Иш охири бориб қозихонага тушди. Лекин қўшилар бир-биридан пинҳона қозихонага бориб қозига икки юз

тангадан пора бериб қайтдилар. Ниҳоят суд куни сўраб-суриштиришлардан кейин қози савол ташлади.

— Сигирингизнинг баҳоси неча танга эди?

— Тўрт юз танга,— деб жавоб қилинди қўшнилар.

— Ундай бўлса уни ўртада тенг бўлиб олинглар,— деди қози узун соқолини силаб.

МАККОРНИНГ ТУШИ

(Озарбайжон халқ эртаги)

Бир куни маккор бир одам қозихонага келиб қўшнисининг устидан шикоят қилди:

— Тушимда у мendan қарздор бўлиб қолибди, тўла дeсам кўнмаёттибди. Ёрдам беринг у бадбахт қарзни тўласин.

Қози хиёл ўйлаб олди, сўнг деди:

— Сен ҳақсан, лекин қарз тушда содир бўлган экан, яна бир туш кўрганнингда ундириб олавер.

ҚАГИЛЛАБ ТУРИШНИНГ ҲАҚИ

(Уйғур халқ эртаги)

Бир куни икки киши қозининг олдига арз билан келишди. Бирининг қўлида болта, иккинчисиникида — арра.

— Ҳақиқат қилинг, қози почча,— деди болта кўтарган одам.— Биз иккимиз бир одамга ўтин қилиб беришга мардикор тушган эдик. Дарахтни мен кесиб, ўзим ёриб тахладим. Шеригим бўлса арраени қўлтиқлаганча «Ҳа, ур!», «Ҳа баракалло!» — деб турди, холос. Шунинг учун ҳам хўжайин пулни менга берди. У бўлса пулнинг ярми меники, деб ёнишиб олди. Бу адолатдәми?

— Бунга сен нима дейсан? — деди қози арра қўлтиқлаб турганга.

— Шеригим тўғри гапирди. Ҳақиқатан ҳам ўтинни ўзи кесиб, ўзи ёрди. Мен эса фақат уни руҳлантириб турдим. У шунча кўп ўтин ёрдикки, «Ҳа, ур!», «Ҳа, баракалло!» — дея бериб ўлгунча ҳоридим,— деб жавоб қилди у.

— Неча марта «Ҳа, баракалло!» — деб бақирдинг?

— Валлоху аълам юз, йўғ-э икки юз бор,— деб жавоб қилди арра қўлтиқлаган мардикор.

— Жуда соз,— деди қози,— ундай бўлса ҳамённи икки юз бор осмонга отасан, ҳар гапда «Ҳа, яхши!», «Ҳа, баракалло!» — деб турасан.

— Майли, деди суюниб арра қўлтиқлаган мардикор.

Шундан кейин, қози халтани болта тутгандан олиб, унинг қўлига тутқазди. У халтани икки юз бор осмонга отди ва ҳар сафар «Ҳа, яхши!», «Ҳа, баракалло!» — деб турди. Лекин итдай ҳориди. Кейин қози ҳамённи эгасига узатиб, танбалга деди:

— Тангаларнинг овозини эшитдингми?

— Эшитдим,— деб жавоб қилди у.

— Ундай бўлса кўп яхши. Тангалар дўстингники, улардан чиққан овоз сенга бўла қолсин.



МУАЛЛИФЛАР ҲАМДА УЛАРНИНГ КИТОБДА КЕЛТИРИЛГАН АСАРЛАРИ ҲАҚИДА МАЪЛУМОТЛАР

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ

Тўла исми: Муҳаммад ибн Аҳмад. 971 йилнинг 4 сентябрида Хоразмнинг қадимий пойтахти *Кот* шаҳрида тугилган. У она юртида таҳсил кўрди ва илм-фаннинг кўп соҳаларини (илми фалак, алжабр, жугрофия, геодезия, минералогия, тарих, фалсафа ва ҳ.к.) пухта эгаллади. Беруний шу фанлар бўйича бир юзу элликдан ортиқ асар ёзиб қолдирди. У араб, суғд, юнон, яхудий ва ҳинд тилларини жуда яхши билган.

Абу Райҳон Беруний оғир ҳаёт кечирди. 995 йили *Котни* Гурганж ҳокими Маъмун I босиб олди. Шундан кейин Беруний Эронга кетиб қолди; Рай /995-997/ ва Журжов /998-1004/ вилоятларида истиқомат қилди. 1004 йили Хоразмга қайтиб келди ва 1017 йилга қадар Гурганжда туриб, асосан, илмий иш билан машғул бўлди. Хоразм Махмуд Газнавий кўшини тарафидан истило қилингандан кейин /1017 й./ у бошқа олимлар билан бирга, Газнага олиб кетилди. Беруний 1048 йили Газнада вафот қилган ва ўша ерга дафн этилган.

Китобда келтирилган парча олимнинг «Китоб ал-жамоҳир фи маърифат ал-жавоҳир» («Қимматбаҳо тошларни билиб олиш бўйича маълумотлар китоби») номли асарининг русча таржимасидан (таржимон А. А. Беленицкий; Ленинград, 1963) олинди. Китоб кўпинча «Минералогия» («Жавоҳирнома») номи билан машҳур.

НИЗОМУЛМУЛК

Султон Алп Арслон ва Султон Маликшоҳ саройида хизмат қилган. Вазир сифатида феодалларнинг бошбошдоқлигига хотима берди ва салжуқийларнинг бир қадар марказлашган давлатини барпо этди. Унинг «Сиёсатнома» китоби шу мақсад гоёларини ўзида мужассамлаштирган. Асар «Сияр ал-мулк» («Подшоларнинг таржимаи ҳоли») деб ҳам аталади.

Низомулмулк мамлакатда мактаб-маориф иши тараққиётига ҳам маълум ҳисса қўшди. Унинг Бағдодда қурдирган ва «Низомия» номи билан машҳур бўлган ақоид-ҳуқуқ мактаби ўша вақтларда мамлакатнинг маданий ҳаётида муҳим роль ўйнайди.

«Сиёсатнома» рус тилига таржима қилинган (таржимон Б. Д. Захедер; М.—Л, 1949). Биз келтирган парчалар шу нашрга асосланган.

НИЗОМИ АРУЗИ САМАРҚАНДИЙ

Шоир ва олим; XI асрнинг 90-йилларида Самарқандда тугилган. Бир умр Ғурийлар (тахм. 1000-1215 й. Шимолий Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистон устидан ҳукм юритган сулола) хизматида бўлган.

Низоми Арузи Самарқандийнинг «Мажмуайи наводир» («Нодир ҳикоялар») номли асари бизгача етиб келган. У кўпинча «Чор мақола» номи билан машҳур. Биз юқорида мазкур асардан келтирган парчалар асарнинг 1963 йилги русча нашридан (таржимонлар С. И. Баевский ва З. Н. Ворожейкина) таржима қилинди.

АБУ ҲОМИД ҒАЗЗОЛИЙ

Ғаззолий / тўлиқ исми: Абу Ҳомид Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Ғаззолий/ — йирик илоҳиёт олими ва файласуф. Эроннинг Тус шаҳрида 1058 йили туғилган. Нишонур ва Бағдодда таълим олган. Низомулмулкнинг юқорида зикр этилган «Низомия» мадрасасида бир муича вақт ҳуқуқшуносликдан дарс берган. Кейинчалик мударрисликни ташлаб 11 йил зоҳидлик билан куш кечирган. Дин ва фалсафага оид асарлар ёзган.

Ғаззолий 1111 йили вафот этган.

«Насихат ул-мулк»дан келтирилган парчалар унинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Шарқшунослик институти фондида сақланаётган 12565 рақамли нусхасидан олинган.

МУҲАММАД АВФИЙ

Саъдуddин Муҳаммад ибн Муҳаммад Авфий 1172-1177 йиллар орасида Бухорода зиёли оиласида дунёга келган. «Дари форихок» мадрасасида ўқиди. Рукниддин Масъуд Имомзода, Тожиддин Умар ибн Масъуд ва Кутбиддин Сарахсийлардан таълим олди.

Авфий 1201 йили Самарқанд ҳокими Султон Ҳалолиддин ибн Ҳусайн Тамғочхон хизматиغا қабул этилди. Котиблик лавозимида хизмат қилди.

Авфий кўп юртларни кезган олим. У 1204-1205 йиллари Хоразмда бўлиб, машхур мутасаввўрлардан Нажмиддин Кубро (1145-1221) ва Шайх Маждиддин Бағдодий (1216-17 йили хоразмшоҳ Алоуддин Муҳаммаднинг буйруғи билан қатл этилган)ларнинг суҳбатида бўлди. Сўнг Нисо орқали Хуросонга ўтди. Нишонур, Тус, Ҳирот ва Марв шаҳарларида, сўнгра Сеистонда бўлди. Газнада Чингизхон қўшинининг Мовароуннахрга бостириб киргани ҳақида хабар топди ва юртига қайтмай, Хиндистонга кетиб қолди. Бу ерда Уч вилоятнинг ҳокими Носириддин Қубочининг хизматиغا кирди (1222 й.), сўнг Гужоратда қози бўлиб хизмат қилди. 1227 йилдан Деҳлида истиқомат қилди ва ўша шаҳарда 1233 йили вафот этди.

Авфий «Лубоб ал-албоб» («Юрак мағзи») ва «Ҳомий ул-ҳикоят» («Ҳикоялар мажмуаси») номли икки йирик асар ёзиб қолдирган.

«Ҳомий ул-ҳикоят» дан олинган парчалар асаринг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган 2836 рақамли қўлёзма нусхасидан олинган. Асардан айрим парчалар ўзбек тилига таржима қилиниб, 1974 ва 1977 йилларда чоп этилган. Биз уларни такрорламасликка ҳаракат қилдик.

НОСИРИДДИН БУРҲОНИДДИН УҒЛИ РАБҒУЗИЙ

XIII аср охири ва XIV аср бошларида Хоразмда ўтган ўзбек шоири. Ҳаёти ва илмий-адабий фаолиятига оид маълумотлар жуда кам. Хоразмнинг Работўғиз қишлоғида қозилик қилгани ва турли афсонавий қиссалардан фойдаланиб 1309-1310 йилларда «Қиссайи Рабғузий» номли диний, маърифий ва дидактик мавзудаги асар ёзгани маълум. Асар эски ўзбек тилида ёзилган.

«Қиссайи Рабғузий»нинг қўлёзма нусхалари Англияда (машхур Британия музейида), Ленинградда (СССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтининг Ленинград бўлимида) ҳамда Тошкентда (Ўз-ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида) сақланмоқда. У 1859-1881 йиллар орасида Қозонда «Қиссае ул-анбийе-йи Рабғузий» номи билан беш бор чоп этилган.

Асардан биз келтирган қиссалар 1986 йили чоғ этилган «Мангу булоқлар» китобидан (қиссадан парчаларни нашрга Халид Расул тайёрлаган) олинган.

МАЖДИДДИН ХАВОФИЙ

XIV асрда ўтган хуросонлик шоир ва адабиётшунос. Ҳаёти ва адабий фаолиятига оид маълумотлар учратмадик. Диний-ахлоқий ва дидактик мазмундаги масал ва рамзли ҳикояларни ўз ичига олган «Равзат ул-хулд» («Мангулик боғи») номли асари билан (1333 йили ёзилган) маълум. Асар шайх Муслиҳиддин Саъдий (1291 й. вафот этган) нинг «Гулистон» ига тақлид қилиб ёзилган. «Хористон» («Тиканзор») номи билан ҳам маълум.

Биз келтирган парчалар «Равзат ул-хулд»нинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган 2759/1 рақамли нусхасидан олинди.

МУЪНИ ЖУВАЙНИЙ

Ҳаёти ва адабий фаолиятига оид маълумотлар кам. Асли хуросонлик (Жувайн ўлкасидан), XIV асрнинг биринчи ярмида яшаб ўтган. Муъни Жувайний ҳам Саъдийнинг издоши ва унинг «Гулистон» ига тақлид қилиб «Нигористон» номли асар ёзган. (1334 й. ёзилган). Асар ахлоқий характердаги латифалар ва ҳикматларни ўз ичига олган.

Биз мазкур асарнинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Шарқшунослик институтининг қўлёзмалари фондида сақланаётган 2351 рақамли нусхасидан фойдаландик.

ҚҶРҚУТ ОТА КИТОБИ

IX-XIV асрлар давомида яратилган ва туркий халқлар орасида кенг тарқалган қаҳрамонлик достони; ўн иккита ҳикоятдан ташкил топган. Туркий халқларнинг туриш-турмуши, уларнинг ҳаёти билан боғлиқ воқеалар ҳақида ҳикоя қилади.

Асар наср ва назм билан ёзилган. Илмий жамоатга маълум ва машҳур асар. Хусусан академиклар В. В. Бартольд, В. М. Жирмунский ва А. Н. Кононовларнинг юксак баҳосига сазовор бўлган «Қўрқут ота» 1939 йилдан бери Озарбайжонда бир неча бор нашр бўлди. Асарнинг тўла русча наشري 1962 йили амалга оширилди. 1988 йили уни атоқли шоиримиз Муҳаммад Солиҳ ўзбек тилига таржима қилиб, «Ешлик» журнаlining 5, 6, 7-сонларида эълон қилди. Биз олган парчалар шу нашрдан.

АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ

Форс-тожик классик адабиётининг йирик намойндаларидан бири. 1414 йилнинг 7 ноябрида Эроннинг Жом шаҳарида туғилган. Бошланғич маълумотни отаси Низомиддин Аҳмаддан олган, сўнг Ҳиротнинг «Низомия» мадрасасига кириб ўқиган. Кейинроқ ўз билимини чуқурлаштириш мақсадида Самарқандга келади ва Улугбек мадрасасида ўқийди. *Тасаввуф* илмини Ҳиротда Саъдиддин Кошғарийдан (1456 й. вафот этади) ўрганади. 1472 йили ҳажга борди.

Абдурахмон Жомий асосан илмий иш билан банд бўлди, нақшбандия сулукини тарғиб қилди. Лекин буюн давлат лавозимини эгалламагани ҳолда ўзининг улкан обрў ва эътибори билан эл-юрт ва халқнинг осойишта ҳаёт кечиршинга катта ҳисса қўшди.

Җомий сермахсул олим. У «Нафахот ул-унс мин хазарот ул-қудс» («Шок зотлар хузуридан эсан дўстлик хуш ислари»), «Лужжат ул-асрор» («Сирлар йигиндиси»), «Ашнат ул-ламаот» («Шорлоқ шуълар»), «Рисолайи мусиқи» («Мусоқа рисоласи»), «Рисолайи муаммо» («Муаммо илми ҳақида рисола»), «Силсилат уз-заҳаб» («Олтин занжирлар»), «Тухфат ул-ахрор» («Ҳимматлилар тухфаси»), «Субҳат ул-аброр» («Шок кишилар тасбиҳи»), «Ҳафт авранг» сингари 50 дан ортиқ *илоҳиёт* ва дидактик характердаги, шунингдек, тилшуносликга бағишланган асарлар ёзган. «Баҳористон» (1487 йили ёзиб тамомланган) шулар дандир.

«Баҳористон»дан келтирилган парчалар, икки ҳикоядан ташқари, асосан асарнинг 1979 йили ўзбекча нашри (Ш. Шомухамедов таржимаси) дан олинди.

АЛИШЕР НАВОИЙ

Буюк ўзбек шоири, мутафаккири, олим ва йирик давлат арбоби, 1441 йилнинг 9 февралда Ҳиротда туғилган.

Бутун умр бўйи Темурийлар (АбулқосимВобур, Султон Абу Саъид, Султон Ҳусайн Бойқаро) хизматида бўлди. Лекин тамом ақл-заковати, ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги таъсири ва бойлигини эл-юрт ва халқ фаровонлиги йўлида сарфлади. Ҳз маблагига кўнгина хайрли бинолар қурдирди. Ҳиротдаги «Ихлосия», «Шифония», «Низомия» мадрасалари, «Халосия» хонақоҳи, Марви шўҳижаҳонда бино қилдиртирган «Хусарвия» мадрасаси, Хуросон йўллари бўйлаб қурдиртирган «Работи ишқ», «Работи сангбаст», «Работи Дербод» отлиг работлари (карвонсаройлари) шулар жумласидандир.

Навоий жуда кўп нодир асарлар ёзиб қолдирди. Адиб ва олимнинг «Хамса» туркуми бўйича яратган дostonлари: «Ҳайрат ул-аброр» («Ихшиларнинг хайратланиши»), «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Саъбыйи сайёр», («Етти сайёра»), «Садди Искандарий» («Искандар девори»), «Бадоеъ ул-бидоя» («Бадийлик ибтидоси»), «Наводир ун-ниҳоя» («Беҳад нодирликлар»), «Тарихи мулуки Ажам», («Ажам подшоҳлари тарихи»), «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер», «Рисолайи муаммо: («Муаммо илми ҳақида рисола»), «Мажолис ул-нафос» («Нозик татблар мажлиси»), «Мезон ул-авзон» («Вазнлар ўлчови»), «Насоим ул-муҳаббат», («Муҳаббат шабадалари»), «Хазоин ул-маъоний» («Маънолар хазинаси»), «Муҳокамат ул-лугатайн» («Икки тил муҳокамаси») «Маҳбуб ул-қулуб» («Кўнглилар севгани») каби асарлари ўзбек халқи, бутун жаҳон халқи маданияти хазинасидан муносиб ўрин олди.

Алишер Навоий умрининг охиригача Султон Ҳусайн мирзо билан бирга бўлди ва 1501 йилнинг 3 январида вафот этди.

«Маҳбуб ул-қулуб» дан келтирилган парчалар Навоий асарларининг 13-жилдидан олинди. Уни йирик филолог Порсо Шамсиев нашрга тайёрлаган ва ҳозирги ўзбек тилига ағдарган.

ДАВЛАТШОҲ САМАРҚАНДИЙ

Атоқли тазкиранавис олим ва шоир. Тахминан 1435-36 йиллари туғилган. Отаси Олоуддавла ибн Бахтишоҳ ал-Ғозий темурий Мирзо *Шоғруҳ* (1405-1447) нинг эътиборли амирларидап эди. Давлатшоҳ ёшлигидан яхши маълумот олди. У самарқандлик атоқли олим ва шоир Фазлulloҳ Самарқандийдан ҳам таълим олди. 1480 йилга қадар Султон Абу Саъид ва Султон Ҳусайн Бойқаро хизматида бўлди. Умри охирида қол-

гач, 1480 йили сарой хизматини тарк этди ва илмий иш билан банд бўлди. Давлатшоҳ Самарқандий 1495 йили вафот этди.

Қарийб беш юз йил орасида Хуросон ва Мовароуннахрда яшаб ижод этган шоирларнинг ижодий йўлини ўрганиб, улар ҳақида бир яхши китоб ёзди (1486 йили ёзиб тамомланган). Асар «Тазкират уш-шуаро» («Шоирларни ёдга олувчи китоб») деб аталган.

Давлатшоҳ Самарқандийнинг бу асари шарқ классик адабиётини, шунингдек, тарихнинг айрим лавҳаларини, масалан Хуросонда 1337-1381 йиллари бўлиб ўтган сарбадорлар ҳаракатини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши мумкин. Шунинг учун ҳам у кўпдан бери илмий жамоатчиликнинг диққат-эътиборини ўзига тортиб келмоқда. Асардан айрим парчалар рус, француз, инглиз, турк тилларига таржима қилиниб чоп этилган. Асардан сайланма ўзбек тилига ҳам таржима қилинди ва 1981 йили чоп этилди (таржимон Б. Аҳмедов). Сайланма Урта Осиё ва Хуросонда яшаб ижод этган элликдан ортиқ шоир ижодини ўз ичига олади.

Мазкур китобда келтирилаётган парчалар шу нашрдан олинди.

ХОНДАМИР

Хондамир (тўлиқ исми: Гиёсиддин ибн Хумомиддин Муҳаммад ибн хожа Жалолиддин Муҳаммад ибн хожа Бурҳониддин) 1475 йили Ҳиротда туғилди. Отаси Хумомиддин Муҳаммад ўқимишли, фозил киши бўлиб, теурий Султон Абу Саъиднинг ўгли Султон Маҳмуд мирзонинг вазири бўлган. Отаси бўлса машҳур тарихшунос олим Мирхондиннинг қизи эди. Хондамир Ҳиротда ўқиб улғайди. У кўпроқ тарих фани бўйича зўр мутахассис бўлиб етишди. Унинг олим ва фозил киши бўлиб етишувида Алишер Навоийнинг хизматлари катта бўлди.

Хондамир Навоий кутубхонасининг мудирини (китобдор) бўлиб хизмат қилди. Навоий вафотидан сўнг Хондамир она юрти Балхга кетиб қолди ва Теурий Бадиуззамон мирзо хизматига кирди. Султон Ҳусайн вафотидан (1506 й.) кейин у Бадиуззамон билан бирга Ҳиротга қайтди ва то 1510 йилгача ўша шаҳарда истиқомат қилди. Ҳирот шоҳ Исмоил Сафавий (1502-1524) қўшини тарафидан истило қилингандан (1510) кейин, 1514 йили Фаржистон (Марказий Афғонистон)га кетиб қолди. Кейинча шу ерда Бадиуззамоннинг ўгли Муҳаммад Замоннинг хизматига кирди. Муҳаммад Замон Бобур аскаридан енгилиб, Қандаҳорга кетиб қолгандан сўнг, Хондамир бирмунча вақт Фаржистоннинг Гашт қишлоғида яшади. 1516 йили яна Ҳиротга қайтди ва Хуросон ҳокими Дурмишхоннинг вазири Ҳабибулло Соважийнинг хизматига кирди. 1527 йили у Ҳиндистонга кетиб қолди ва то вафотига (1534) қадар Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва Ҳумоюн подшо саройида хизмат қилди.

Хондамир — сермаҳсул олим. У «Хулосат ул-ахбор фи аҳвол ул-ахёр» («Хайрли кишилар аҳволида (жаҳон) хабарларининг хулосаси»), «Дастур ул-вузаро» («Вазирлар учун қўлланма»), «Маосир ул-мулук» («Подшоларнинг асрдошлари»), «Ҳабиб ус-сияр фи ахбор ва афрод ул-башар» («Инсон хабарлари ва фардларида дўстнинг таржиман ҳоли»), «Номайи номий» («Атоқли номлари»), «Мақорим ул-ахлоқ» («Олижаноб сифатлар») каби ўндан ортиқ ўзига хос асар ёзиб қолдирди.

Биз олимнинг амир Алишер Навоийнинг юксак фазилатлари, олижаноб ахлоқи, ёзган асарлари ҳамда қурдирган иморатларини тавсиф

қилган «Мақорим ул-ахлоқ» китобидан (1501 йили ёзилган) айрим парчалар келтирдик.

Парчалар 1986 йили эълон қилинган «Навий замондошлари хотирасида» номли китобдан олинди.

ФАХРИДДИН АЛИ КОШИФИЙ

Кўпинча ас-Сафий тахаллуси билан машҳур бўлган бу одам (тўла исми: Фахриддин Али ибн Хусайн ал-воиз ал-Кошифий) асли Байҳақ (Эрон)лик бўлиб, 1453 йилда тугилган. Нақшбандия тариқатининг йирик намояндalarидан хожа Убайдулла Аҳрор (1404-1490)нинг шахсий котиби бўлиб ишлаган.

Ас-Сафий илоҳиёт, ҳадис, *тафсири* ва адабиёт фанларини чуқур билган машҳур олим. У ўрта аср илмининг айрим соҳаларига бағишланган ўнга яқин асар ёзиб қолдирган. «Тухфат ал-хоний» («Хоннинг туҳфаси»), «Ҳирз ал-омон мин фатаи аз-замон» («Замоннинг зийраклиги билан жодуни қайтарадиган тумор») «Усули нақшбандия», «Рашаҳоту айн ул-ҳаёт» («Ҳаёт булогидан қатралар») ва латифа ҳамда бадихаларни ўз ичига олган «Латоиф ат-тавоиф» («Турли тоифадаги кишиларнинг латифалари») шулар жумласидандир.

Олим таржимонлик билан ҳам машғул бўлган. Шайх Шаҳобиддин Суҳравардий (1234 йили вафот этган)нинг «Уюн ал-ҳақоиқ ва изоҳ ат-тароиқ» («Ҳақиқатлар булогини ва тариқатлар изоҳи») китобини арабчадан форс тилига таржима қилган. Бундан ташқари, тамом шарққа машҳур бўлган «Жалила ва Димна» дostonини қайта ишлаган. Бу асар «Анварий Суҳайлий» («Суҳайл юлдузининг нурлари») номи билан машҳур.

«Латоиф ат-тавоиф»дан биз келтирган парчалар асарнинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган нусхalarидан (инв. № 4530, 4502, 342) олинган.

МАЖДИЙ

Тўлиқ исми: Мажиддин Муҳаммад ал-Ҳасаний. Адабий тахаллуси Маждий. Адибнинг ҳаёти ва фаолиятига доир маълумотлар деярлик йўқ. Эронда ҳукмронлик қилган шоҳ Аббос I (1587-1629) билан замондош бўлгани маълум.

Бадий насрнинг ажойиб намуналаридан бўлган «Зийнат ул-мажалис» («Зийнатни ортирувчи мажлислар») асари машҳурдир. Асар ўн фаслдан иборат. Бир қатор тарихий ва жугрофий китоблар («Тарихий Табарий», «Тарихи Яминий», «Табақоти Носрий», «Нузҳат ал-қулуб», «Равзат ус-сафо», «Ҳабиб ус-сир» ва бошқа.) асосида ёзилган.

«Зийнат ул-мажалис»нинг нусхалари кўп. Биз Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланиб турган 4229 рақамли нусхасидан фойдаландик.

ҚОЗИ АҲМАД ГАФФОРНИЙ

Тўлиқ исми: Қози Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Нажмиддин Абдулгаффор ал-Ҳасъфарий ал-Ғаффорий ал-Қазвиний. Ҳижрий 920 йилнинг зулҳижжа ойида (1515 йилнинг январь-февраль ойларида) Техронда тугилган. Шофийъия диний-ҳуқуқ мазаҳабининг (Абу Абдулло Муҳаммад ибн Идрис аш-Шофийъий (767-820) асос солган) кўзга кўринган намояндalarидан Абдулгаффор ал-Қазвинийнинг (1266 й.

вафот этган) авлоди. Отаси Рай шахрининг қозиси бўлиб ишлаган. Қози Аҳмад Гаффорий 1568 йил ҳаждан қайтиб келаётиб, Синднинг Дайбул шаҳрида вафот этди.

Қози Аҳмад 1552 йили шоҳ Таҳмосп I (1524-1576)га атаб «Нигористон» деган асар ёзган. «Нигористон» тарихий ҳикоялар ва латифалар тўплами бўлиб, шарқ мамлакатларида шуҳрат қозонган.

Асарнинг қўлёзма нусхалари СССР ва кўпгина хорижий мамлакатларнинг кутубхоналарида сақланмоқда. Матн (арабча тексти) 1829 ва 1859 йиллари Бомбайда ва 1962 йили Техронда чоп этилган.

Қози Аҳмад Гаффорийнинг «Нусаҳи жаҳоноро» («Жаҳонга оро берувчи китоб», 1665 й. ёзилган) номли тарихий асари ҳам мавжуд. Китобда келтирилган парчалар «Нигористон»нинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган 2531 рақамли нусхасидан олинди.

ЗАЙНИДДИН ВОСИФИЙ

XV асрнинг охири, XVI асрнинг биринчи ярмида ўтган ҳиротлик машҳур ёзувчи, Тўлиқ исми: Зайниддин Маҳмуд ибн Абдужалил. 1485 йилда туғилган. Отаси Султон Ҳусайн Бойқаро саройида мушйи ёки воқеанавис лавозимида хизмат қилган. 16 ёшида Алишер Навоий билан танишиш шарафига муяссар бўлган; 1500-1502 йиллари султоннинг нуфузли амирлардан Шоҳвали кўкалтошнинг уйида муаллимлик қилган; 1502-1507 йиллар орасида Султон Ҳусайн Бойқаронинг ўғли Фаридун Ҳусайн мирзонинг девонида китобдор (кутубхоначи) бўлиб хизмат қилган, сўнг Шоҳруҳ мирзо мадрасасида мударрислик қилган. 1512 йилнинг апрель ойида Мовароуннаҳрга келди ва умрининг охиригача Бухоро хони Убайдуллахон (1533-1540), Тошкент ҳокими Келди Муҳаммадхон хизматида бўлди. Восифий 1551 йили Тошкентда вафот этди ва Шайх Хованд Таҳур мазорига дафн қилинди.

Зайниддин Восифий «Бадонъ ул-вақоъиъ» («Ажойиб воқеалар») деган катта мемуар асар ёзган. Бу асар Урта Осиё ва Хуросоннинг XI асрнинг охири ва XVI асрнинг биринчи чорагидаги тарихий ва маданий ҳаётни ўрганишда катта аҳамиятга эга.

«Бадонъ ул-вақоъиъ»нинг қўлёзма нусхалари кўп. Матни 1961 йили ленинградлик шарқшунос олим А. Н. Болдирев тарафидан чоп этилган.

Асардан айрим парчалар Наимжон Норқулов тарафидан 1979 йилда ва бизнинг «Навоий замондошлари хотирасида» деган китобимизда чоп этилган. Мазкур асарда келтирилган парчалар шу китобдан олинган

ПОШШОХОЖА

Ўзбек адабиёти тарихига ўзининг машҳур «Мифтоҳ ул-адл» («Адолат калиди») ва «Гулзор» асарлари билан кирган ва ўрта аср ҳикоячилик жанрининг кўзга кўринган намоёндаларидан бўлган Пошшохожа (Тўла исми: Ибодулла Саййид Пошшохожа ибн Абдуваҳҳобхожа; адабий тахаллуси Хожа) 1840 йили туғилган. Бирмунча вақт Балхда Шайбоний Кистин Қора султон (1526-1544) хузурида шайхулисролик мансабида турган. Шу билан бирга бадний ижодиёт билан ҳам машғул бўлган. У эски ўзбек ва форс тилларида шеърлар ёзган ва девон тартиб берган.

Пошшохожанинг насрий асари «Мифтоҳ ул-адл» ва «Гулзор» ҳижрий 945 (1538-39) йиллари ёзилган ва юқорида номи зикр этилган Кистин Қора султонга бағишланган.

Пошшохожа улуғ озарбайжон шоири Низомий Ганжавий (1141-1209)нинг «Маҳзан ул-асрор» («Сирлар хазинаси») асарига татаббу тарзида «Мақсад ул-атвор» («Юриш-туриш мақсади») деган дoston ҳам битган.

«Мифтоҳ ул-адл» ва «Гулзор»дан айрим парчалар 1928, 1941, 1945, 1959 йиллари ўзбек адабиёти хрестоматияларига киритилган. Катта бир парча В. Зоҳидов ва С. Ганиева тарафидан 1962 йили алоҳида китобча тарзида нашр этилди. Мазкур китобга киритилган ҳикояларнинг етти нафари шу нашрдан, қолганлари эса Ўзбекистон ССР Фанлар академиясида 885 ва 7731 рақамлар билан сақланаётган қўлёзма нусхаларидан олинди.



ИЗОҲЛАР

Аббосия халифалари — Арабистон, Миср, Ироқ, Сурия, Эрон, Афғонистон, Ҳиндистоннинг катта қисми ва Ўрта Осиё устидан VIII-XIII асрларда ҳукмронлик қилган сулола (750-1258).

Абдулла ибн Жаъфар — халифа Алининг лашкарбошилардан (699 йилда ўлдирилган).

Абдулла Тоҳир — Тоҳирийлар сулоласи (821-873)дан чиққан ҳукмдор. 828-845 йилларда Хуросонни идора қилган.

Абдулатиф мирзо — Темурий; Мирзо Улугбекнинг ўғли; падаркуш. Отасидан кейин олти ой ўтиб (1450 й. 9 май) ўзи ҳам ўлдирилган.

Абдулмалик ибн Марвон — Умавия хонадонига мансуб халифа (685-705).

Абдураҳмон ибн Самура — халифа Усмон (644-656) замоннда ўтган саркарда.

Абу Райҳон Беруний — Ўрта Осиёлик буюк энциклопедист олим (973-1048)

Адаб — маъқул хатти-ҳаракат; яхши хулқ.

Азуддавла — Бувайҳийлар сулоласи (932-1062)га мансуб ҳукмдор. 949-983 йиллари Эрон билан Ироқни идора қилган.

Аил — яйловда бир оила ёки уруғнинг бирга жойлашган ери.

Акобир — энг улуглар, энг катталар.

Ал-Атсо — Арабистоннинг шарқий тарафида жойлашган шаҳар.

Ал-Аосиқ — Аббосия халифалардан; 842-847 йиллари давлат тепасида турган.

Ал-Киндий — Бағдлда халифа Маъмун ва Муътасим саройида истиқомат қилиб яшод этган машҳур араб олими. Тўлиқ исми Абу Юсуф Яъқуб ибн Исҳоқ ал-Киндий (IX асрнинг 70-йилларида вафот этган.)

Ал-Ҳодий — Аббосийлар сулоласига мансуб халифа (785-786).

Аламут — Казвиннинг (Эрон Озарбайжонининг маркази) шимол-гарбий тарафида, Эльбрус тоғида жойлашган ўрта аср қалъаси; Исмоилийлар давлати (1090-1256)нинг маркази. 1256 йили Элхон Халокухон (1256-1265) қўшини тарафидан вайрон этилган.

Али ибн Толиб — хулафойи рошидун («Тўғри йўлдан борувчилар») дан тўртинчиси. 656-661 йилларда ҳукмронлик қилган.

Амир Алишер Навоий — буюк ўзбек шоири; мутафаккир ва ёриқ давлат арбоби (1441-1501).

Антиохия — Кичик Осиё, Киликия ва Суриянинг шимолий қисмида ташкил тошган қадимги Антиохия.

Арафа — аслида зулҳижжа ойининг (қ.) тўққизинчи куни. Шу куни Маккага борган зиёратчилар Арафот тоғига (Макка ёнидаги тоғ) чиқиб намоз ўқийдилар.

Аркон давлат — давлат устунлари Подшо ва хошнинг энг яқин кяшилари; амирлар ва вазирлар.

Ас-саффоҳ — Аббосийлар сулоласи асосчиси (749-754).

Асқар қанди — Ҳузистон (Жанубий Эрон)да етиштирилган қанд.

Афгимун — истак ўтнинг бир тури; сафро касалини даволайдиган дори тайёрлашда ишлатилган.

Ашрафи — Эронда Чўпонийлар сулоласидан Малик Ашраф (1344-1356) тарафидан зарб этилган олтин пул. Оғирлиги бир мисқолдан (қ.) ортиқ бўлган.

Бадавий — саҳройи, кўчманчи; кўчманчи араб.

Бандар — порт; кема тўхтайдиган жой.

Барот — подшо ёки хон тарафидан элчилар, чопарлар ва бошқа ходимлару хизматчиларга бериладиган оқлиқ (имтиёз) қоғози.

Басра — Шом (Сурия) шаҳарларидан бири.

Баҳром Гўр — Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон подшоши (421-439). Варахран V номи билан ҳам машҳур.

Баҳром Чўбин — Сосонийлар сулоласига мансуб бўлган Хусрав I (531-579) ва Хурмузд IV (579-590)нинг саркардаси.

«Бу жоду бир тарафига хитойча, иккинчи тарафига ажамча тат битилган бир парча қоғоз» — Хубилай қоон замонида (1260-1294) Хитойда чиқарилган қоғоз пул (чов деб аталган)дан киноя. Бу пул мўгул империясига тобе бўлган мамлакатлардан Эронда ҳам муомалада бўлган.

Бузуржмеҳр — Сосонийлардан Хусрави Парвезнинг (қ.) вазири.

Вақф — масжид, мадраса, мазор, хонақолар ва уларни тасарруф қилувчиларнинг маишати (тирикчилиги) учун давлат ва хусусий кишилар тарафидан ажратилган ер-сув, дўкоп, карвонсарой, тегирмон ва бошқа мол-мулк.

Воъиз — ваъз айтувчи, насиҳат қилувчи, тарғиб қилувчи.

Гиршосп /Гутосп/ — қадимги Эрон Кайёнийлар сулоласига мансуб ҳукмдорлардан.

Густоҳона — ибосизлик билан, адабсизлик, андишасизлик билан.

Дажла — Ефрат дарёси.

Дайлам — Каспий депгизининг жанубидаги Эронга тегишли вилоят.

Дарвиш — фақир, камбағал; сўфий.

Дафтархона — Ўрта Осиё ва Эронда ўрта асрлардан молия девонига қарашли идора.

Дибо — гул солинган нафис ипак газлама.

Динор — 4,235 г. вазндаги олтин пул.

Дирҳам — 3,36 г. вазндагы кумуш танга.

Душоба — узум шинниса.

Доро — қадимги Эронда ўтган Аҳмонийлар сулоласига мансуб ҳукмдор (милод. ав. 522-486 й.)

Ёмби — Хитойда пул ўрнида муомалада бўлган қўйма кумуш; оғирлиги тахминан 18 кг.

Ёрлиғ — фармон, подшо ва хоннинг махсус фармони.

Жавшан — совут, зирҳ, уруш кийими.

Жаъфар ибн Яъъё Холид — Бармакийлар хонадонига мансуб аслзода. Аббосий Ҳоруи ар-Рашиднинг (786-809) вазири.

Жаҳолат — жоҳиллик, подонлик.

Жибал — Эроннинг Ироқ билан чегарадош ўлкаси.

Жомашўй — кир юувчи.

«*Жомӣ ул-ҳикоят*» — XIII асрда ўтган бухоролик машҳур шоир ва адабиётшунос олим Саъдуддин Муҳаммаднинг шу номли асарига (1228 йилда ёзилган) ишора.

Жубба — пишиқ қилиб тикилган, узун ва енглик чопон. Бу ерда ичдан кийиладиган ўқ ўтмас камзул.

Жувонмард — мард, сахий, очиқ қўлли, эр йигит.

Журжония — Хоразмнинг XI-XIII аср бошларидаги пойтахти. Гурганж деб ҳам аталган. Харобалари Туркменистон ССР ўрамида.

Закотчи — солиқ йигувчи.

Заминдовар — Афғонистоннинг жанубий-ғарбий тарафида жойлашган шаҳар ва текислик.

Зарбофт тўн — зардан тўқилган матодан тикилган тўн.

Зариғ — нозик таъб, ақли ўткир, фаросатли, ҳозиржавоб одам.

Зарофат — нозик фаҳмлик; қочирим сўз, ҳазилнамо сўз.

Зулҳижжа — «ҳаж» (зиёрат) сўзидан олинган. Мусулмон ойлари-нинг (ҳижрий йили) ўн иккинчиси.

Зиндиқ — бидъатчи; дунёда яхшилик ва ёвузлик ёнма-ён туради, деб тарғиб қилувчи.

Зун — қадим замонда афғонистонликлар эътиқоди бўйича қуёш худоси.

Илоҳиёт — диний ақидалар ҳамда илоҳий кўрсатмалар билан шугулланувчи фан.

Имом Абу Юсуф — араб тарихчиси, «Китоб ул-хирож» номли қимматли асар ёзиб қолдирган.

Искандар Зулқарнайн — Македониялик йирик саркарда ва давлат арбоби (милод. аввалги 356-323 йиллар).

Итоб — қахр, ғазаб, қийноқ.

Карам — яхшилик, олижаноблик, хайр-эҳсон, марҳамат.

Кароматийлар — Исмоилийлар мазҳабидаги диний оқимлардан бирига тобе бўлганлар.

Каррух — Ҳирот булуқлари (районлари) жумласидан, унинг шарқий-шимолий тарафида жойлашган.

Катон — канопдан тўқилган мато.

Кориз — ер остидан ўтказилган ариқ.

Кутвол — ўрта асрлардаги қалъа бошлиғи.

Кўринишзона — подшо, хон қабулхонаси.

Кўҳистон — тоғлик мамлакат, ўлка, вилоят.

Мавлоно Али Қушчи — Мирзо Улугбекнинг шогирди ва яқин дўсти, Самарқанд илми фалак дорулфунунининг йирик намойндаларидан; буюк риёзиётчи олим (1403-1474).

Мадоин — шаҳарлар, Ироқи Арабда, Ефрат дарёси бўйида жойлашган бир шаҳар номи.

Мазид — ҳаббони, қўшиб-чатиб гапирувчи.

Маломат — малоллик, ҳоргинлик, сиқилишлик.

Мани — тахминан 25,6 кг ҳажмдаги огирлик ўлчови.

Маориф — маърифатнинг кўплиги, билиш, таниш, билим.

Марв — Ўрта Осиёнинг қадимий йирик шаҳарларидан, ўлканинг сиёсий ва маданий марказларидан. Харобалари Туркменистон ССРнинг Мари шаҳри атрофида.

Мардуд — рад этилган, номақбул, қувилган.

Марзбон — Сосонийлар (224-651) замонда чегара ўлка ҳокими.

Марвон Ҳимор,⁴ Умавия сулоласидан сўнгги халифа (744-750).

Масжиди жомиъ — мусулмонлар албатта ҳафтада бир кжумъа куни) тўиланадиган масжид.

Матлуб — орзу қилинган нарса.

Мағриб — гарбий-жанубий Африка яъни Тунис, Жазоир ва Марокашнинг ўрта асрлардаги умумий номи.

Маҳдий — Аббосийлар сулоласидан чиққан халифа (775-785).

Маҳрами асрор — сирдош.

Маъмун — Ҳорун ар-рашиднинг (қ.) эролик канизагидан бўлган ўгли. У отасидан кейин тахтга ўлтирган ва 813-833 йиллари ҳукмронлик қилган, илм-фанга ҳомийлиги билан шуҳрат топган.

Меҳржон — кузда тун билан кундуз тенглашган вақт, куз фаслининг ўртаси, ҳосил байрами.

Мирзо Улуғбек — буюк астроном ва тарихчи олим; давлат арбоби (1394-1449).

Мирзо Шоҳруҳ — Темурий; 1405-1447 йиллари Эрон ва Эрон Озарбайжонини идора қилган. Мовароуннаҳр ҳам расмий тарзда қарам бўлган.

Мисқол — огирлиги 4,8 граммга тўғри келган огирлик ўлчови.

Мовароуннаҳр — Амударёнинг пимолий тарафидаги ўлкалар. Бу ерларни араблар шу ном билан атагаилар.

«Мол-мулкнинг бешдан бирига давogarман», деб юрган аёллар шариат бўйича эр ўлгандан кейин ундан қолган мол-мулкнинг бешдан бир қисми бевосита унга тегишли бўлган. Бу ерда шунга ишора.

Муавия — шу номли сулола асосчиси Муавия I ибн Абу Суфён (661-680).

Мубориз — курашувчи, полвон.

Мударрис — дарс берувчи, мадраса муаллими

Мудбир — иши юришмаган, бахтсиз.

Мулозим — подшо, хон ва феодалларнинг доимо ёнида юрувчи хизматкори.

Мунажжим — ўрта асларда юлдузлар илими билан шугулланувчи олим, астроном.

Муниший — котиб, шахсий котиб.

Мурдор — нопок, ҳаром.

Муруват — мардик, одамгарчилик, сахийлик.

Муставфий — подшолик ёки хонликда молия ишларини бошқарувчи олий мансабдор.

Мутаваккил — Аббосийлар сулоласига мансуб халифа (847-861).

Мутриб — мусиқашунос, созанда.

Муҳтасиб — мусулмонлар тарафидан ислом ва шариат қонун-қондаларининг бажарилишини назорат қилиб турувчи мансабдор.

Мушриф — сарой харажатларини назорат қилиб турувчи мансабдор.

Муқбил — бахтли, иқболли.

Муҳаддис — ҳадисни тушинтириб берувчи, ҳадис олими.

Муҳаммад Ҳасан Маймандий — Султон Маҳмуд Газнавийнинг (қ.) вазири.

Муҳтасиб — мусулмонлар томонидан шариат тартиб-қоидаларининг (бозордаги тош-тарозу ва нарх-наво ва ҳ.к.) қандай бажарилаётганини назорат қилувчи мансабдор.

Муъан Зоид ибн Абдулла Шайбоний — Яман подшоҳи (VIII аср).

Муътасим — Аббосия халифаларидан (833-842).

Навкар — ходим, хизматчи, йигит.

Наврӯз — қуёш йили ҳисобида янги йил кирган кун (21-22 март). Баҳор ва ҳосил байрами. Шарқ халқлари орасида қадимдан (исломиятдан ҳам аввал) маълум.

Надим — яқин, маҳрам, ҳамсуҳбат.

Нафс — кишининг турли орзу-ҳавас машаққатга бўлган табиий майли; истақ.

Нафсоният — ўз шахсига берилиш.

Низомулмулк — Салжуқий султонлар Маликшоҳ ва Санжарларнинг вазири; йирик тарихшунос олим ва давлат арбоби (1018-1092).

Нўён — туман (10.000 аскар) бошлиғи, турк-иўғул халқларида хонзода.

Олон — Кавказдаги бор қавм ва мамлакат.

Омил — вазирга тобе бўлган ва олиқ-солиқ ишлари билан машғул бўлган мансабдор.

Работбон — саройбон, йўловчилар қўниб ўтадиган жой эгаси.

Раис — ўрта асрларда раият ва ҳатто мансабдорларнинг шариат тартиб-қоидаларини бажаришлари устидан назорат қилиб турган мансабдор (яна қ. муҳтасиб).

Раият — солиқ тўловчи аҳоли; қора халқ.

Рашиддин Вотвог — йирик адабиётшунос олим ва шоир /1088-1182/. Асл исми Муҳаммад ибн Абдужалил ал-Балхий.

Роҳдор — йўловчилардан бож олувчи.

Рукнуддавла — Бувайҳийлар сулоласидан чиққан ҳукмдор. 947-977 йиллари Жибалда подшо бўлган. Тўлиқ исми — Рукнуддавла Ҳасан.

Рум — қадимги Византия.

Руммоний — лаънинг олий нави; анор ранг, донадот, қип-қизил лаъл.

Самара — мева; фойда, натижа.

Сарахс — Амударёнинг сўл қирғогида жойлашган, Ҳуросонга қарашли вилоят.

Сариҳ — қаср. Хомоннинг (қ.) Фиръавига (қ.) атаб курдирган қасри

Саркор — ишбоши, назоратчи, бирор ишнинг (қурилиш, экин-тикин ва ҳ.к) тепасида турувчи, подшо, хон ва феодалларнинг хўжалигини бошқарган мансабдор.

Саромад — олдинги, илғор.

Сассиқ кўзан — сувсарсимонлар оиласига мансуб мўйна берувчи ҳайвон.

Сейстон — Эрон билан Афғонистон орасида жойлашган тарихий вилоят. Бир қисми Эронга, иккинчи қисми Афғонистонга қарашли бўлган. Қадимда Драгиана аталган.

Силсила — занжир, тизма, тартиб.

Сипоҳсолор — олий бош қўмондон.

Совут — ўқ ўтмайдиган ҳарбий камзул.

Солиҳяхши, яхши ишлар қилувчи.

Соҳиб иштиёр — вазир.

Сулаймонзон — Қорахонийлар сулоласига мансуб ҳукмдор. Бухоро, Самарқанд ва Фарғонанинг гарбий қисми устидан ҳукмронлик қилган.

Султон Абу Саъид — Темурий; 1451-1469 йиллар Мовароуннахр ва Эронни ҳамда Афғонистоннинг катта қисмини идора қилган.

Султон Алп Арслон — Салжуқийлар сулоласидан чиққан ҳукмдор, 1063-1072 йиллари Ироқ билан Эронни идора қилган.

Султон Маликшоҳ — Салжуқийлар хонадонига мансуб ҳукмдор, 1072-1092 йиллари Эрон билан Ироқни идора қилган.

Султон Масъуд — Газнавийлар сулоласига мансуб ҳукмдор, 1031-1041 йиллари Афғонистон, Эрон, Хоразм ва Шимолий Ҳиндистон устидан ҳукмдорлик қилган.

Султон Маҳмуд — Газнавийлар сулоласига мансуб ҳукмдор (998-1030).

*Султон Санжар*⁴ — Салжуқийлар сулоласига мансуб ҳукмдор (1118-11157).

Суматра — Индонезияга қарашли орол.

Суфра — дастурхон.

Тааммул — чуқур ўйлаш, диққат билан мулоҳаза юритиш.

Табъ — табиат, характер, талант.

Газозе — адаблилик, бошқадан ўзини наст туттиш.

Тазарру — ялиниш, ёлвориш.

Такаббур — гердайган; манманликка берилган одам.

Тамсил — ўхшатиш, мажозий ҳикоя, масал.

Тамғачи' — ҳақга борувчилар, сайёҳлар ва савдогарлардан тамга олувчи.

Таназзул — тубанлашиш.

Танбеҳ — насиҳат, ҳайфсан.

Танга — 4,8 г вазидаги оқча.

Тансиқ — аслзода ва олий мартабали зотларга тортиқ қилинадиган мато.

Татаббу — назира, ўхшатма.

Татлар — Озарбайжон ва Догистоннинг жанубий районларида истиқомат қилиб келаётган халқ. Эрон тилининг лаҳжаларидан бирида сўзлашади. Аҳолисининг умумий сони 1870 йилда олинган ҳисобга кўра 14,2 минг киши.

Тавсиф — шарҳ, изоҳ; бирор текст ёки китобнинг маъносини шарҳлаш. Қуръон оятларини изоҳлаш.

Таштхона — Ўрта асрларда подшолар саройида идиш-товоқ ва бошқа меҳмондорчилик аяжомлари сақланадиган хона.

Таъма — очкўзлик, гаразлик.

Таъмирлаш — иморатнинг бузуқ жойларини тузатиш, қайта тиклаш.

Тасаввуф — сўфийлик, сўфизм.

Таҳамтан — баҳодир, паҳлавон, «Шоҳнома» қаҳрамонларидан Рустамнинг лақаби.

Тибб — табиблик илми, медицина.

Турунж — апельсиннинг аччиқ бир тури.

Улус — эл-юрт, халқ.

Умар ибн Абдулазиз — Умавия сулоласидан чиққан халифа (717-720).

Умар Хайём — Эронлик йириқ мунажжим, риёзвётчи ва шоир (тахм. 1048-1122).

Унноби — чилонжийданинг бир тури.

Устувор — чидамли, маҳкам, тўғри.

Устурлоб — юлдузу сайёраларнинг ўрни ва балаандлигини ўлчайдиган астрономик асбоб.

Фазлу ҳикмат — билимдонлик, донишмандлик.

Фано — бақосизлик, йўқ бўлиш, ўлиш; тасаввуфда борликдан кечиб, влоҳиятга сингиш:

Фарава — Бухородан Марвга борадиган йўл устида, Амударё бўйида жойлашган қадимий шаҳар. Ҳозирги Фароб.

Фаррош — подшолар, хонлар ва бошқа феодал ҳукмдорларнинг уй хизматкори; масжид ва мадрасаларни супириб-сидирувчи.

Фасиҳ — фасоҳат билан чиройли сўзловчи, ёқимли суҳбат қилувчи.

Фасоҳат — сўзнинг раvon, ёқимли бўлиши; услубнинг чиройлилиги.

Фақиҳ — мусулмон қонуншуноси.

Фирдавсий — буюк Эрон шоири (тахм. 940-1030). Жаҳонга машҳур «Шоҳнома» достонининг муаллифи.

Фисқ — ахлоқсизлик, бузуқлик.

Фиръавн — қадимги Миср подшоларининг лақаби. Золим, мағрур, такаббур маъносида ҳам ишлатилади.

Фосиқ — ёмон ишлар қилувчи, ёмон йўлга юривчи; фисқ ишлар билан шугулланувчи одам.

Фориғ — тинч, хотиржам, озоd.

Халфа — мударрис ёки косибнинг ёрдамчиси, ўринбосари.

Халифа — ноиб (Муҳаммад пайғамбарнинг ўринбосарлари); барча мусулмонлар бошлиги; мусулмон давлатининг бошлиги.

Халифа Маъмун — Аббосийлар сулоласидан бўлган халифа (813-833). Илм-маданият ҳомийси бўлган.

Хандақ — қалъа теварагига қазилган ва сув тўлатилган зовур; махсус мудофаа иншооти.

Хирож — даромад солиги.

Хожа Абдулло Ансорий — (1006-1089) — хуросон (Ҳирот)лик йирик мутасаввуф олим.

Хомон — фиръавннинг вазири. Золим, такаббур, вазирларга берилган лақаб.

Хон — бу ерда хонтахта.

Хони хос — подшо ва хон олдига солинадиган алоҳида дастурхон.

Хур — қўбиз, рубобга ўхшаш чолгу асбоби.

Хусрави Парвез — Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон подшоси Хусрав I (531-579). Классик адабиётда Нуширвони одил номи билан машҳур бўлган.

‘Чогир — май, шароб, ичкилик.

‘Чузра — подшо, хон ва амирларнинг хос қўриқчиси.

‘Шайх Баҳлул — Алишер Навоийнинг яқинларидаф. Зехни ўткирлиги ва ҳозиржавоблиги билан машҳур бўлган.

‘Шайх Озарий — Мирзо Улугбекнинг суҳбатдоши, биринчи муаллими; йирик олим ва шоир (1382-1462). Ҳақиқий исми Ҳамза ибн Али Байҳақий.

‘Шайхулислом — мусулмонлар жамоасининг бошлиги.

‘Шамс ул-Маъоний — 927-1090 йиллари Табаристон ва Журжонни идора қилган зиёрийлар сулоласининг кўзга кўринган вакили. Қобус ибн Вушмағирнинг (978-1012) фахрий унвони.

‘Шафӣъ — ҳимоячи, воситачи.

‘Шом — Сурия.

Эътиمود — ишонч, ишониш.

‘Яздижард — Сосонийлар сулоласидан чиққан сўнгги ҳукмдор Яздижард III (632-654).

‘Ясовул — қўриқчи, подшо ва хонларнинг кичик хизматкори.

‘Ясовулбоши — подшо ва хон амр-фармонларининг бажарилишини назорат қилиб турувчи мансабдор.

‘Яҳъё Бармакий — Ҳорун ар-Рашид (қ.)нинг вазири.

Ўғит — насиҳат.

Қабоҳат — қабихлик, ёмонлик.

Қаҳат — очарчилик.

Қози калон — қозилар бошлиғи, мамлакат қозиси.

Қорун — қадимда катта бойликга эга бўлган одамнинг исми. Классик адабиётда катта бойликдан киноя.

Қуръа — чек, чек ташлаш.

Қутайба ибн Муслим — Умавия халифаларининг Хуросон ва Сеистондаги пойиби (705-715). 715 йили ҳозирги Андижон вилоятининг Жалолқудуқ райони марказига яқин ерда ўлдирилган.

Қўриқхона — подшо ва хонлар ов қиладиган ҳамда дам оладиган ер. Унга бошқаларнинг кириши ман қилинган.

Қаввос — денгиз ва дарё қаърига шўнгувчи одам.

Ғазна — Қобулнинг жанубида жойлашган йирик ўрта аср шаҳри. XI асрда Ғазнавийлар давлати (977-1186)нинг пойтахти бўлган.

Ҳадис — сўз, Муҳаммад пайгамбарнинг айтганлари.

Ҳаё — уят, хижолат чекиш, ор-номус, адаб.

Ҳажжож — Умавия халифалари даврида Ҳижоз ва Ироқ ҳокими (661-714). Ўта золим ва шафқатсизлиги билан ном қолдирган.

Ҳаким — табиб, донишманд, аллома.

Ҳамадон — Эроннинг ғарбий қисмида жойлашган қадимий йирик шаҳар. Эқбатан деб ҳам аталган.

Ҳарам — подшо, хонларнинг хос жойи, ичкари ҳовли, бошқалар учун кириш ман этилган жой.

Ҳасан Саббоҳ — Исмоилийлар мазхаби ва давлатининг асосчиси (1090-1124). Бу давлат қарийиб 150 йил (1090-1256) давом этиб, Ўрта Осиё, Эрон, Ироқ ва, Шом ҳукмдорларига, шунингдек, европалик салбчиларга даҳшат солган.

Ҳақоиқ — ҳақиқатлар.

Ҳарир — тоза мато; ипак газламанинг олий нави.

Ҳилм — юмшоқ табиатлилик, сабр-тоқат; сабрлилик.

Ҳирс — тамаъ, очкўзлик.

Ҳишом ибн Абдулмалик — Умавия сулоласидан чиққан халифа (724-743).

Ҳожиб — дарвозабон; сарой хизматчиси.

Ҳожибидаргоҳ — подшо истиқомат қиладиган жойларга мутасадди бўлган хизматкор; сарой нозири. Қабул маросимларини ташкил қилиш билан боғлиқ бўлган ишларга ҳам у мутасадди бўлган.

Ҳотам Тойи — сахийлигу қўли очиклик билан шуҳрат топган, арабларнинг тойи қабиласига мансуб бўлган одам.

Ҳорун ар-Рашид — Аббосия сулоласига мансуб халифа (786-809).

МУНДАРИЖА

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ. ЖАВОҲИРНОМА.

Русчадан Бўриной Азмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Ўз қадрини билган чўри	3
Султон ва тиланчи	4
Ёқут кўзли узук	4
Ёқут кўзли бут	5
Инсофсиз амир	5
Қутайбанинг ҳотамлиги	6
Қуруқ ваъда	6
Қушчанинг уч панд-насиҳати	7
Сув остидаги ёмбилар	8

НИЗМУЛМУЛК. СИЁСАТНОМА.

Русчадан Бўриной Азмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Елгончи вазирлар ва қар подшо	10
Қаллоблиқнинг оқибати	11
Соҳиб ихтиёрнинг кераги йўқ	13
Мутрибнинг ҳиммати	13
Бевақт арз-дод билан келган қим бўлди?	14
Инқирознинг икки сабаби	15
Умиднинг таги олтин	15
Оларда орамижон, берарда чиқар жон	16
Бўхтоннинг таги зил	18
Кўча-кўйда маст-аласт юриш оқибати	19
Юртни терголмагач	20
Икки қилич бир қинга сизмас	21
Гўшт ҳидланса — давоси туз, туз бузилса-чи?	21
Омонатга хиёнат	26
Яхшилик бир жабрдийдага ҳиммат кўрсатишдир	29

НИЗОМИ АРУЗИ САМАРҚАНДИЙ. «ТҲҲРТ (ЧОР) МАҚОЛА».

Русчадан Бўриной Азмедов таржимаси

Султон Маҳмуд ва Беруний	31
Ал-Қиндий ва Шайхулислом	32

Отани рапжиятишнинг оқибати	33
Очкўз қассоб	35

АБУ ҲОМИД ҒАЗЗОЛИЙ. НАСИҲАТ УЛ-МУЛУК.

Форсчадан Бўриной Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Куда-анда тутиганлар	37
Подшоликнинг қудрати нимада?	38
Ҳукмдорлардан узоқроқ юрган маъкул	38
Беодбликнинг мукофоти	38
Кўнгил ихтиёри	38
Адлу инсоф мезони	39
Ҳар ким билганини қилади	39
Ҳусрави Парвез ва балғқчи	39
Нимаики эксанг, шуни ўрасан	42

МУҲАММАД АВФИЙ. ЖОМИЪ УЛ-ҲИКОЯТ.

Форсчадан Бўриной Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Соядошлар	44
Одобни кимдан ўрганиш керак?	44
Халифанинг туши	45
Дарвишлар одоби	45
Жувонмардликнинг маъноси	46
Оқибатли қўшни	46
Башаранг қийшиқ бўлса ойнадан ўпкалама	46
Меҳмондўст бадавий ва очкўз халифа	48
Ғуломбаччанинг одамийлиги	49
Подшоликнинг инқироzi нимадан?	49
Ғойибдан келган бахт	50
Каррухлик даллол	51
Уч ога-ини	53
Ҳасадчининг жазоси	54
Ҳасаднинг оқибати	55
Мақтанчоқнинг қисмати	58
Очкўз мушук	59
Одобсиз надим	59
Отга тақа қоқаётганда тошбақа ҳам	60
Дарди бедаво	61
«Қогозхўр» волий	61
Сувники сувга кетиб	62
Хизматкор кунда эмас, кунда керак	62
Очкўзлар оқибати	62
Бировга чоҳ қазисанг ўзинг тушасан	63
Ўғрилар фитнаси	64
Тўрт сайёҳ	66
Пинҳоний ўғри	68
Хуросон подшосининг найранги	69
Тузкўр гулом	69

**НОСИРИДДИН БУРҲОНИДДИН УҒЛИ РАБҒУЗИЙ.
ҚИССАЙИ РАБҒУЗИЙ.**

Ҳозирги ўзбекчага Холид Расул ағдарган

Ҳикоятлар

Узум ҳақида	71
Илон ва қалдирғоч	72
Фиръавн ҳақида ҳикоят	73
Қорун ҳикояти	77

МАЖДИДДИН ХАВОФИЙ. РАВЗАТ УЛ-ХУЛД.

Форсчадан Бўривой Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Дарвиш ва молдор	80
Ҳийлакор дарвиш	81
Мақтачоқ подшо	82
«Сағирни тангри боқади»	82
Ҳасаднинг оқибати	83
Отага қасд қилган ўғил	83
Тамсиллар	84

МУЪИН ЖУВАЙНИЙ. НИГОРИСТОН.

Форсчадан Бўривой Аҳмедов таржимаси

Ҳикоят

Қалтис ҳазил	87
Ҳикматлар	87

ҚҶРҚУТ ОТА КИТОБИ

Ҳозирги ўзбекчага шоир Муҳаммад Солиҳ ағдарган

Ҳикматлар	94
---------------------	----

АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ. БАҲОРИСТОН

Форсчадан Шоислом Шомўхамедов таржимаси

Ҳикматлар	94
---------------------	----

Ҳикоятлар

Кисронинг мажлиси	95
Киши мансаб билан шарафли эмас	96
Олтин бермайди, кўрган айтмайди	96
Ҳажжож ва бадавий	97
Ҳажжож ва исёнчи аёл	98
Ҳоким ўлгани билан фуқаро озод бўлмайди (Форсчадан Бўривой Аҳмедов таржимаси)	98
Инсондан ёдгорлик — яхши хулқ, дуруст сийрат (Форсчадан Бўривой Аҳмедов таржимаси.)	99
Ғуломнинг ҳиммати	99

Табиб нега уялади?	100
Ҳотам йиғит	100

Тамсиллар.

Нафси ёмон бўри	101
Чаён билан Тошбақа	101
Чумчуқ ва лайлак	101
Баққол ва сичқон	102
Бўри билан ит	102
Ит ва пон	103
Туя ва илон	103
Тулкининг боласига насиҳати	104
Шожоатли чумоли	104
Сичқон ва туя	104
Шохсиз қолган хўкиз	104
Туя билан эшак	105
Қарга ва товус	105
Ҳазил мутойиба	106

АЛИШЕР НАВОЙИ. МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ.

Ҳозирги ўзбекчага Парсо Шамсиев ағдарган

Биринчи қисм

Кишилар аҳволи, феъл-ҳаракати ва сўзларининг кайфияти	109
Одил подшолар тўғрисида	109
Номуносиб нойиблар тўғрисида	109
Золим, жоҳил ва фосиқ подшолар тўғрисида	110
Мударрислар тўғрисида	110
Табиблар тўғрисида	111
Котиблар тўғрисида	111
Ашулачи ва чолгувчилар тўғрисида	111
Шаҳарда олибсотарлар тўғрисида	112
Бозор косиблари тўғрисида	112
Деҳқончилик тўғрисида	113

Иккинчи қисм

Яхши феъллар ва ёмон хислат тўғрисида	113
Тавозе ва адаб тўғрисида	113
Ҳикоят	114

Учинчи қисм

Турли фойдалар ва ўрнатилган сурати	114
Танбеҳлар	114
Саховат ва ҳиммат тўғрисида	121
Вафо тўғрисида	121
Вафо зайлида ва ҳаё тўғрисида	122
Юмшоқ кўнгиллилик тўғрисида	122
Сафарнинг фойдалари тўғрисида	122

ДАВЛАТШОҲ САМАРҚАНДИЙ. ТАЗКИРАТ УШ-ШУАРО.

Форсчадан Бўриной Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Рашидиддин Вотвот	125
Низомулмулк, Умар хайём ва Ҳасан Саббоҳ	126
Мирзо Улугбек	129
Шайх Озарий ва Улугбек	129
Амир Темурнинг бўм-бўш хазинаси	130

ХОНДАМИР. МАКОРИМ УЛ-АХЛОҚ. Форсчадан *М. Фахриддинов ва Парсо Шамсиев таржимаси*

ЛАТИФА ВА МУТОИБАЛАР.

Подшодан нон тилама	131
Ҳар юз мисра шеъри баҳоси бир пул	132
Улиги ҳам бир бало, тириги ҳам	132
Отингизни буздан, ортиққа олмадилар	132
Танбех	133

ФАХРИДДИН АЛИ КОШИФИЙ. ЛАТОИФ АЛ-ТАВОИФ. Форсчадан *Бўриной Аҳмедов таржимаси*

Ҳикоятлар

Улугбек мирзонинг мажлиси	136
Кумуш офтоба ўғриси	137
Мунажжимнинг орзуси	137
Нуширвони одилнинг туши	138

Тамсиллар

Бойнинг ваъдаси	139
Инъомнинг узоққа чўзилгани дуруст	140
Камҳафсала талаба	140
Воъзининг дуоси	140
Ҳақпараст омил	141
Зиндақнинг узуги	141
Қабристонда сўзланган нутқ	141
Учинчисининг нима кераги бор?	142
Сайидзодалар нега кўпайиб кетди?	142
Арафа куни тугилган рўзанинг хосияти	142
Қозининг саволи	143
Мақбаранинг камчилиги нима?	143
Минг бир дардга даво гиёҳ	143
Биз ҳам шу мусибатни эшитиб, жанозага келган эдик	144
Бахалийнинг меҳмондорчилиги	144
Фалон калимани қаерга қўйдилар?	145
Хушнуд бўлиб кетмаган бўлса, бошқа келмайди-қўяди	145
Йўловчи билан ўғри	145
Мақтанчоқ	146

Икки вазир суҳбати	146
Вазирга амал қилмаган воъиз	147
Халифанинг пушаймони	147
Васваса касалига гирифтор бўлиб қолган надим	147
Бошинг оғриб турган бўлса, менда не гуноҳ?	148
Ҳажжож ва товус	148
Қорнинг оғриган бўлса, кўзингдан кўр	149
Табибнинг тавсияси	149
Меъда дардига чалинган одам	150
Ундай бўлса мол дўхтирига бор	150
Совуқ гап	150
Ўликлардан уялган табиб	151
Мунажжимнинг қувончи	151

МАЖДИЙ. ЗИЙНАТ УЛ-МАЖОЛИС. Форсчадан *Бўривой Аҳмедов таржимаси*

Ҳикоятлар

Маломатнинг мукофоти	152
Зукко қози	153
Султоннинг меҳрибончилиги	153
Искандар ва надим	154
Асарнинг тadbиркорлиги	154
Тарки дунё қилган ҳаким	154
Девонанинг найранги	155
Баҳром Гўр ва донишмад	155

Мутабот

Суви ер сатҳида экану одамлари тубан экан	156
Шоҳруҳ мирзо ва Алайка кўкалтош	156
Номингиз албатта ўчирилади	157
«Лаънат» сўзининг моҳияти	157
Халфанинг каромати	158
Мақтанчоқ муҳаддис	158
Узум навлари	158
Юртингда тўнғиз камайиб қолди	159
Овозингиз вонзинг қулогини қар қилгандир?	159
Тамгачилар зулми	159
Мавлоно Ҳомий ва шоир Хокий	160
Шуҳратпараст шоир	160
Мақтанчоқ йигит	160

ҚОЗИ АҲМАД ҒАФФОРИЙ. НИГОРИСТОН. Форсчадан *Бўривой Аҳмедов таржимаси*

Ҳикоятлар

Вазирнинг жавоби	161
Али Қушчининг таъбири	161
Ҳикматлар	162

Тамсиллар

Тадбиркор вазир	163
Ҳажжож билан мунажжим	164
Ун кувляк ҳокимиятнинг оқибати	164
Сайёҳлар	165
Амирнинг фарогати деб	166
Ҳажжож ва аспр	166
Ҳажжож ва деҳқон	166
Саҳий сипоҳий	167
Бетакаллуф хизматкор	168

ЗАЙНИДДИН ВОСИФИЙ. АЖОЙИБ ВОҚЕАЛАР. Форсчадан
Бўривой Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Улуғбек ва лаъл йўқотган одам	169
Диёнат	171

ПОШИШОХОЖА. МИФТОҲ УЛ-АДЛ. Воҳид Зоҳидов ва Суйима
Ғаниева ҳозирги ўзбек тилига ағдарган

Ҳикоятлар

Бойкушлар суҳбати	174
Қуллар хиёнати	176
Золим ҳоким	177
Искандар ва Мағриб подшоси (Ҳозирги ўзбек тилига <i>Бўривой Аҳмедов ағдарган</i>)	178
Халифа Маъмун ва Зубайда (Ҳозирги ўзбек тилига <i>Бўривой Аҳмедов ағдарган</i>).	179

Гулзор. Воҳид Зоҳидов ва Суйима Ғаниева ҳозирги ўзбек
тилига ағдарган 180

Ҳикоятлар

Ўзинг тиллапўш бўлдинг, мени эса зар чоповлик қилдинг	180
Раиятга зулм қилсанг эл-юрт тўзиб кетади	181
Аҳил юрт	181
Султон ва кампир (Ҳозирги ўзбек тилига <i>Бўривой</i> <i>Аҳмедов ағдарган</i>)	182
Вазирнинг пушаймони (Ҳозирги ўзбек тилига <i>Бўривой</i> <i>Аҳмедов ағдарган</i>)	182
Дардни яширмаган яхши (Ҳозирги ўзбек тилига <i>Бўривой</i> <i>Аҳмедов ағдарган</i>)	182

ШАРҚ ХАЛҚЛАРИ БИСОТИДАН. Русчадан Бўриной Аҳмедов таржималари

Уч ога-яни	185
Пашшаҳўр куш ва сичқон	186
Булбул ва қарга	188
Пайгамбар авлоди	189
Фаросатли қози	190
Мақтанчоқ бой	192
Эчки ва тулки	194
Оқила	195
Никобнинг йиртилиши	196
Адолатсиз қози	198
Ўғирланган от	198
Чўкиб кетган туя	199
Бахиллар	200
Жуха ва бадавий	200
Вазир билан эшак	201
Иккиюзламачи қози	203
Қонуннинг қадри	203
Ҳокимнинг вазифаси	205
Сигир қозига қолди	205
Маккорнинг туши	206
Қагиллаб туришнинг ҳақи	206
Муаллифлар ҳамда уларнинг китобда келтирилган асарлари ҳақида маълумот	208
Изоҳлар	216

ЗАВЕЩАНИЕ ПРЕДКОВ

Сборник

Сказания, притчи, назидания

На узбекском языке

Рассом Х. Собиров

Расмлар муҳаррири А. Шоалимов

Техник муҳаррир У. Ким

Корректор Р. Файзиёв

ИБ № 0282

Босмахована берилди 19.12.89. Босишга рухсат этилди. 12.02.90. Формати 84 × 108¹/₃₂. Босмахована қоғози №1. Янги-оддий гарнитураси. Юқори босма. Шартли босма. 12.6. Шартли кр. оттиски. 12.6. Нашр л. 12,22. Тиражи 75.000. Шартнома №06 — 89, Буюртма №21. Баҳоси 1с. 40т.

«Чўлпон» нашриёти, 700 000, Тошкент, «Правда» газетаси кўчаси, 41.

Ўзбекистон ССР Матбуот Давлат комитети, Янгиўл китоб фабрикаси. Янгиўл шаҳри, 702800, Самарқанд кўчаси, 44.

Аждодлар ўғити: Ҳикоятлар,
ҳикматлар, тамсиллар /Тўпловчи
ва изоҳлар муаллифи Б.Аҳмедов/
— Т.Чўлпон, 1990.— 240б.

Завещание предков: Сказания,
притчи, назидания.

Сб